BIBLIOTHECA

SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM

TEVBNERIANA

C. SALLVSTI CRISPI

CATILINA · IVGVRTHA
FRAGMENTA AMPLIORA

POST A. W. AHLBERG

EDIDIT

ALPHONSVS KVRFESS

EDITIO STEREOTYPA EDITIONIS
TERTIAE (MCMLVII)

STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B.G. TEVBNERI MCMXCI

Die Deutsche Bibliothek – CIP-Einheitsaufnahme

Sallustius Crispus, Gaius:
[Catilina, Iugurtha, Fragmenta ampliora]
C. Sallusti Crispi Catilina, Iugurtha, Fragmenta ampliora / post
A. W. Ahlberg ed. Alphonsus Kurfess. – Ed. stereotypa ed.
tertiae (1957). – Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner, 1991
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
ISBN 3-519-01763-6
NE: Kurfess, Alphons [Hrsg.]

Printed in Germany
Druck und Bindung: Präzis-Druck GmbH, Karlsruhe

PRAEMONENDVM

Triennio peracto iam tertia editio desideratur. Gratiam debeo cum multis amicis collegis discipulis tum benevolis recensoribus (dico E. Malcovati [Athen. 33, 371 sqq.], L. Pepe [Giorn. ital. di Filol. 9, 76 sqq.], J. Marouzeau [Rev Et Lat 1955, 441 sq.], R. Verdière [Rev. Univ. Brux., 1955], H. Bardon [Latomus 14], A. Dumont [Et Class 1955, 454]). Velim, lector benevole, respicias *Addenda et corrigenda* p. 200 (ad fragmentum Aurelianense *et* bibliographia suppleta). Historiarum reliquiae apud veteres scriptores servatae mox seorsum prodibunt.

Neu-Oelsburg/Peine, Kal. Aug. 1956.

A. Kurfess.

Restat, ut novissimos libros afferam: L. S. Uttschenko, Der weltanschaulich-politische Kampf in Rom am Vorabend des Sturzes der Republik, Berlin 1956. Eiliv Skard, Sallust und seine Vorgänger, eine sprachliche Untersuchung (Symbolae Osloenses fasc. supplet. XV), Osloae 1956, et has recensiones addam: P. Beguin, L'Antiquité Classique XXV, 1956, fasc. 1, et R. Marache, Revue des Études Anciennes LVIII, 1956, 162 [improbat Diomedis lectionem Cat. 18, 2 *brevissime*]. Gerhardo Perl Berolinensi denique, qui post Bertholdum Maurenbrecher fragmenta denuo editurus est, pro nonnullis correcturis gratias ago maximas (cf. p. XIV d).

[Ex RE XX, 1952, notavi: Ernst Meyer, Pompeii, 2035/7: Literarische Anspielungen, darunter Sall. Cat. 51, 30; F. Gisinger, 2405_1: Pomponius Mela und Sallust.]

N.-O., Id. Ian. 1957.

A. Kurfess.

PRAEFATIO

1. *Codices*, quibus Catilina et Iugurtha Sallustii tradita sunt, in duo genera discedunt.

a) *Mutili* (maiusculis litteris signati[1]) lacuna in extrema parte Iug.: 103,2 *quinque delegit* — 112,3 *et ratam* laborant; quae lacuna in multis codicibus recentiore manu suppleta est.

P cod. Parisinus 16024, olim Sorbonnensis 500, saec. X scriptus. verba Iug. 113,3 *conloquio decretum* et quae sequuntur perierunt (= *P* priorum editorum).

A cod. Parisinus 16025, olim Sorb. 1576, eiusdem aetatis (= P^1 prior. edit.).

C cod. Parisinus 6085, exeuntis saec. X vel ineuntis saec. XI. post finem Iug. oratio Bocchi (c. 110) prima manu adscripta est, tum recentiore manu tota lacuna suppleta (= P^2 prior. edit.).

B cod. Basileensis A. N. IV 11, saec. XI scriptus. ut in **C**, ita in hoc codice Iug. 110 in fine libri prima manu adscripta (= *B* prior. edit.).

N cod. Palatinus 889, olim Nazarianus, ineuntis saec. XI (= *N* meae editionis Upsaliensis).

K cod. Palatinus 887, olim Kemnati humanistae, saec. X vel XI exaratus. Iug. 102,11 *beneficiis* desinit, reliqua posterior manus supplevit (= *K* edit. Upsal.).

H cod. Berolinensis 205, olim Philipps. 1902, saec. XI scriptus. lacunam alia manus paulo post supplevit (= *H*

1) Mutilis, qui apud Dietschium et in mea editione Upsaliensi (a. 1911–1915) siglis P^1, P^2, M^2 notati sunt, nova sigla indidi **A**, **C**, **M**, ut — id quod nunc fieri solet — numeri litteris adfixi primam et correctricem manus significarent.

edit. Upsal., *h* Maurenbrecheri: Sallustiana I. Heft: Die Überlieferung der Iugurthalücke [a. 1903]).

M cod. Monacensis 4559, saec. XI vel XII scriptus. praeter lacunam Iug. 28, 1 *pecunia* — 31, 12 *sunt ii qui* (= folia 23ᵇ et 24ᵃ codicis) recentior manus scripsit (= M^2 prior. edit.).

T cod. Turicensis bibl. reip. C 143 a, saec. XI exeuntis. lacuna post suppleta (= *T* prior. edit.).

D cod. Parisinus 10195, olim Echternacensis, eiusdem fere aetatis, glossis germanicis praeditus. lacuna recentiore manu suppleta (= *D* edit. Upsal., *E* Maurenbrecheri).

F cod. Hauniensis 25, olim Fabricianus, eiusdem temporis. extrema Iug. pars inde ab 103, 2 usque ad finem recentiore manu scripta (= *F* prior. edit.).

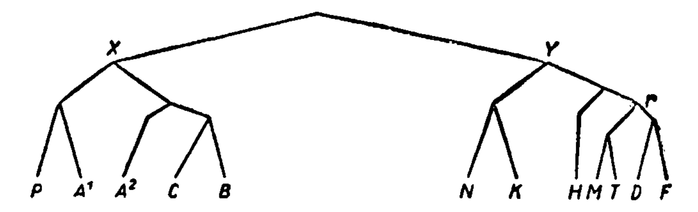
Omnes hi codices manum correctricem passi sunt. inprimis correcturarum P^2, A^2 vis est maxima, cum eae a prima manu exiguo temporis intervallo disiunctae sint.

Γ littera codices **MTDF** consentientes sum complexus.

X consensum codicum **PACB** vel omnium vel trium significat.

Y consensum ceterorum codicum (**NKHΓ**) vel omnium vel plurimorum significat.

Cognatio mutilorum, quam in Prolegomenis ad Sallustium (Gotoburgi 1911) p. 6—67 explicavi, hoc fere stemmate illustretur:

Accedunt in lacuna Iug. recensenda hi mutili, in quibus lacuna paulo post aetatem prioris manus suppleta est:

Q cod. Parisinus 5748, saec. XI scriptus (= P^4 prior. edit.).

R cod. Vaticanus 3325, saec. XII exeuntis (= V^1 edit. Upsal., *v* Maurenbrecheri).

b) *Integri* (minusculis litteris signati) totum Iugurtham exhibent.

l cod. Leidensis Voss. lat. 73, saec. XI scriptus in fine valde mutilatus Iug. 109, 4 *praeterea*||desinit (= *l* edit. Upsal., *L* Maurenbrecheri).

s cod. Lipsiensis bibl. sen. rep. I fol. 4, eiusdem saeculi (= *s* prior. edit.).

n cod. Parisinus 6086, eiusdem aetatis. Iug. 108, 2 *consulto esse*||exit (= *n* edit. Upsal.).

m cod. Monacensis 14477, eiusdem aetatis. Iug. 106, 1 *Volux adveniens*||desinit (= *m* prior. edit.).

Praeter hos in lacuna Iug. adhibitus est:

π cod. Palatinus 883, saec. XII scriptus (= *π* edit. Upsal. et Maurenbrecheri).

Integri codices cognatione a mutilis diversa non coniunguntur, sed alii ad alios mutilos propius se adplicant. ut **ls** a **X**, **mn** ab **Y** saepius stant. cf. Prolegomena p. 68—86.

c) Orationes et epistulas non tantum Catilinae Iugurthaeque sed etiam Historiarum servatas tradit

V cod. Vaticanus 3864, saec. X exaratus. de indole huius codicis in Prolegomenis p. 104—117 egi.

2. *Testimonia* veterum scriptorum permulta sunt: inde ab primo p. Chr. n. saeculo usque ad tempora medii aevi scriptores verba, locutiones, enuntiata Sallustii adferunt, quibus vel sententias exornent vel rebus fidem tribuant vel res grammaticas illustrent.

Ea testimonia, quae ad certum locum referri possunt, sive auctor Sallustium nominat sive non, in apparatum criticum recepi, asterisco * addito, ubicumque nomen Sallustii deest.

Imitationes, quae sermonem Sallustianum tantummodo redolent, aspernatus sum, nisi quod paucis locis eas ad lectiones stabiliendas adhibui.

Hic scriptores enumerantur scriptaque, in quibus verba leguntur e Sallustio sumpta. notas, quibus in app. crit. usus sum, uncis ( ) inclusi.

Adnotationes super Lucanum, ed. I. Endt *(adnot. sup. Lucan.)*.

Agroecii de orthographia, ex recensione H. Keilii *(Agroec. gramm. VII)*.

Albini Magistri orthographia, ex recens. H. Keilii *(Albinus gramm. VII)*.

Arusiani exempla elocutionum, ex recens. H. Keilii *(Arus. gramm. VII)*.

Aurel. *Augustini* confessiones, ex recognitione P. Knoell, *(Aug. conf.)*.

— de civitate dei, tertium recogn. B. Dombart *(Aug. civ.)*.

— de natura et gratia, rec. C. F. Vrba et J. Zycha [Corp. Vind. 60] *(Aug. nat. et grat.)*.

— epistulae, rec. A. Goldbacher [Corp. Vind. 34 et 44] *(Aug. epist.)*.

— principia dialecticae, recogn. et adn. Crecelius *(Aug. dialect.)*.

— quae feruntur regulae, ex recens. H. Keilii *(Aug. gramm. V)*.

Ausonii ad Gratianum gratiarum actio: opuscula rec. R. Peiper *(Auson. grat. act.)*.

Bedae liber de arte metrica, ex recens. H. Keilii *(Beda gramm. VII)*.

Charisii institutio grammatica, ex recens. H. Keilii *(Char. gramm. I)*.

Ciceronis in L. Catilinam orationes, ed. F. W. Müller *(Cic. Catil.)*.

Claudii Donati interpretationes Vergil., ed. H. Georgii *(Claud. Don.)*.

Cledonii ars grammatica, ex recens. H. Keilii *(Cledon. gramm. V)*.

Commenta Bernensia ad Lucanum, ed. H. Usener *(Comment. Lucan.)*.

Dictys, ed. F. Meister *(Dict.)*.

Diomedis ars grammatica, ex recens. H. Keilii *(Diom. gramm. I)*.

Aelii *Donati* commentum Terenti vol. I, II, ed. P. Wessner *(Don. Ter.)*.

Eugraphii commentum Terenti vol. III, ed. P. Wessner *(Eugraph. Ter.)*.

Eutychis ars de verbo, ex recens. H. Keilii *(Eutych. gramm. V)*.

Iulii *Exuperantii* epitome, edd. G. Landgraf et C. Weyman *(Exup.)*.

Festi de verborum significatu, ed. W. M. Lindsay *(Fest.)*.

Firmici Materni de errore profan. religionum, ed. K. Ziegler *(Firm. err.)*.

L. Annii *Flori* epitomae libri II, ed. O. Rossbach *(Flor. epit.)*.

Frontini strategematon libri IV, ed. G. Gundermann *(Frontin. strat.)*.

M. Corn. *Frontonis* et M. Aurelii Imperatoris epistulae, rec. Naber *(Fronto)*. — Accedunt adnotationes Hauleri 'Sallustzitate bei Fronto' in Rhein. Mus. 54, 1899, 161—170 *(Hauler)*.

A. *Gellii* noctes Atticae, ed. C. Hosius *(Gell.)*.

Hegesippus, ed. Weber et Caesar *(Heges.)*.

Hieronymi adversus Iovinianum [Migne 23] *(Hier. adv. Iovin.)*.

— commentarii in Ezechiel, Ezram [Migne 25], epist. ad Ephes. [Migne 26]. *(Hier. in Ezech., in Ezram, in Eph.)*.

— liber de nominibus hebraicis [Migne 23] *(Hier. nom. hebr.)*.

— epistulae [Migne 23] *(Hier. epist.)*.

— vita S. Hilarionis [Migne 23] *(Hier. vita Hilar.)*.

Isidori originum s. etymologiarum libri, ed. W. M. Lindsay. *(Isid. orig.)*.

Lactantii Firmiani divinae institutiones, ed. S. Brandt *(Lact. inst.)*.

T. *Livi* ab urbe condita libri, recc. G. Weissenborn et M. Müller *(Liv.)*.

— periochae omnium librorum, ed. O. Rossbach *(Liv. perioch.)*.

Macrobii excerpta, ex recens. H. Keilii *(Macr. exc. gramm. V)*.

— Saturnalia, iterum recogn. F. Eyssenhardt *(Macr. sat.)*.

Pomponii *Melae* de chorographia, recogn. C. Frick *(Mela)*.

Nonii Marcelli de compendiosa doctrina libri XX, ed. W. M. Lindsay *(Non.)*.

Pauli *Orosii* presbyteri historiarum adversum paganos libri VII, rec. C. Zangemeister *(Oros. hist.)*.

Papyri Oxyrhynchus, edd. Grenfell and Hunt, Vol. VI *(Papyr. Oxyrh.)*.

Pompei commentum artis Donati, ex recens. H. Keilii *(Pomp. gramm. V)*.

Porphyrionis commentarii in Horatium, recens. G. Meyer *(Porph. Hor.)*.

Prisciani institutiones grammaticae, ex recens. M. Hertzii *(Prisc. gramm. II. III)*.

Probi catholica etc., ex recens. H. Keilii *(Prob. cath. gramm. IV)*.

Ps.-Asconii commentarii in Cic., edd. Orelli-Baiter *(Ps. Ascon.)*.

Ps.-Sallustii in M. Tullium invectivae, de republica: Sallustius tertium recogn. H. Jordan *(Ps. Sall. in Tull., rep.)*.

M. Fabi *Quintiliani* institutio oratoria, recens. E. Bonnell, ed. L. Radermacher *(Quint. inst.)*.

Marius Plotius *Sacerdos*, ex recens. H. Keilii *(Sacerd. gramm. VI)*.

Scholia in Horatium: Pseud-Acronis Scholia in Horatium vetustiora, ed. O. Keller *(Schol. Hor.)*.

— *in Iuvenal. sat.*, ed. Jahn *(Schol. Iuv.)*.

— *in Stat.: Lactantii Placidi* qui feruntur commentarii in Statii Thebaida, recens. R. Jahnke *(Schol. Stat. Theb.)*.

— *Bernensia ad Vergilii* bucolica atque georgica, ed. H. Hagen *(Schol. Verg. Bern.)*.

Scholia Veronensia: Servii grammatici *in Verg.* carm. commentarii III fasc. II. ed. H. Hagen *(Schol. Verg. Veron.)*.

L. Annaei *Senecae* controversiae, ed. Kiessling *(Sen. contr.)*.

L. Annaei *Senecae* ad Lucilium epistulae morales, ed. O. Hense *(Sen. epist.)*.

— de beneficiis, ed. Hosius *(Sen. benef.)*.

— naturales quaestiones, ed. Gercke *(Sen. nat.)*.

Sergii de littera, de syllaba etc., ex recens. H. Keilii *(Serg. gramm. IV)*.

Servii grammatici qui fer. in Vergilii carmina commentarii, recens. G. Thilo et H. Hagen *(Serv.)*.

Marii *Servii* Honorati commentarius in Donati artem, ex recens. H. Keilii *(Serv. gramm. IV)*.

Sidonii Apollinaris epist. et carm., rec. et emend. Luetjohann *(Sidon. epist.)*.

Sulpicii Severi chronica, ed. C. Halm [Corp. Vind. 1] *(Sulp. Sev. chron.)*.

Taciti libri ab excessu divi Augusti, rec. C. Halm *(Tac. ann.)*.

Trebellius Pollio: Scriptores historiae Augustae, iterum rec. H. Peter *(Treb.)*.

Incerti de *ultimis syllabis* liber, ex recens. H. Keilii *(Ult. Syll. gramm. IV)*.

Valeri Maximi factorum et dictorum memorabilia, recens. C. Kempf *(Val. Max.)*.

Vegeti Renati epitoma rei militaris recens. C. Lang *(Veg. mil.)*.

S. Aurel. *Victoris* liber de Caesaribus, recens. F. Pichlmayr *(Aur. Vict. Caes.)*.

[Q. Fabii Laurentii] *Victorini* explanationes in rhetoricam M. Tullii Ciceronis: Rhetores latini minores, emend. C. Halm *(Victorin. rhet.)*.

Marius *Victorinus*, ex recens. H. Keilii *(Mar. Victorin. gramm. VI)*.

Maximus *Victorinus*, ex recens. H. Keilii *(Max. Victorin. gramm. VI)*.

Flavius *Vopiscus:* Scriptores historiae Augustae, iterum rec. H. Peter *(Vopisc.)*.

3. Quod ad res *orthographicas* attinet, vetustiores formas constanter scripsi: v*o*rto, v*o*ster, aequ*o*s, ingenu*o*s, qu*o*ius, qu*o*m; l*u*bet, max*u*mus, man*u*festus, ger*u*ndus cet.; cuius scribendi rationis vestigia in codicibus antiquissimis passim inveniuntur.

Norrcopiae mense Oct. 1918.

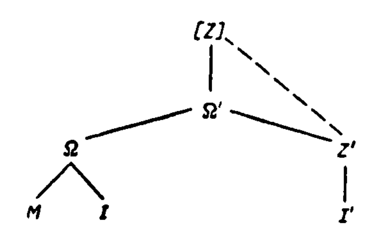
AXEL W. AHLBERG

PRAEFATIO ALTERIVS EDITIONIS

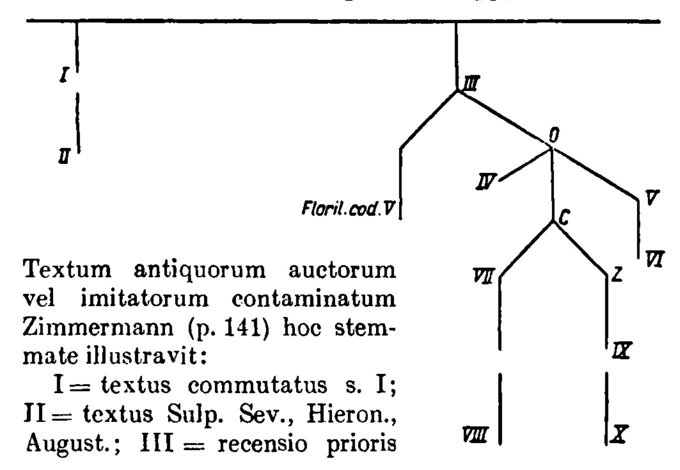
Axel W. Ahlberg alteram Sallustii editionem non iam susceperat, id quod magnopere dolui. nihilo minus mihi per octo lustra Sallustianis enixe operam danti[1]) maximo fuit gaudio, quod Teubneriani nobile hoc officium mihi mandaverunt. atque eo libentius hoc negotium suscepi, quod Rudolfus Zimmermann Monacensis libro gravissimo, qui inscribitur 'Der Sallusttext im Altertum' (München 1929), viam quasi patefecerat ad novam editionem parandam. huius libri, qui neque emi potest apud bibliopolas et in paucis bibliothecis publicis reperitur, summa haec est[2]): ante archetypum codicum mutilorum et integrorum (Ω) extitisse vetustius exemplar (Ω') saeculo quinto exeunte scriptum, non ut Ahlberg proposuerat nono demum saeculo; ac ne mutilorum quidem patrem hac aetate extitisse, sed sexto fere saeculo; archetypum denique codicum medii aevi antiquam esse recensionem (Z) aetatis fere Symmachorum (non post initium saec. V); a quo fonte manavisse Ω'. exeunte vero antiquitate discessisse novam recensionem integrorum recentium (I′) a textu mutilorum (M), quorum exemplar sexto iam saeculo extitisse videatur, et integrorum vetustorum (I). sed ex recensione Z unum saltem exemplar, in quo lacuna Iug. nondum fuerit, transisse in medium aevum, unde

1) Cf. Burs. Jb. 183, 1920, 124–194; 192, 1922, 46–63; 212, 1927, 1–20; 252, 1936, 1–88; 269, 1940, 1–69.
2) Cf. Burs. Jb. 269, 1940, 11–15.

integri recentiores (I′) originem duxerint[1]). sic non unum archetypum, ut Ahlberg voluerat, sed tres archetypos venisse in medium aevum, ut hoc tamquam stemmate illustratur:

Ceterum Zimmermann omnes locos, qui testimoniis confirmantur, magno acumine magnaque diligentia pertractando docet non solum Frontonis lectiones, sed aliorum scriptorum, in primis Gellii et Augustini, traditioni *Ω* praeferendas esse. itaque huius editionis textus permultis locis ab editione priore discrepat, ut ex indice (p. XVIII sqq.) elucet.

Textum antiquorum auctorum vel imitatorum contaminatum Zimmermann (p. 141) hoc stemmate illustravit:

I = textus commutatus s. I; II = textus Sulp. Sev., Hieron., August.; III = recensio prioris

1) Fundamentum ponere Iug. 113, 3, ubi integri soli sincerum Sallustii textum praebeant; quod Ahlberg putaverit integros ex antiquis scriptoribus emendatos esse, evidenter refutari Iug. 10, 3, ubi codd. Bern. 357 s. X, qui orationes et epistulas continet, et Mediomatric. 322, qui tres orationes (Cat. 20. 58. Iug. 10) exhibet, cum integris consentiant contra V (*colite et observate*). — Ceterum prius florilegium Sallustianum (V) non I/II saec. conscriptum esse, ut Hauler putaverat, sed medio quarto demum saeculo docet Zimmermann.

dim. s. II (Fronto et Gellius); IV = textus Servii, Donati, Macrobii; V = textus Arusiani; VI = Diomedis et Eugraphii; VII = Dictyis, Nonii, Hegesippi, Prisciani; VIII = Gregorii Turonensis; IX = Eutychis et adn. sup. Lucan.; X = Isidori et schol. Horat. Ex hac illustratione rerum apparet, qui grammaticorum textus cum traditione medii aevi magis vel minus cohaereant. sententia Bertholdi Maurenbrecher (Burs. Jb. 101, 1899, 202), qui nos docuit Prisciani textum non tanto dissidere a codicibus, quanto Gellii vel Arusiani, confirmatur, sed ita quidem, ut apud omnes auctores consensus et dissensiones quodammodo inter se librent: alius alio loco dissentit vel consentit, alius totidem aliis locis[1]). textus denique Prisciani, quocum Nonius consociatur, cum ad **C** ut codicum archetypum regredi videtur, huic certe quodammodo propinquior est formae textus aliorum. quod autem ad universum codicum medii aevi contextum attinet, quomodo cum antiquis variis scripturis cohaereat, interroganti sequitur, ut iis locis, quibus auctor quidem purum textum testatur, hic in codicibus servatus sit aut saltem in **C** vel **O**. quodsi codicum textus deterior factus a testimoniis discedit, plerumque culpa attribuenda est ei, qui codicum recensionem **Z** fecit, perraro **C** vel iam **O** in culpa est.

Textus codicum in traditione sua nihil commune habet cum pravo textu, quem nonnulli antiqui auctores testantur. quidnam in medium aevum et ad nos venisset, si recensor archetypi codicum e. g. Arusiani vel Diomedis textu Sallustiano usus esset? hoc tenendum est: ubi grammatici antiqui depravatum textum testantur, nihil vel paululum in codicibus nostris inveniri (praeter eos locos, quibus scripturae variae familiarum **X** vel **Y** testimoniis confirmantur); sed ubicumque purum textum praebent, hunc etiam in codicibus nostris extare, licet saepe correctus sit; cum vero antiquus textus Sallustianus modo corruptus modo purior textu archetypi esse possit, excepto textu saeculi primi dici nequit textum huius vel illius grammatici meliorem aut deteriorem esse codicibus. utrum textus

1) Cf. ind. p. 187 sq.

melior an deterior sit, plerumque diiudicandum est ei, qui ex mendis quibusdam, quibus codices vacant, lectionem deteriorem cognovit itemque meliorem textum investigavit, qui in codicibus commutatus est. ut exemplum afferam, Cat. 18, 1 Diomedes lectione *in quis* contra codices meliorem textus formam, sed lectione *brevissime* (pro *verissume*) deteriorem testatur. textus fontem, ex quo codices manaverunt, in universum purum fuisse apparet, et recensor editionis Z hunc bonum contextum agnovit, ita ut is in medium aevum cum duabus monographiis quasi magno fluvio redundaverit.

Praeterea novae editioni constituendae haec praefaturus sum:

1. *Codices* **VPA** iam nono saeculo scriptos esse affirmat Zimmermann[1]). ex Ahlbergi editione Upsaliensi (1911 et 1915) additur in app. crit.:

e cod. Einsiedelensis, saec. XI (Iug. 85, 28 desinit).

Item codd. **Q R**, quibus Ahlberg tantummodo in lacuna Iug. recensenda usus erat, nunc per totum librum adhibentur.

2. Accedunt quinque *papyri:*

a) Pap. Rylands I, 42 (saec. IV/V) = Iug. 31, 7 (cf. E. A. Lowe, Codices Latini antiquiores, II n. 223), quod fragmentum tam exiguum est, ut nihil valeat ad textum constituendum.[2])

b) Pap. Oxyrh., t. IV, n. 884 (saec. IV/V) = Cat. 6, 1 *liberum adq.* (sic) *solutum*–6, 7 *eo*] *modo min*[*ume* confirmat lectionem *alius alio more viventes*, consentit cum Augustino: *ita brevi* (*tempore* s. s.) *multido* (*tu* s. s.) *diversa* (*dispersa* nusquam traditur; **m** Augustini non est codex,

1) coll. Chatelain, Paléographie des classiques latins fol. LII 1 et 2.

2) Maioris momenti est Pap. Rylands III (1938), n. 473 (saec. II/III), qui novum historiarum fragmentum exhibet (cf. W. Morel, The Class. Rev. LV, 1941, 74) v. infra p. 179. [has enim schedulas (cum amplioribus fragmentis Historiarum, quae in codicibus rescriptis tradita sunt,) aliquot amicis et collegis commonentibus postea (i. e. post Id. Iun. 1950) adieci].

sed coniectura Maurinorum) *adq. vasa* (*g* s. s.) *concordia per concordiam* s. s.) *civitas facta est* (*erat* Aug.). opportune accidit, quod papyrus desinit verbis *eo modo minume*; inde sequitur, ut verba, quae apud Augustinum post *fecere* leguntur: *⟨qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando et dominando⟩* non Sallustii sint; sed Augustinus in textu suo Sallustiano (ex manifesta interpretatione) legisse videtur[1]).

c) PSI I, 110 saec. IV (= Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei Papiri greci e latini in Egitto, vol. I, 1912, n. 110) = fragmenta ex Cat. 10/11 cum Graecis glossis supra scriptis: 10, 4 *venalia* s. s. *πρασιμα*; 10, 5 *subegit* s. s. *κατηναγκασεν, in* (om. codd.) *promptum* s. s. *εν τωι προχιρωι*; 11, 6 *privatim* s. s. *ἴδια, profanaque* s. s. *τα μικρϊαερα*; 11, 6 legitur *puplice*, 7 *igitur* (om. *ii*) *milites*.

d) Fragmentum Berolinense codicis membran. saec. IV/V (Berol. lat. qu. 914): P. Lehmann, *Antike Fragmente von Sallusts Bellum Iugurthinum in Berlin*. SB Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl., Berlin 1934, 19—34 (cf. Burs. Jb. 252, 1936, 86) = Iug. 43, 3. 44, 4. 49, 5 sq. 50, 3 sq. legitur 49, 5 *occulti* (pro *occultati*), 6 *hostibus* (pro *hostis*); 50, 3 *ubi extremo agmine Romanos primos suos praetergressos videt; ac post;* 50, 4 *cedere* (pro *caedere*); *pars dextra sinistraque* (pro *pars a sinistra ac dextra*).

3. Multum augentur *testimonia*, adiciuntur *imitationes*, quas *Ag* aspernatus erat: quae quidem nunc seorsum in superiore apparatu leguntur, quo etiam variae scripturae, quae a codicibus dissentiunt, apparatus critici exonerandi causa recipiuntur. raro igitur (nempe locis gravissimis) grammatici et imitatores in app. crit. afferuntur. lectiones, quae ad textum restituendum nihil valent, omisi. — Accedunt multi scriptores: patres, velut Ambrosius, Hilarius Pictaviensis, Paulinus Nolanus, Prudentius secundum editionem Vindobonensem (CSEL), Gregorius Turonensis ex MGH rer. Merov., et ubi haec

1) Cf. Wessner, PhW 49, 1929, 441.

deest editio, ex Migne P. L., scriptores profani velut Ammianus Marcellinus, Ausonius, Velleius Paterculus ex editionibus Teubnerianis afferuntur. grammaticorum et rhetorum citationes inveniuntur in his libris[1]):

Anonymi Bobiensis fragmenta, ex recensione Henrici Keil (*Anon. Bob. gr. I*)

Atilius Fortunatus, ex recensione Henrici Keil (*Atil. Fort. gr. VI*)

Audacis de Scauri et Palladii libris excerptis, ex recensione Henrici Keil (*Audax gr. VII*)

Dositheus, ed. J. Tolkiehn (*Dosith.*)

Excerpta rhetorica: Rhet. lat. min., ed. C. Halm (*Exc. rhet.*)

Iunii Filargirii explanatio in Bucolica Vergilii, ed. H. Hagen (*Filarg.*)

Fragmenta Bobiensia, ex recensione Henrici Keil (*Frgm. Bob. gr. VII*)

Fabii Planciadis Fulgentii Expositio Virgilianae continentiae secundum philosophos moralis, ed. R. Helm (*Fulg. Exp. Virg. cont.*)

Grillius: Rhet. lat. min., ed. C. Halm (*Grill.*)

Iulii Rufiniani de figuris et sententiis etc.: Rhet. lat. min. ed. C. Halm (*Iul. Rufin.*)

Scholia Bembini codicis ad Terentium, ed. Umpfenbach, Hermes 2, 1867, 337 (*Schol. Bemb.* ed. by I. F. Mountford, Liverpool 1934)

4. In *orthographicis* Ahlbergium in universum subsecutus sum antiquiores formas scribendo praeter *loquendi, relinquendum, consulendo, ducendus, extinguendi* (propter suaviorem vocalium sonum). praeterea scripsi *secuntur* (non *sequontur*), ut Ag. in Upsaliensi, et *relicuus, relicua* monente Klotz (BphW 39, 1919, 1206)[2]). formas dissi-

1) Supplementum ad p. VI—IX.

2) Quod Klotz ibid. dicit: „Nicht zu billigen ist es, wenn auch in der neuen Ausgabe Sallusts Stil künstlich archaisiert wird, auch da, wo die Überlieferung keinen Anhalt bietet..... Ich halte es für unzulässig, eine mechanische Gleichmacherei durchzuführen. Die Spuren der Überlieferung sind natürlich zu bewahren", equidem hoc plane probo, et in epistulis ad Caesarem recensendis meo iure hac ratione usus sum. neque vero codicum collationes mihi praesto sunt, neque hoc tempore saevo codices denuo conferre possum, id

mulatas, quae vocantur, exaequavi: e.g. *ad*gredior ut *ad*cedo, *con*perire ut *con*parare, *ad*fatim ut *ad*finis, *in*peditus ut *in*punitus, *con*rumpere ut *in*rumpere, *in*licere ut *ad*licere et sim., ut olim in Eussneri editione.

5. Ex Eussneri editione stereotypa recepi *De C. Sallustio Crispo selecta veterum testimonia.* accedunt quattuor ex editione Alfredi Ernout, quae uncis ⟨ ⟩ includuntur.

6. Enumerantur *libri, dissertationes, commentationes* de Sallustio eiusque aetate nuperrime[1]) conscriptae:

Salluste, Catilina, Iugurtha, Fragments des Histoires. Texte établi et traduit par Alfred Ernout. Paris 1941 et 1947.

Sallusts Werke, lat. u. deutsch hrsg. von W. Schoene und W. Eisenhut. München 1950.

C. Sallustio Crispo, De Catilinae coniuratione, a cura di Enrica Malcovati. Torino 1940.

Sallustius, De Cat. coniur. ed. W. Steidle. München 1949.

Sallustii Bellum Iug. ed. P. H. Damsté et A. D. Leeman. Leiden 1950.

Appendix Sallustiana ed. Alphonsus Kurfess: I Epistulae ad Caesarem[3], II [Sallustii] in Ciceronem et invicem invectivae[2]. Lipsiae 1950.

Sallustio Minore: Invectiva in Ciceronem. Epistulae ad Caesarem. Studio introd. e comm. di Domenico Romano. Palermo 1948.

Berthier, A. et Juillet, J. et Charlier, R.: Le Bellum Jugurthinum de Salluste et le problème de Cirta. Constantine 1949.

Bolaffi, E., Sallustio e la sua fortuna nei secoli. Roma 1949.

— —, I proemi delle monografie di Sall. Ath. 16, 1938, 128 sqq.

Büchner, K., Wiss. Forschungsb., hrg. von K. Hönn, Bd. 6: Lat. Lit. Bern 1951, 78 sqq.

quod valde doleo. ceterum alii editores his temporibus simili usi sunt ratione atque Ahlberg, dico Euricam Malcovati in Paraviana (1940), Alfredum Ernout in Parisiana (1941), Ioannem Haas in Heidelbergensi (1949). sed ut lector benevolus de crebritate formarum antiquarum, quae archaismi vocantur, certior fiat, ex historiarum orationibus et epistulis in V traditis eas formas in fine huius libri in proprio indice (p. 182) contuli ex Maurenbrecheriana editione reliquiarum historiarum (1893), ubi traditae formae in app. crit. diligenter servatae sunt, neque vero antiquas formas in textum recepit Maurenbrecher, quod eas nullo modo a Sallustio ipso scriptas esse sibi persuaserat, sed secundo fere p. Chr. n. saeculo in editionem vel recensionem Sallustii venisse credidit.

1) Sallustiana usque ad annum 1937 in Burs. Jb. tractata sunt. [Modo prodiit: A. D. Leeman, *Bibliographia Sallustiana (1879 u. ad 1950)*. Leiden 1952 (= Mnemosyne, Suppl. IV)]. *Cf. p. 199 sq.*

Büchner, K., Der Aufbau von Sallusts Bellum Iugurthinum. Wiesbaden 1953 (= Hermes, Einzelschriften H. 9).
Calavo, J., Il problema della tendenziosità di S. Udine 1940.
Cesareo, E., Le orazioni nell'opera di Sall. Palermo 1938.
Chouet, Marc, Les Lettres de Salluste à César. Paris 1950 (Rec. E. Fraenkel. JRS XLI, 1951, 192 sqq.).
Dihle, A., Zu den epistulae ad Caesarem senem. (Pohlenz-Festschrift, Göttingen 1952). [= Mus. Helv. X 1, 1954, 126 sqq.].
Ebeling, R., Sallust als Beurteiler seiner Zeit. Antike, Alte Sprachen u. deutsche Bildung 1944, 19 sqq.
Fritz, K. von, (De bello Iugurthino). Trans. Am. Philol. Assoc. 74 (1943), 124—168.
Gelzer, M., Vom römischen Staat. Leipzig 1943.
—, Einleitung zu Sallust: Heidelberg. Texte Bd. 8 (1949).
Hanell, K., Bemerkungen zu der politischen Terminologie des Sallust. Eranos 43, 1945, 263 sqq.
Jachmann, G., Die Invektive gegen Cicero. Misc. Acad. Berol. 1950, 235 sqq.
Jenny, J., La politique et l'esprit de parti chez Salluste. Mémoire de Diplôme d'Et. Sup. Fac. des Lettres. Paris 1946.
Keller, Elisabeth, Sallust als Historiker und Politiker. Diss. Erlangen 1944.
Kirchner, W., Sallust und Cicero als römische Staatstheoretiker. Berlin 1941.
Knoche, U., Der Beginn des röm. Sittenverfalles. N. Jbb. 1, 1938, 99 sqq. 145 sqq.
Lämmli, F., Sallusts Stellung zu Cato, Cäsar, Cicero. Mus. Helv. 3, 1946, 94 sqq.
Last, H., Sallust and Caesar in the 'Bellum Catilinae': Mél. de phil. ... off. à J. Marouzeau. Paris 1948.
Liborius, R., Sallusts philosophische Quellen. Diss. Greifswald 1944.
Manni, E., Religione e politica nella cong. di Cat. Ath. 24, 1946, 55 sqq.
Oertel, F., Sallusts Inv. gegen Cicero. Rh. Mus. 94, 1951, 46 sqq.
Paladini, Virg., Sallustio. Aspetti della figura, del pensiero, dell' arte. Milano 1948.
Patzer, H., Sallust und Thukydides. Neue Jbb. 1941, 124—136.
Perrochat, P., Les modèles grecques de Salluste. Paris 1949.
Pöschl, V., Grundwerte römischer Staatsgesinnung in den Geschichtswerken des Sallust. Berlin 1940.
Rath, Hildegard, S. polit. Briefe an Caesar. Diss. Marburg 1943.
Schindler, Fr., Untersuchungen zur Geschichte des Sallustbildes. Diss. Breslau 1939.
Seel, O., Die Invektive gegen Cicero. Klio, Beih. 47 = N. F. Heft 34. Leipzig 1943.
Skard, E., Die Bildersprache d. S. Symb. Osl. 1943, Suppl. 11, 141–164,
— —, Marius' Speech in Sall. Jug. c. 85. Symb, Osl. 1941, 98 sqq.
Steidle, W., Sallusts Briefe an Caesar. Hermes 78, 1943, 80 sqq.
Stock, L., Die Geschichtsauffassung bei Thukydides und Sallust. Diss. Freiburg i. Br. 1946.

Uttschenko, S., Zur Entwicklung d. polit. Ansichten d. Sallust. Westnik Drewnei Istorii [Nachrichten d. Alten Geschichte] 1950, 1, 229 sqq.
Vogt, J., Cicero und Sallust: Über die Catilinarische Verschwörung. Frankfurt a. M. 1938.
Weinstock, H., Sallust: Das Jahrhundert der Revolution. Leipzig 1939.
Zancan, P., Prolegomeni alla Giugurtina. Atti dell' Istituto veneto di Sc., L. ed A. 102, 1942/43, 637 sqq.; 103, 1943/44, 144 sqq.

Restat, ut gratias quam maximas agam cum Martino Eisenschmidt Bremensi, qui me in hac editione constituenda, ut prius in appendice Sallustiana, strenue naviterque adiuvit, tum Udalrico Knoche nunc rursus Hamburgensi, quocum in exilio quodam Hildesheimensi semel atque iterum totos fere dies συμφιλολογεῖν mihi licebat.

Neu-Ölsburg, in vico olim Brunsvigensi prope oppidum Peine sito, [Id. Iun. 1950] Kal. Aug. 1953.

ALPHONSVS KVRFESS

DISCREPANTIA PRIORIS EDITIONIS[1])

(*Zi* = Rudolf Zimmermann, Der Sallusttext im Altertum. München 1929)

Cat.	Ahlberg	Kurfess
1,1	omnis	omneis (*Char. I 149, 17 = Diom. I 305, 29*)
2,8	transiere	transigere (*Zi 24 sqq.*)
3,2	exaequanda	exequenda (*Zi 20 sq.*)
	dehinc	dein (*Zi 21, cf. Iug. 5, 1*)
3,5	eādem qua	eădem quae
6,1	cumque his	et cum his (*Serv.; Zi 71*)
6,2	dispersa	divorsa
11,4	rapere omnes ⟨omnes⟩ trahere	rapere omnes, trahere
14,5	molles et aetate fluxi	molles etiam et fluxi
15,5	colos ei exanguis	colos exanguis (*Zi 21 sq.*)
18,1	in quibus	in quis (*Zi 30 sq.*)
20,2	forent	foret (*cf. Iug. 94, 1: Zi 91*)
22,2	[dict]ita[re]	dicationem (*cf. PhW 56, 1936, 110*)
23,3	interdum	etiam (*Zi 67, 31*)
31,9	restinguam	extinguam (*Zi 106, 154: cf. Gerlach, ed. 1856; Novak ed. Cat. Prag 1891*)

1) Mendosa et orthographica hic neglexi.

33,1	patria	patriae
33,2	miseriti	miserti (*cf. Neue-Wagner, Formenlehre der lat. Spr. III^{3}, 528 sqq.*)
43,1	quisque	quodque (*cf. PhW 47, 1927, 927*)
50,2	[in audaciam]	in audaciam (*def. Fighiera et Ernout*)
51,24	neglexeris	neglegeris (*cf. Iug. 40, 1*)
51,35	atque ego haec	atque haec ego (*propter rhythmum*) *cf. 52, 2*
52,8	haud facile	haut facile (V)
52,29	prospera	prospere (*Zi 85*)
52,36	maxuma pericula	summa p. (*propter rhythmum*)
53,5	magnitudine sua	m. sui (*Zi 98, 70*)
53,5	effeta parentum ⟨vi⟩	effeta ⟨esset⟩ partu (*cf. PhW 47, 1927, 1165*)
54,6	[ad]sequebatur	adsequebatur
55,1	quae ad supplicium postulabant⟨ur⟩	quae supplicium postulabat
55,6	exitium vitae	exitum (*Zi 40 sq.*)
59,3	centuriones, omnis lectos et evocatos (*cf. 50, 2*)	omnis evocatos et centuriones (*Zi 72 sq.*)
60,7	relictum	relicuom
61,2	vivos	[vivos] (*cf. Zi 43 sqq.*)
61,3	paulo divorsius	p. d. ⟨alis alibi stantes⟩ *cf. Popma, Em. Sall. in Carrionis ed. Antwerp. 1579, Schol. p. 164* (*ex Char. et Diom., cf. Zi 31 sq.*)
Iug.		
3,1	ius fuit	iis fuit uti (*cf. Jb. d. Phil. Ver. [=Sokr. 1916] p. 205; Kunze BphW 39, 1919, 622*)
4,4	adeptus sim et quales	adeptus sum [et] quales
5,1	dehinc	dein (*cf. Cat. 3, 2*)
7,7	huc adcedebat	hoc a. (*Zi 61, 1; cf. Plaut. Pers. 605; Terent. Phorm. 157*)
	animi et ingeni	animi atque ing.
	quis rebus	quibus rebus (*Zi 106, 155*)
9,2	bello Num.	in bello Num.
	en habes	habes
12,3	tamquam sua[m] visens domum eat	tamquam suam v. d. e. (*textus traditus intellegi potest*)
13,5	omni Numidia	omnis Numidiae
14,24	neu iure	neu vivere
16,3	in inimicis	in amicis (*cf. Würzb. Jb. 1948, 371*)
18,7	Nomadas	Numidas (*Zi 45, 150*)

28,5	insidias	invidias
31,29	haud saepe	haut saepe (V)
32,1	[in] dicundo	in ⟨contione⟩ dicundo
32,3	vendere[nt]	vendebant
32,4	in animos ... invaserat	[in] animos ... inv.
35,10	o urbem venalem	urbem venalem (*Zi 54 sq.*)
40,1	neglexisset	neglegisset (*cf. Cat. 51, 24*)
44,1	exercitus ei traditur	ex. [ei] traditus (*Zi 62, 11*)
44,5	⟨neque muniebantur⟩	⟨n. muniebatur⟩ (*cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1208*)
45,1	non minus	nec (=*etiam non*) minus
45,2	sequerentur	insequerentur (*cf. Curt. 3, 8, 12: Zi 65 sqq.*)
	aut [quem] alium cibum modo in postremis	aut quem alium cibum modo [in] postremis
47,2	iuvaturam	iuvaturum *cf. 100, 4; Gell. 1, 7* (*Klotz, BphW 36, 1916, 40; 39, 1919, 1206*)
50,1	colle	colli (*non dat., ut Arus. vult, sed abl., cf. Lucr. 2, 317. 322*)
53,5	laetique	lassique (*cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1207 sq.*)
54,6	interficit; iubet	interfici iubet (*iam Ag. in exemplari suo mutaverat*)
63,4	factis notus	facile ⟨factis⟩ n.
67,1	arcem oppidi ... praesidium hostium ⟨obsidebat⟩; portae ante clausae fugam prohibebant	arce oppidi ... praesidium hostium, portae a. cl. fuga prohibebant
70,1	ipse eum suspiciens	[ipse] eum s.
75,5	ubi praesto fueri⟨n⟩t	ubi praesto forent (*cf. 46, 4*)
78,2	[in tempestate] vadosa	in tempestate v. (*cf. Kunze, PhW 47, 1927, 1374*)
81,2	quod ibi Q.	quod ... ibique (*cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1208*)
85,47	in agmine aut in pr.	in a. ut in pr. (*cf. Kunze, PhW 47, 1927, 1375*)
86,2	uti quoiusque lubido erat	uti l. quoiusque erat (*Gell.; cf. Zi 68, 32*)
92,1	tantam rem peregit M.	t. r. Marius s. u. s. i. peregit
93,3	animum adorta (animum adoriri *nusquam legitur*)	animum ⟨alio⟩ vortit (*Wirz*)
97,5	cedere alii, alii obtruncari	cedere alius, alius obt.
	veteres novique et	veteres novique ... et (*cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1208*)

99,3	tumultu formidine terror quasi vecordia ceperat	t. f. [terrore] quasi vecordia c. (quasi vaecordia *subiectum est*[1]))
100,1	in hiberna it: propter	in hiberna ⟨perg⟩it: ⟨nam⟩ propter
2	A. Manlius	[A.] Manlius (*Zi 81, 77*)
5	pariter ac	pariter atque (*Fronto, cf. Hauler p. 163, 3*)
101,6	ostendere	ostentans (*Zi 81*) *cf. Iug. 31, 10. 85, 29*
102.6	a principio inopi	a principio imperi
102.8	perpessus esses	perpessus es[ses]
104,1	Sullam ab Utica venire iubet, item L. Bellienum praetorem	S. [ab Utica] v. i., item L. B. pr. Utica (*cf. Schlee, Progr. Sorau 1899*)
104,5	delicti gratiam facit	delicta gratiae f. (*lectio difficilior*)
105,2	Balearum	Baliarium (*cf. Thes. L. L. II, 1697. 16 sqq.*)
110,2	indigus	indiguus
113,3	voltu [corporis] ⟨et oculis⟩	voltu ⟨colore motu⟩ corporis (*Zi 34 sqq.*)
114,1	M. Manlio	Cn. Manlio
114,2	illique et inde	illincque [et inde] (*Ag in exemplari suo*)
or. Lep. 18	pretio soluto iure, dominis tamen restituo	pretio soluto, iure dominus, tamen restituo
or. Phil. 7	tum erat	tunc erat
16	perge qua coeptas	perge qua coeptas⟨ti⟩ (*cf. Iug. 102, 9*)
ep. Pomp. 3	utrum censetis me vicem aerarii praestare	utrum vicem me aerarii praestare creditis (*Diom., cf. Zi 96, 120*)
9	sumptui onerique sunt	sumptui aerique sunt[2])
ep. Mithr. 8	Eumenem	Eumen⟨en⟩ (*cf. 7* Persen)
16	parvo labore	[parvo labore] (*Zi 97, 128*)
21	occident quod	occident ... quod (*Maurenbrecher*)

Denique liceat monere quae scripseram in PhW 47, 1927, 1163 usque ad 1167: 'Textkritische Bemerkungen zu Sallust'.

1) *cf. Cat. 10, 6* contagio (= *abl.*) quasi pestilentia invasit. *36, 5* atque uti tabes ... invaserat; *Iug. 48, 3* quasi collis oriebatur. *72, 2* ita formidine quasi vecordia exagitari.
2) *cf. Lucret. 1, 759* inimica ... sunt atque veneno ipsa sibi; *Horat. serm. 2. 6, 32* hoc iuvat et melli est.

DE C. SALLVSTIO CRISPO SELECTA VETERVM TESTIMONIA

Euseb. chron. canon. ap. Hieronym. ad ann. Abr. 1930 [= Ol. 173, 3 = 667 u. c. = 87 a. Chr. n.]:
Sallustius Crispus scriptor historicus in Sabinis Amiterni nascitur.

id. ibid. ad ann. Abr. 1981 [Ol. 186, 2 = 718 u. c. = 36 a. Chr. n.]:
Sallustius diem obiit quadriennio ante Actiacum bellum.

chron. pasch. I p. 347, 11 Bonn.:
ὑπάτων Μαρίου τὸ ζʹ καὶ Κίννα τὸ βʹ *[a. 668 = 86].* Σαλούστιος ἐγεννήθη καλάνδαις ὀκτωβρίαις.

ibid. p. 359, 10 (errore ut videtur):
ὑπάτων Κενσωρίνου καὶ Σαβίνου *[a. 715 = 39]* ... Σαλούστιος ἀπέθανε πρὸ τριῶν ἰδῶν μαΐων.

⟨*De die natali cf. Consularia Constantinopolitana (Mommsen Chron. min. 1, 1892, 214):* 668/86 Mario VII et Cinna II his conss. natus est Salustius die Kal. Oct.⟩

⟨*Hieronymus adv. Iovin. I 49:* illa interim coniunx egregia et quae de fontibus Tullianis hauserat sapientiam *(scil. Terentia)* nupsit Sallustio, inimico eius, et tertio Messallae Corvino, et quasi per quosdam gradus eloquentiae devoluta est.⟩

⟨*De vita Q. Asconii cf. Ps. Acron in Hor. Serm. I 2, 41 . . . ille flagellis | Ad mortem caesus . . .* Hoc de Sallustio videtur dicere: Sallustius enim Crispus in Faustae, Sullae filiae, deprehensus ab Annio Milone flagellis caesus esse dicitur (*cf. Porphyrion ad loc.*), quod Q. Asconius Pedianus in vita eius significat.⟩

Sall. Cat. 3, 3: v. p. 4, 19–21

invect. in Sall. 5, 15:
primum honorem in quaestura adeptus . . .

Gell. XVII 18:
M. Varro . . . C. Sallustium scriptorem seriae illius et severae orationis, in cuius historia notas censorias fieri

atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone loris bene caesum dicit et, cum dedisset pecuniam, dimissum.

Ascon. in Cic. or. pro Mil. p. 34, 30 St.:

inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni plebis *[a. 702 = 52]* inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet. . . . postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone.

Dio XL 63, 2 sqq.:

καὶ γὰρ τιμηταὶ τὸν χρόνον τοῦτον [a. 704 = 50] ὅ τε Κλαύδιος ὁ Ἄππιος καὶ ὁ Πίσων, καίτοι μὴ βουληθείς, ἐγένοντο. καὶ οὗτος μὲν διὰ τὴν συγγένειαν ὑπῆρχε τῷ Καίσαρι, ὁ δὲ δὴ Κλαύδιος ἠναντιοῦτο μὲν αὐτῷ, τὰ γὰρ τοῦ Πομπηίου ᾑρεῖτο, οὐκ ἐλάχιστα δὲ καὶ ἄκων ὠφέλησε· πλείστους γὰρ καὶ τῶν ἱππέων καὶ τῶν βουλευτῶν διέγραψεν, ἐκβιασάμενος τὸν συνάρχοντα, κἀκ τούτου πάντας αὐτοὺς τὰ τοῦ Καίσαρος φρονεῖν ἐποίησεν. ὁ γὰρ Πίσων οὔτ' ἄλλως πράγματ' ἔχειν ἐθέλων καὶ πρὸς τὴν τοῦ γαμβροῦ φιλίαν πολλοὺς θεραπεύων αὐτὸς μὲν οὐδὲν τοιοῦτον ἐποίησεν, ἐκείνῳ δὲ οὐκ ἀντέπραξε πάντας μὲν τοὺς ἐκ τῶν ἀπελευθέρων, συχνοὺς δὲ καὶ τῶν πάνυ γενναίων, ἄλλους τε καὶ τὸν Κρίσπον τὸν Σαλούστιον τὸν τὴν ἱστορίαν γράψαντα, ἀπελάσαντι ἐκ τοῦ συνεδρίου.

inv. in Sall. 6, 16 sq.:

quod si . . . illud censorium eloquium Appii Claudii et L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem, nonne tibi viderer aeternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non posset? neque post illum dilectum senatus vidimus te, nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina rei publicae confluxerat. at idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam res publica armis oppressa est, idem a victore, qui exsules reduxit, in senatum per quaesturam reductus est *[a. 705 = 49]*.

⟨*Ps. Acron in Hor. Serm. I 2, 49:* Ipsi enim Sallustio in senatu a censoribus hoc obiectum est. tunc ille se non esse matronarum, sed libertinarum sectatorem esse testatus est, et ideo senatu pulsus est, quod excusat idem in Catilinae libello.⟩

Oros. VI 15, 8:

At vero Dolabella partium Caesaris in Illyrico per Octavium et Libonem victus copiisque exutus ad Antonium fugit. Basilus et Sallustius cum singulis legionibus, quibus praeerant, . . . adversus Octavium et Libonem profecti et victi sunt *[a. 706/7 = 48/7]*.

App. b. civ. II 92:

ὡς δ' ἦλθεν (Καῖσαρ ἐς Ῥώμην [a. 707 = 47]), ἡ μὲν στάσις ἡ πολιτικὴ κατεπαύετο, ἑτέρα δ' ἐπ' αὐτὸν ἀνίστατο τοῦ στρατοῦ, ὡς οὔτε τὰ ἐπηγγελμένα σφίσιν ἐπὶ τῷ κατὰ Φάρσαλον ἔργῳ λαβόντες, οὔτε ἐννόμως ἔτι βραδύνοντες ἐν τῇ στρατείᾳ· ἀφεθῆναί τε πάντες ἐπὶ τὰ αὐτῶν ἠξίουν. ὁ δ' ἐπήγγελτο μὲν αὐτοῖς ἀόριστά τινα ἐν Φαρσάλῳ, καὶ ἕτερα ἀόριστα ὅταν ὁ ἐν Λιβύῃ πόλεμος ἐκτελεσθῇ· τότε δ' ἔπεμπεν ἄλλας ὁρίζων ἑκάστῳ χιλίας δραχμάς. οἱ δὲ αὐτὸν οὐχ ὑπισχνεῖσθαι μᾶλλον ἢ αὐτίκα διδόναι πάντα ἐκέλευον· καὶ περὶ τῶνδε Σαλούστιον Κρίσπον πεμφθέντα πρὸς αὐτοὺς ὀλίγου καὶ διέφθειραν, εἰ μὴ διέφυγε.

Dio XLII 52, 1 sq.:

ἐν Καμπανίᾳ δὲ οἱ πλείους αὐτῶν, ὡς καὶ ἐς τὴν Ἀφρικὴν προπλευσόμενοι, ἦσαν. οὗτοι οὖν τόν τε Σαλούστιον παρ' ὀλίγον ἀπέκτειναν, στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν ἀπεδέδεικτο, καὶ ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνος διαφυγὼν αὐτοὺς ἐς τὴν Ῥώμην πρὸς τὸν Καίσαρα ὥρμησε, τὰ γιγνόμενά οἱ δηλώσων, ἐφέσποντό τε αὐτῷ συχνοὶ μηδενὸς φειδόμενοι, καὶ ἄλλους τε τῶν ἐντυχόντων σφίσι καὶ βουλευτὰς δύο ἔσφαξαν.

Cic. ep. ad Att. XI 20, 2 (scr. a. d. XVI Kal. Sept. a. 707 = 47):

(Caesar) etiam Sallustio ignovit: ... is venit, ut legiones in Siciliam traduceret.

bell. Afr. 8, 3:

item C. Sallustium Crispum praetorem *[a. 708 = 46]* ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.

ibid. 34, 1. 3:

per idem tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. . . . Sallustius interim praetor a Cercinitanis receptus magno numero frumenti invento naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra ad Caesarem mittit.

ibid. 97, 1:

ex regnoque *[Iubae Caesar a. 708 = 46]* provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam se recepit.

App. b. civ. II 100:

καὶ τὴν ἀρχὴν τὴν Ἰόβα Καῖσαρ ὑποτελῆ Ῥωμαίοις ἐποίησεν, αὐτῇ Σαλούστιον Κρίσπον ἐγκαταστήσας.

Dio XLIII 9, 2:

καὶ τοὺς Νομάδας λαβὼν (ὁ Καῖσαρ) ἔς τε τὸ ὑπήκοον ἐπήγαγε καὶ τῷ Σαλουστίῳ λόγῳ μὲν ἄρχειν ἔργῳ δὲ ἄγειν τε καὶ φέρειν ἐπέτρεψεν. ἀμέλει καὶ ἐδωροδόκησε πολλὰ καὶ ἥρπασεν, ὥστε καὶ κατηγορηθῆναι καὶ αἰσχύνην αἰσχίστην ὀφλῆσαι, ὅτι τοιαῦτα συγγράμματα συγγράψας καὶ πολλὰ καὶ πικρὰ περὶ τῶν ἐκκαρπουμένων τινὰς εἰπὼν οὐκ ἐμιμήσατο τῷ ἔργῳ τοὺς λόγους. ὅθεν εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἀφείθη ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' αὐτός γε ἑαυτὸν καὶ πάνυ τῇ συγγραφῇ ἐστηλοκόπησε.

inv. in Sall. 7, 19:

provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint neque exspectaverint gravius in bello socii nostri, quam experti sunt in pace hoc Africam inferiorem obtinente. unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum traici aut in naves contrudi; tantum, inquam, exhausit,

patres conscripti, quantum voluit. ne causam diceret, sestertio duodeciens cum Caesare paciscitur. quod si quippiam eorum falsum est, his palam refelle, unde, qui modo ne paternam quidem domum reluere potueris, repente tamquam somno beatus hortos preciosissimos, villam Tiburti C. Caesaris, reliquas possessiones paraveris.

Sall. Cat. 4, 1. 2: v. p. 5, 4–14

ibid. 3: v. p. 5, 15–17

id. Iug. 5, 1: v. p. 56, 1–4

id. hist. prooem. Hist. p. 1, 1:

Res populi Romani M. Lepido Q. Catulo coss. ac deinde *[676 = 78 — 687 = 67]* militiae domi gestas conposui.

Suet. de gramm. et rhet. 10 p. 108 Reiff.:

... Asinius Pollio in libro, quo Sallustii scripta reprehendit ut nimia priscorum verborum affectatione oblita ...

Gell. X 26, 1 tradit inscite ab Asinio Pollione reprehensum Sallustium in quadam epistula, quam ad Plancum scripsit.

Suet. l. l.:

(Ateius philologus) coluit ... C. Sallustium et eo defuncto Asinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit, alterum praeceptis de ratione scribendi. quo magis miror Asinium credidisse, antiqua eum verba et figuras solitum esse colligere Sallustio; cum sibi sciat nihil aliud suadere quam ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallusti et audaciam in translationibus.

id. l. l. 15 p. 112:

Lenaeus Magni Pompei libertus ... tanto amore erga patroni memoriam extitit, ut Sallustium historicum, quod eum oris probi, animo inverecundo scripsisset, acerbissima satura laceraverit, lastaurum et lurchonem et nebulonem popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, praeterea priscorum Catonis verborum ineruditissimum furem.

id. D. Aug. 86:
(Augustus) ludens malum et inconstans in eligendo genere dicendi ingenium eius *[Antonii]* addit haec: Tuque dubitas, Cimberne Annius an Veranius Flaccus imitandi sint tibi, ita ut verbis, quae Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris?

Quint. inst. or. VIII 3, 29:
...nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

Sen. ep. XIX 5 (114), 17. 18:
...Sallustio vigente amputatae sententiae et verba ante exspectatum cadentia et obscura brevitas fuere pro cultu. L. Arruntius, vir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus et in illud genus nitens. ... quae apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt et paene continua, nec sine causa: ille enim in haec incidebat, at hic illa quaerebat.

Sen. suas. 6, 21:
quoties magni alicuius ⟨viri⟩ mors ab historicis narrata est, toties fere consummatio totius vitae et quasi funebris laudatio redditur. hoc semel aut iterum a Thucydide factum, item in paucissimis personis usurpatum a Sallustio, T. Livius benignus omnibus magnis viris praestitit: sequentes historici multo id effusius fecerunt.

id. contr. III pr. 8:
orationes Sallustii in honorem historiarum leguntur.

Iust. hist. Phil. XXXVIII 3, 11:
(Pompeius Trogus) in Livio et in Sallustio reprehendit, quod contiones directas pro sua oratione operi suo inserendo historiae modum excesserint.

Gran. Licin. XXXVI (p. 43 Bonn.):
...Sallustium non ut historicum scribunt sed ut oratorem legendum. nam et tempora reprehendit sua et delicta [delecta?] carpit et contiones inserit et dat in censum loca montes flumina et hoc genus amoena et culta et conparat edisserendo.

Avien. or. mar. 36 sqq. laudat Sallusti

inclitam
descriptionem, qua locorum formulam
imaginemque expressor efficax stili
et veritatis paene in obtutus dedit
lepore linguae.

Sen. contr. IX 1, 13. 14:

... Thucydidis *[immo ex oratione Demostheni adscripta XI p. 155 R. 13]* sententia est: *δειναὶ γὰρ αἱ εὐπραξίαι συγκρύψαι καὶ συσκιάσαι τὰ ἑκάστων ἁμαρτήματα.* Sallusti *[or. Lep. 24]*: res secundae mire sunt vitiis optentui. cum sit praecipua in Thucydide virtus brevitas, hac eum Sallustius vicit et in suis illum castris cecidit; nam ... ex Sallusti sententia nihil demi sine detrimento sensus potest. T. autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam et tamquam translatam et tamquam corruptam dum transfertur obiceret Sallustio.

Front. ep. ad M. Caes. III 11 p. 48 Nab.:

...gnomas egregie convertisti, hanc quidem, quam hodie accepi, prope perfecte, ut poni in libro Sallustii possit.

Vell. Pat. II 36, 2 aemulum Thucydidis Sallustium *dicit.*

Quint. inst. or. X 1, 101:

... nec opponere Thucydidi Sallustium verear.

id. IX 3, 17: ...

ex Graeco vero translata vel Sallusti plurima ...

id. III 8, 9:

... quos (Isocratem et Gorgiam) secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

id. II 5, 19:

(Sallustius) historiae maior est auctor *[quam Livius]*, ad quem tamen intellegendum iam profectu opus sit.

id. X 3, 7 sq.:

omnia enim nostra, dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberentur. sed redeamus ad iudicium et retractemus

suspectam facilitatem. sic scripsisse Sallustium accepimus, et sane manifestus est etiam ex opere ipso labor.

id. IX 3, 12:

... apud Sallustium 'neque ea res falsum me habuit' *[Iug. 10, 1]* et 'duci probare' *[fr. inc. 34 Maur.]*. ex quibus fere praeter novitatem brevitas etiam peti solet.

id. IV 2, 45:

[oratori] vitanda est etiam illa Sallustiana (quamquam in ipso virtutis obtinet locum) brevitas et abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallat, audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat, cum praesertim lector non fere sit nisi eruditus, iudicem rura plerumque in decurias mittant ...

id. X 1, 32: itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem et saepius ineruditum captanda nobis est ...

id. X 1, 102 laudat illam inmortalem Sallusti velocitatem.

Stat. silv. IV 7, 55 Sallusti brevis *mentionem facit.*

Sidon. Apoll. carm. 2 (22), 190:

qua Crispus brevitate placet.

id. carm. 23, 151 (20, 157):

qui brevitate, Crispe, polles.

Apul. apol. 95 parsimoniam *Sallusti praedicat.*

Gell. III 1, 6 Sallustium vel subtilissimum brevitatis artificem *appellatum a Favorino refert.*

Macrob. V 1, 7:

(genus dicendi) breve in quo Sallustius regnat.

Tac. ann. III 30:

... C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor ...

Oros. VII 10, 4:

nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam dilligentissime contexuit, de reticendo interfectorum numero et

Sallustium Crispum et alios auctores quam plurimos sanxisse et se ipsum idem potissimum elegisse dixisset.

Front. ep. ad M. Caes. IV 3 p. 62 Nab.:
... rari admodum veterum scriptorum in eum laborem studiumque et periculum verba industriosius quaerendi sese commisere. oratorum post homines natos unus omnium M. Porcius eiusque frequens sectator C. Sallustius: poetarum maxime Plautus ...

id. ad M. Antonin. de eloq. 3 p. 149:
at ubi Catonis et Sallustii et Tulli tuba exaudita est, trepidant et pavent et fugam frustra meditantur.

M. Antonin. imp. in Front. ep. II 1 p. 104 sq.:
mitte mihi aliquid quod tibi disertissimum videatur, quod legam, vel tuum aut Catonis aut Ciceronis aut Sallustii aut Gracchi aut poetae alicuius ...

Front. ep. ad Ver. imp. II 1 p. 123:
Ventidius ille, postquam Parthos fudit fugavitque *[a. 716 = 38]*, ad victoriam suam praedicandam orationem a C. Sallustio mutuatus est.

id. ep. ad Antonin. imp. II 6 p. 107 Sallustium antithetis honeste compositis usum *docet* ..., paronomasia etiam non absurda nec frivola, sed proba et eleganti.

Gell. IV 15, 1:
elegantia orationis Sallustii verborumque fingendi et novandi studium cum multa prorsus invidia fuit, multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque et obtrectare. in quibus plura inscite aut maligne vellicant. nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

id. I 15, 18 Valerium Probum, grammaticum inlustrem *[c. ann. 809 = 56] secutus:* ... novatori verborum Sallustio ...

id. X 2, 20:
Sallustius quoque, proprietatum in verbis retinentissimus, consuetudini concessit ...

Flav. Vop. Saturnin. 6, 3:

... cum et Livius et Sallustius taceant res leves de iis, quorum vitam arripuerunt.

id. Prob. 2, 7:

... Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos atque omnes disertissimos ...

Lact. inst. div. II 12, 12 p. 157, 13 Brandt:

... quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait *[Cat. 1, 2]*: 'sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis utimur.' recte, si ita vixisset, ut locutus est.

Symmach. ep. V 68 (66), 2:

[Sallustius] scriptor stilo tantum probandus, nam morum eius damna non sinunt, ut ab illo agundae vitae petatur auctoritas.

Macrob. III 13, 9:

... Sallustius gravissimus alienae luxuriae obiurgator et censor.

Augustin. de civ. dei VII 3 p. 278, 4 Dombart-Kalb:

... vir disertissimus Sallustius ...

id. I 5 p. 9:

... Sallustius, nobilitatae veritatis historicus ...

Isid. orig. XIII 21, 10:

Sallustius autem auctor certissimus ...

Mart. XIV 191:

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Primus Romana Crispus in historia.

E. Hauler, W St 40, 1918, 174 ex palimpsesto Ambrosiano ex Frontone [Naber p. 149, 17] fragmentum investigavit orationis, quam Sallustius (trib. pl.?) habuerat: Multi murmurantium voculis in luco eloquentiae oblectantur. *antecedit:* Item pleraque sic explicasse oratione Sallustium ais et hoc exemplo usus.

CONSPECTVS SIGLORVM ET NOTARVM

	V = cod. Vaticanus 3864 s. IX	
X	P = cod. Parisinus 16024 s. IX	
X	A = cod. Parisinus 16025 s. IX ex.	Σ
X	C = cod. Parisinus 6085 s. X/XI	Σ
X	B = cod. Basileensis A. N. IV 11 s. XI	Σ
X	Q = cod. Parisinus 5748 s. X/XI	Σ
Y	N = cod. Palatinus 889 s. XI	
Y	K = cod. Palatinus 887 s. X/XI	
Y	H = cod. Berolinensis 205 s. XI	
Y	M = cod. Monacensis 4559 s. XI/XII	Γ
Y	T = cod. Turicensis bibl. reip. C 143a s. XI/XII	Γ
Y	D = cod. Parisinus 10195 s. XI	Γ
Y	F = cod. Hauniensis 25 s. XI	Γ
Y	R = cod. Vaticanus 3325 s. XII	Γ
	l = cod. Leidensis Voss. lat. 73 s. XI	
	s = cod. Lipsiensis bibl. sen. rep. I fol. 4 s. XI	
Δ	n = cod. Parisinus 6086 s. XI	
Δ	m = cod. Monacensis 14477 s. XI	
Δ	e = cod. Einsidelensis s. XI	
	π = cod. Palatinus 883 s. XII	
	ζ = codices integri recentiores	
	Ω = consensus codicum mutilorum **X** et **Y**	
	Ω′ = consensus codicum mutilorum et integrorum	
	A = fragmenta codicis palimpsesti inserta codici Aurelianensi 192 (169) f. 15—18. 20	
	B = eiusdem palimpsesti folii unius particula Berolinensis (Berol. qu. 364)	
	R = schedae codicis veteris insertae codici Vaticano Reginensi 1283 B	

P^1A^1 primam manum, P^2A^2 manum correctricem significant.

* Asterisco testimonia notantur, in quibus nomen Sallustii deest.

cf. ante testimonia positum imitationes Sallustianas significat.

Ag = Prolegomena in Sallustium scripsit Axel W. Ahlberg (Gotoburgi 1911)

Io = Iordan, Sall. op.[3] (Berolini 1887), p. 127 sqq.

Mb = Maurenbrecher, Ed. Hist. fragm. (Lipsiae 1893)

St = Thomas Stangl, Ciceronis orationum Scholiastae rec. Th. St. Vol. II (Wien-Leipzig 1912)

Zi = Rudolf Zimmermann, Der Sallusttext im Altertum (München 1929)

s. s. = suprascripsit

PRAESCRIPTIONES
ET SVBSCRIPTIONES CODICVM

a) C. SALLVSTII CRISPI BELLVM CATVLINARIV̄ INCIPIT P C. CRISPI SALLVSTII BELLV̄ CATILINARIV̄ INCIPIT B INCIPIT LIBER HISTORIARVM SALLVSTII N CRISPI SALLVSTII LIBER CATILINARIVS INCIPIT M INCIPIT LIBER SALLVSTII CRISPI CATILINARIVS D SALVSTIVS IN CATILINARIO ET IVGVRTHA Q SALVSTIVS CRISPVS LIBER CATILINARIVS INCIPIT n GAGII SALVSTII LIB. INCIPI. I l *(om. rell.)*

b) C. (G. Q l) SALLVSTII (SALV. Q) CRISPI BELLVM CATILINAE EXPLICIT. INCIPIT BELLVM IVGVRTHINVM (-TINVM Q l) PQ l CATILINARII BELLI *(m. 2. ex* CATILINARIVM BELLVM) EXPLICIT LIBER PRIMVS IVGVRTINVM (BELLVM *s. s. m. 2.*) INCIPIT II A G. SALVST. BE. CATIL. EXP. C EXPLICIT BELLV̄ CATILINARIV̄. INCIPIT IVGVRTINV̄ B BELLVM CATILINAE EXPLICIT. INCIPIT BELLVM IVGVRTHINVM K.

c) CRISPI SALLVSTII LIBER II IVGVRTINVS INCIPIT M SALVSTII LIBER PRIMVS IN CATILINARIO EXPLIC*T (A *eras.*) INCIPIT EIVSDEM II IN IVGVRTINO T EXPLICIT LIBER CATILINARIVS SALVSTII INCIPIT LIBER IVGVRTHINVS SALVSTII D EXPLI- LIB. I. INCIPIT LIBER SECVNDVS s EXPLICIT CATILINARIVS. INC. IVGVRTHIN' m *(in rell. nulla subscriptio)*

CATILINAE CONIVRATIO

1 Omneis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri 2 oboedientia finxit. sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio ma- 5 gis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum be- 3 luis commune est. quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere et, quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam maxume 4 longam efficere. nam divitiarum et formae gloria fluxa 10 atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur.

5 Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis proce- 6 deret. nam et prius quam incipias consulto, et ubi con-

Inscriptio ex Cat. 4, 3 deprompta est (v. Ag 155 sqq.); praescriptiones codicum v. supra p. 1

1 omneis (-nis, -nes) homines **Char. gr. I 149, 17 Diom. gr. I 305, 29 Claud. Don. Aen. 9, 225* omnis ... student *Prisc. gr. II 358, 15* omnis ... praestare *Non. 371, 11* omnis ... animalibus *Char. gr. I 140, 1 Eugraph. Ter. Eun. 232* | qui ... animalibus *Arus. gr. VII 508, 4* | praestare ceteris animalibus *Diom. gr. I 313, 11* || **3** pecora ... finxit *Arus. gr. VII 496, 27* | quae ... finxit *Non. 309, 11 Victorin. rhet. 160, 36 Prisc. gr. III 370, 18* | (hos) ... ventri oboedientes *Sen. ep. 60, 4* || **4** sed ... sita est *Serv. Aen. 2, 452 geo. 1, 198 Fulgent. exp. Virg. cont. p. 98 H.* (nam *pro* sed) sed ... utimur *Lact. inst. 2, 12, 12* || **5** animi ... utimur (vivere *ad Gal*) *Hier. ad Gal. 5, 16 p. 410 ad Eph. 5, 33 p. 537* animi (animae *Hier.*) ... commune est **Hier. adv. Iovin. 2, 10 Aug. civ. 9, 9* || **6** alterum nobis ... commune est *Serv. Aen. 5, 81* || **8** opibus] 'opes', possibilitates *Fragm. Bob. VII 542, 23* | et ... efficere *Victorin. rhet. 160, 35* || **14** nam ... opus est *Don. Ter. Andr. 334 Heaut. 80 Prisc. gr. III 226, 3. 288, 17*

1 omneis *Char.* omnis **X** (*praeter* A) **M**[2] **F** ζ *cett. test.* omnes *rell. codd. Eugraph.* || **7** videtur] esse vid. **X** (*praeter* **B**) **N M T m e** vid. esse **B K H D F l s n**

sulueris mature facto opus est. ita utrumque per se 7
indigens alterum alterius auxilio eget. igitur initio 2
reges – nam in terris nomen imperi id primum fuit –
divorsi pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam
5 tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua quoi-
que satis placebant. postea vero quam in Asia Cyrus, 2
in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbis
atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam
belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio
10 putare, tum demum periculo atque negotiis conpertum
est in bello plurumum ingenium posse. quod si regum 3
atque imperatorum animi virtus in pace ita ut in bello
valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae
haberent, neque aliud alio ferri neque mutari ac misceri
15 omnia cerneres. nam imperium facile iis artibus 4
retinetur, quibus initio partum est. verum ubi pro labore 5
desidia, pro continentia et aequitate lubido atque super-
bia invasere, fortuna simul cum moribus inmutatur. ita 6
imperium semper ad optumum quemque a minus bono
20 transfertur.

Quae homines arant navigant aedificant, virtuti omnia 7
parent. sed multi mortales, dediti ventri atque somno, in- 8
docti incultique vitam sicuti peregrinantes transigere;
quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima

1 opus est consulto *Fragm. Bob. VII 542, 23 (cf. Schol. Bemb. ed. Umpfenbach, Herm 2, 1867, 379)* || **2** alterum . . . auxilii *(sic)* eget *Schol. Hor. ars 411 Schol. Verg. Bern. geo. 2, 28; cf. Hier. ep. 78, 24:* quorum alterum altero indiget | igitur . . . reges *Cledon. gr. V 74, 9* igitur . . . l. 6 placebant *Aug. civ. 3, 10* || **6** postea . . . l. 10 putare *Aug. civ. 3, 14* || **10** tunc vero *(sic)* . . . compertum est *Non. 364, 17* || **18** fortuna . . . inmutatur *Non. 526, 26* || **22** sed . . . transiere *(sic) Prisc. gr. III 433, 30* | indocti incultique *Serv. Aen. 8, 316* indocti . . . transigere *Serv. geo. 1, 3* || **23** vitam . . . transiere *Non. 419, 22 Don. Ter. Phorm. 605* (transigere, *cod.* O transierunt)

2 eget] indiget D F *recent.* || **8** atque *eras.* B | libidine H D (*ex* -nem) s || **13** aequabilius *ex* aequalius P C aequalibus A || **14** aliud *s. s. m. 2* P || **16** initio *om.* P (*sup.* retinetur *scr.*) ab initio M² T || **21** homines Q *s. s. edd.* omnes Ω′ || **23** transigere N¹ K² M² F *Don. Serv.* transiere K¹ M¹ N² m e *Non. Prisc.* transire A¹ (*s. s.* transegere) transegere *rell.* *(v. Zi 24 sqq.)*

oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta aestumo,
9 quoniam de utraque siletur. verum enim vero is demum
mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio
intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam
quaerit. 5

Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter osten-
3 dit. pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene
dicere haud absurdum est; vel pace vel bello clarum
fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere,
2 multi laudantur. ac mihi quidem, tametsi haudquaquam 10
par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum,
tamen in primis arduom videtur res gestas scribere:
primum quod facta dictis exequenda sunt; dein quia
plerique quae delicta reprehenderis malevolentia et
invidia dicta putant, ubi de magna virtute atque gloria 15
bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat,
aequo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis
ducit.

3 Sed ego adulescentulus initio, sicuti plerique, studio
ad rem publicam latus sum, ibique mihi multa advorsa 20
fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute
4 audacia largitio avaritia vigebant. quae tametsi animus
aspernabatur insolens malarum artium, tamen inter

1 horum *(sic)* ego ... aestumo *Prisc. gr. III 44, 21* || **2** verum ... videtur *Prisc. gr. III 102, 20. 236, 7. 287, 2* || **3** qui ... intentus *Arus. gr. VII 488, 9* qui ... quaerit *Non. 309, 28 cf. Hilar. Pictav. Trin. I 2:* ob aliqua praeclari facinoris aut bonae artis studia || **10** ac mihi ... l. 18 ducit *Gell. 4, 15, 1* | tametsi ... sequitur **Sacerd. gr. VI 445, 14* tametsi ... rerum *Char. gr. I 215, 27 cf. Oros. hist. 1, 1, 6* (actores scriptoresque) *cf. Aur. Vict. Caes. 20, 2—3* || **13** ut facta dictis exaequentur **Hier. vit. Hilar. 1 cf. Greg. Tur. hist. Franc. IV 13 VII 1* || **16** quae sibi quisque f. non factu sed captu putat ... ducit **Aug. ep. 137, 14* || **19** initio ... latus sum *Exc. rhet. 588, 33 H.* || **22** quae ... artium *Non. 322, 28*

1 ego] ergo HMF || **3** atque] et *Prisc. 102* ac *236* || **11** sequatur $A^2 \Sigma M^2 T^2$ F s n | auctorem P Σ H n *Gell. Char.* actorem A Y (*praeter* H) $C^2 B^2$ *codd.* R V^3 *Gellii cf. Aur. Vict.* || **13** factis dicta $A^1 C^1$ Q | exequenda A K H *Gell.* exaequanda *rell.* *(ex Liv. 6, 20, 3; v. Zi 20 sq.)* | dein *Gell.* dehinc Ω′ (*praeter* $m^1 s^2$) deinde $m^1 s^2$ *Greg. Tur.* || **17** ea *om. Gell.*

tanta vitia inbecilla aetas ambitione conrupta tenebatur; ac me, quom ab relicuorum malis moribus dissentirem, 5 nihilo minus honoris cupido eadem quae ceteros fama atque invidia vexabat. igitur ubi animus ex multis 4 5 miseriis atque periculis requievit et mihi relicuam aetatem a re publica procul habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero agrum colundo aut venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere; sed a quo 2 10 incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere, eo magis quod mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat.

15 Igitur de Catilinae coniuratione quam verissume 3 potero paucis absolvam; nam id facinus in primis ego 4 memorabile existumo sceleris atque periculi novitate. de quoius hominis moribus pauca prius explananda 5 sunt, quam initium narrandi faciam.

20 L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et 5 animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. huic ab 2 adulescentia bella intestina caedes rapinae discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit.

1 imbecilla aetas *Prob. gr. IV 23* || **2** ac . . . reliquorum **Sacerd. gr. VI 444, 25* || **11** strictim (*pro* carptim) . . . perscribere *Non. 512, 20 cf. Greg. Tur. hist. Franc. VI 24:* de cuius origine quaedam strictim libuit memorare; *sed* carptim *Atil. Fortunat. gr. VI 278, 15 cf. Amm. Marcell. XXVIII 1, 2:* carptim, ut quaeque memoria digna sunt, explanabo *cf. Sulp. Sev. chron. I 1, 1:* res a mundi exordio . . . usque ad nostram memoriam carptim dicere aggressus sum || **13** a spe . . . erat *Arus. gr. VII 490, 11* || **15** quam . . . absolvam *Victorin. rhet. 203, 25 cf. Dict. I 13:* quam verissime potero exponam *cf. Sulp. Sev. chron. II 14, 8. cf. Iordan. res Got. 2* || **19** *cf. Sulp. Sev. chron. I 1, 6:* nunc initium narrandi faciam || **20** Lucius . . . fuit *Non. 351, 18 cf. Aurel. Vict. vir. ill. 76:* Mithridates . . . magna vi animi et corporis || **21** *cf. Sulp. Sev. chron. II 45, 6* || **23** ibique . . . exercuit *Non. 433, 17*

2 relicuorum P[2] reliquis P[1] C Q T n reliquorum *rell.* || **3** quae] qua A B (*corr. ex* q.) T[2] || **9** intentam A[1] l || **20** Lucius . . . pravoque *in mg.* A || **21** pravoque *add.* P[2]

3 corpus patiens inediae algoris vigiliae, supra quam
4 quoiquam credibile est. animus audax subdolus varius,
quoius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis elo-
5 quentiae, sapientiae parum. vastus animus inmoderata 5
6 incredibilia nimis alta semper cupiebat. hunc post dominationem L. Sullae lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae; neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habe-
7 bat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox 10
inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utra-
8 que iis artibus auxerat, quas supra memoravi. incitabant praeterea conrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. 15

9 Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim inmutata ex pulcherruma ⟨atque optuma⟩ pessuma ac 20
flagitiosissuma facta sit, disserere.

6 Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus

1 patiens ... credibile est **Aug. ep. 167, 7* || 3 cuius ... dissimulator *Non. 439, 24* | simulator ac dissimulator *Fronto p. 108 N. Serv. Aen. 1, 516* | alieni ... profusus *Fronto p. 107 N. Cledon. gr. V 72, 10 Prisc. gr. III 217, 14 cf. Dict. IV 22* || 4 ardens in cup. *Arus. gr. VII 449, 14* | satis ... parum *Fronto ibid. Gell. 1, 15, 18 Sidon. ep. 9, 9, 2 Prisc. gr. III 85, 4 Grillius Comm. in Cic. rhet. 11, 27* || 11 propter inopiam r. f. et conscientiam scelerum **Aug. conf. 2, 5* || 12 incitabant ... mores *Comment. Lucan. 1, 159* || 16 quoniam ... civitatis **Sacerd. gr. VI 446, 8* || 19 paulatim ... facta sit *Aug. civ. 2, 18 sq. cf 2, 2* || 22 urbem ... Troiani *Non. 249, 25 Serv. Aen. 7, 48. 1, 6 (libere)* urbem ... vagabantur *Aug. civ. 3, 3* urbem ... Aborigines *Serv. Aen. 7, 678 cf. Isid. orig. 15, 1, 1 cf. Serv. Aen. 1, 4*

2 cuiquam *eras.* A *om.* C cuique N || 3 cuius rei lubet P A N T s m e *Non. (cf. Sall. ep. ad Caes. 2, 1, 4)* cuius lubet rei *rell.* || 4 loquentiae *Val. Prob. ap. Gell.* || 19 et ut A[2] C B | imminuta K[2] M T D F e[2] m mutata *Aug.* || 20 atque optima *Aug. om.* Ω′ | ac flagitiosissuma *om.* P[1] (ac fla-sima *in mg.* P[2]) || 23 habitavere B P[2] A[2] *s. s.* | qui ... vagabantur *om. Serv. (7, 678)*

incertis vagabantur, et cum his Aborigines, genus ho-
minum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque
solutum. hi postquam in una moenia convenere, dispari 2
genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incre-
5 dibile memoratu est quam facile coaluerint: ⟨ita brevi
multitudo divorsa atque vaga concordia civitas facta
erat⟩. sed postquam res eorum civibus moribus agris 3
aucta satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti
pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta
10 est. igitur reges populique finitumi bello temptare, 4
pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri metu perculsi
a periculis aberant. at Romani domi militiaeque intenti 5
festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam
ire, libertatem patriam parentisque armis tegere. post
15 ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis
auxilia portabant, magisque dandis quam accipiundis be-
neficiis amicitias parabant. imperium legitumum, nomen 6
imperi regium habebant. delecti, quibus corpus annis
infirmum, ingenium sapientia validum erat, rei publicae
20 consultabant: hi vel aetate vel curae similitudine patres
appellabantur. post ubi regium imperium, quod initio 7
conservandae libertatis atque augendae rei publicae
fuerat, in superbiam dominationemque se convortit,
inmutato more annua imperia binosque imperatores sibi
25 fecere: eo modo minume posse putabant per licentiam
insolescere animum humanum.

3 hi ... convenere *Serv. Aen. 12, 164 Prisc. gr. III 414, 13* || **4** *cf. Sulp. Sev. chron. I 13, 1* || **5** ita ... facta erat *Aug. ep. 138, 10* (*Pap. Oxyrh.* facta est) *cf. Dict. 5, 17* || **7** nam (*pro* sed) postquam ... l. 17 parabant *Aug. civ. 3, 10* || **19** r. p. consultabant *Arus. gr. VI 460, 1* || **20** hi ... appellati sunt *(sic) Serv. Aen. 5, 758* | curae ... appellabantur *Eugraph. Ter. Ad. 110 cf. Isid. orig. 9, 4, 10* || **24** annua imp. *Prob. inst. gr. IV 129, 16* annua ... fecerunt *(sic) Aug. civ. 5, 12 (v. supra p. XIV)*

1 et cum his *Serv.* cumque his **P A C Q D n** cumque iis (eis) *rell.* (cumque *nusquam ap. Sall. legitur: cf. Cat. 28, 1 Iug. 28, 1. 91, 4. 93, 8. ep. Pomp. 10*) || **3** solutum fuit *Papyr.* || **4** alius] alii **B**[1] **N**[2] **T**[2] **l s** || **5** ita ... facta erat *om.* **Ω'** || **7** civibus] legibus *Aug.* || **13** festinabant **A**[2] **C D**[2] || **17** amicitias *om.* **P** || **18** annis corpus ∼ *Papyr.* || **20** hi autem *Serv.* || **22** libertatis causa **N K H D s** (causa *s. s.* **Q M T**)

7 Sed ea tempestate coepere se quisque magis extol-
2 lere magisque ingenium in promptu habere. nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque iis
3 aliena virtus formidulosa est. sed civitas incredibile memoratu est adepta libertate quantum brevi creverit: 5
4 tanta cupido gloriae incesserat. iam primum iuventus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum militiae discebat, magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem
5 habebant. igitur talibus viris non labor insolitus, non 10 locus ullus asper aut arduos erat, non armatus hostis
6 formidulosus: virtus omnia domuerat. sed gloriae maxumum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas divitias, eam bonam famam 15 magnamque nobilitatem putabant. laudis avidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas
7 volebant. memorare possum, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, ni ea res 20 longius nos ab incepto traheret.

8 Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex lubidine magis quam ex vero celebrat ob-
2 scuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo,

4 civitas ... incesserat *Aug. civ. 5, 12* || **6** iam ... erat *Diom. gr. I 435, 9* iam simulac iuventus ... discebant *(sic) Veg. mil. 1, 4* || **8** magisque ... habebant *Non. 453, 18* || **10** igitur ... formidulosus *Gell. 9, 12, 9* || **11** non a. h. formidulosus *Non. 113, 4* || **16** laudis ... erant *Non. 442, 15* laudis ... volebant **Aug. civ. 5, 12* | pec. lib. erant *Arus. gr. VII 490, 21* || **18** memorare ... fuderit *Serv. Aen. 12, 230* || **22** sed ... dominatur **Lact. inst. 3, 29 p. 8* sed ... obscuratque *Aug. civ. 7, 3* | (ut) res ... celebret obscuretque **Lact. inst. 3, 29 p. 10* || **24** Atheniensium — p. 9, 3 ingenia *Aug. civ. 18, 2*

7 labores *codd.* P G *Vegeti* | usum militiae T, *codd.* Q π *Vegeti* usu militiae P[1] usu militia A *Vegeti* usum militiam P[2] M et usu militiam H usu militiam *rell.*, M *Vegeti (v. Ag 178)* || **8** discebant B[1] *Veg.* || **13** se quisque P A[1] N K[1] l m si q. s sic se q. *rell.* || **18** possum A[1] m *Serv.* possem *rell.* | maxumas] ingentes *Serv.* (p. R. *post* locis *Serv.*) || **24** existimo H T *Aug. (nonnulli recent.)*

satis amplae magnificaeque fuere, verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. sed quia provenere 3 ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. ita eorum 4 5 qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia. at populo Romano 5 numquam ea copia fuit, quia prudentissumus quisque maxume negotiosus erat, ingenium nemo sine corpore exercebat, optumus quisque facere quam dicere, sua ab 10 aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; con- 9 cordia maxuma, minuma avaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat. iur- 2 15 gia discordias simultates cum hostibus exercebant, cives cum civibus de virtute certabant. in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus 3 his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate, seque remque publicam curabant. quarum rerum ego 4 20 maxuma documenta haec habeo, quod in bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant quique tardius revocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero quod beneficiis magis quam 5 25 metu imperium agitabant et accepta iniuria ignoscere quam persequi malebant.

2 sed quia prov. **Sacerd. gr. VI 446, 9* sed quia ... magna ing. *Arus. gr. VII 485, 29* || **4** eorum ... ingenia *Hier. vita Hilar. prol. cf. Vopisc. Prob. 1, 1:* omnes omnium virtutes tantas esse, quantas videri eas voluerint eorum ingenia, qui... || **8** ingenium ... exercebant *Non. 322, 32* || **13** ius ... valebat *Aug. civ. 2, 17. 18 (bis)* || **16** in ... magnifici *Non. 398, 19 Serv. Aen. 1, 632* || **21** vindicatum ... pugnaverant *Diom. gr. I 365, 3 cf. Heges. 5, 7, 18* || **25** accepta ... malebant **Aug. ep. 138, 9, 10 (cf. civ. 1, 6)*

5 qui fecere P[1] *Hier. Aug. pauci recent.* qui ea fecere *rell.* (*cf. Tac. ann. 1, 10:* ne ipsis quidem qui fecere) | eam M F n *Hier. Aug. cf. Vopisc.* ea *rell.* || **9** et sua A[2] C Q suaque l || **21** est *om. Diom.* | in hostem *om. Diom.* || **24** magis *om.* P D[1] l s[1] (*s. s.* D[2] s[2])

10 Sed ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago aemula imperi Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant, saevire for-
2 tuna ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, 5 dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium divitiaeque, optanda alias, oneri miseriaeque fuere.
3 igitur primo pecuniae, deinde imperi cupido crevit: ea
4 quasi materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro 10 his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia
5 venalia habere edocuit. ambitio multos mortalis falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare, magisque voltum quam 15
6 ingenium bonum habere. haec primo paulatim crescere, interdum vindicari; post ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas inmutata, imperium ex iustissumo atque optumo crudele intolerandumque factum.

11 Sed primo magis ambitio quam avaritia animos ho- 20 minum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem
2 erat. nam gloriam honorem imperium bonus et ignavos

3 Carthago aem. imp. Rom. *cf. Vell. Pat. 1, 12, 5 Lact. inst. 7, 15 Pomp. Mela 1, 7 Claud. Mamert. Paneg. Max. Aug. 8, 1* || **4** cuncta ... patebant *Serv. Aen. 1, 298* || **9** avaritia ... edocuit *Claud. Don. Aen. 1, 349* || **12** ambitio ... subegit *Serv. Aen. 4, 283 geo. 1, 463* (coegit) | multos ... subegit *Schol. Verg. Bern. geo. 1, 463 p. 800 H.* || **13** aliud clausum ... habere **Serv. Aen. 7, 51 cf. Iul. Rufin. De fig. sent. et eloc. 1 (Halm, Rhet. lat. min. p. 38, 3)* || **14** amicitias ... aestimare *Arus. gr. VII 450, 32* || **17** post ... invasit *Non. 199, 1* post ... immutata *Char. gr. I 71, 12* || **20** sed — p. 11,2 contendit *Aug. civ. 5, 12* || **21** quod ... erat *Arus. gr. VII 510, 10 Prisc. gr. III 292, 8* || **22** nam honores bonus et malus ... exoptant *Grillius 27, 18 M (libere)*

1 magni reges ∼ N H T m e || **2** ingentes *om.* P B l || **5** ac misceri C B ac miscere omnia *om.* P[1] A[1] *s. s.* P[2] A[2] || **7** divitiaeque A[2] C B Q divitiae A[1] *rell. (v. Ag 179)* | optanda P A[1] l -dae A[2] *rell.* | alias P l alia A[1] aliis A[2] *rell.* || **12** et ambitio N K H M T || **13** in promptum *Papyr. (v. p. XIV)* || **21** virtuti K H T Q N[2] D[2] F[2] s n m

aeque sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita ⟨et⟩ insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere. huc adcedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare potare, signa tabulas pictas vasa caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil relicui victis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi conruptis moribus victoriae temperarent.

Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria

1 sed ... nititur *Aug. civ. 5, 19* || **2** avaritia—l. 6 minuitur *Gell. 3, 1, 1 cf. Isid. orig. 10, 9* || **3** quam ... concupivit **Aug. civ. 7, 12* || **4** ea ... effeminat *Non. 521, 16* || **6** neque cop. ... minuitur *Aug. ep. 104, 1* || **7** bonis ... habuit **Aug. civ. 17, 20 cf. 3, 7 Exup. 5* || **9** neque modum neque modestiam **Ps. Sall. in Cic. 1, 1* || **15** primum—l. 18 polluere *Aug. ep. 138, 16* | insuevit ... potare *Arus. gr. VII 486, 17* || **17** ea ... rapere *Prisc. gr. III 69, 5* || **18** postquam ... fecere *Prisc. gr. III 341, 26* || **20** quippe sec. res **Sacerd. gr. VI 446, 10* quippe ... fatigant *cf. Trebell. Poll. Claud. 11, 6 Aug. civ. 17, 20* quippe ... temperarent **Sacerd. gr. VI 469, 8 Prisc. gr. III 99, 28* | nedum *(sic)* ... temperarent *Prisc. gr. III 503, 9 cf. Dosith. 81, 5 (Tolkiehn)*

5 et *Gell.* om. Ω′ *(v. Ag 180)* || **8** exitus *Aug. 17, 20* (*sed 3, 7* eventus) || **10** civibus M T, D *s. s.* || **12** Asiam M B² || **15** insueverit *Aug.* | p. r. *om. Arus.* || **16** signa] statuas *s. s.* X N K signas statuas e || **18** ii *om. Papyr.* || **20** nedum A² C² B² H T² s² n *Prisc. 503, 9* (*sed 100, 1* ne) || **21** obtemperarent B² N² K² Y

imperium potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci
2 coepit. igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem pudicitiam, 5 divina atque humana promiscua, nihil pensi neque
3 moderati habere. operae pretium est, quom domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religio-
4 sissumi, mortales fecere. verum illi delubra deorum 10 pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quic-
5 quam praeter iniuriae licentiam eripiebant. at hi contra, ignavissumi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissumi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio 15
13 uti. nam quid ea memorem, quae nisi iis qui videre nemini credibilia sunt, a privatis compluribus subvorsos
2 montis, maria constrata esse? quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae: quippe quas honeste habere licebat,
3 abuti per turpitudinem properabant. sed lubido stupri ga- 20 neae ceterique cultus non minor incesserat: viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius quam somni cupido esset; non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia 25

1 paupertas probro habetur **Heges.* *4, 24* || **7** cum ... exaedificatas *Prisc. gr. III 370, 3* || **10** verum ... decorabant *Serv. Aen. 1, 378* || **11** domos ... decorabant *Prisc. gr. II 310, 1* || **17** a privatis ... constrata *Adnot. sup. Lucan. 2, 677. 6, 56 cf. Hier. ep. 60, 18:* qui subvertit montes ... maria constravit *cf. Ambr. Hex. 5, 10:* deficit terra hominibus, sternuntur et maria || **18** quibus ... properabant *Arus. gr. VII 451, 2* || **19** quippe ... properabant *Prisc. gr. III 320, 16* || **21** viros *(sic)* mul. pati **Aug. civ. 6, 8 Firm. err. 4, 2 cf. Heges. 4, 25* (viri m. exercere) *cf. Curt. 6, 6, 8* (m. pati adsueti)

1 sequebantur F n *(v. Ag 168)* || **6** atque mod. Q M T D m e nihilque mod. A C neque quicquam mod. n || **8** cognoveris] videas *Prisc.* | aedificatas Q F n || **10** deum *Serv.* || **14** reliquerunt D F || **15** perinde Q K D P² N² || **21** viri K² T² D² s *Heges.* viros *rell. Aug. Firm.* || **24** cupido somni D F | non sitim K H D F s

luxu antecapere. haec iuventutem, ubi familiares opes 4
defecerant, ad facinora incendebant: animus inbutus 5
malis artibus haud facile lubidinibus carebat; eo pro-
fusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus
5 erat.

In tanta tamque conrupta civitate Catilina, id quod 14
factu facillumum erat, omnium flagitiorum atque faci-
norum circum se tamquam stipatorum catervas habe-
bat. nam quicumque inpudicus adulter ganeo manu 2
10 ventre pene bona patria laceraverat, quique alienum
aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redi-
meret, praeterea omnes undique parricidae sacrilegi 3
convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad
hoc quos manus atque lingua periurio aut sanguine
15 civili alebat, postremo omnes quos flagitium egestas
conscius animus exagitabat, ii Catilinae proxumi fami-
liaresque erant. quod si quis etiam a culpa vacuos in 4
amicitiam eius inciderat, cottidiano usu atque inlecebris
facile par similisque ceteris efficiebatur. sed maxume 5
20 adulescentium familiaritates adpetebat: eorum animi
molles etiam et [aetate] fluxi dolis haud difficulter capie-
bantur. nam ut quoiusque studium ex aetate flagrabat, 6
aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercari;
postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere,
25 dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. scio fuisse 7
nonnullos, qui ita existumarent iuventutem, quae domum
Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam

6 in tanta ... civitate **Aug. civ. 3, 2* || **7** ⟨ad hoc⟩ facinorum ... habebat *Eugraph. Ter. Eun. 1018* || **9** quisque *(sic)* manu ... laceraverat *Fronto p. 153 N.* | manu ... lac. **Aug. dialect. 7, 13, 10* manu pene bona patria laceraverant *Anon. Bon. I 553, 29 cf. Theopomp. ap. Athen. 4, 167 B Charis. gr. I 533, 29* || **14** quos ... alebat **Aug. civ. 3, 2* || **19** similesque cet. eff. *Arus. gr. VII 507, 6* || **25** scio ... frequentabant *(sic) Non. 433, 18*

1 antecapere luxu **e** || **7** flagitiosorum atque facinorosorum **K H N**[2] **M**[2] **T**[2] **l**[2] **m**[2] || **9** ganeo **B Y s n m e P**[2] *om.* **P**[1] **l** alea (ganeo *s. s.*) **A** ganeo alea **C** | manu ventre (pene *s. s. m. 2*) **P** manu *(lac. 4 litt.)* alea ventre pene **B** || **21** molles etiam et fluxi **P A**[1] **l** molles aetate et fluxi **A**[2] **C B H** molles et aetate flux **Q Y s n m e** || **26** aestimarent **K Y**

habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod quoiquam id conpertum foret, haec fama valebat.

15 Iam primum adulescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia 2 huiusce modi contra ius fasque. postremo captus amore 5 Aureliae Orestillae, quoius praeter formam nihil umquam bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat timens privignum adulta aetate, pro certo creditur ne- 3 cato filio vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. quae quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinus 10 4 maturandi. namque animus inpurus, dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: 5 ita conscientia mentem excitam vastabat. igitur colos exanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie voltuque vecordia inerat. 15

16 Sed iuventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, 2 multis modis mala facinora edocebat. ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem fortunas pericula vilia habere; post ubi eorum famam atque pu- 3 dorem adtriverat, maiora alia imperabat. si causa 20 peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontis sicuti sontis circumvenire iugulare: scilicet ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat.

4 His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod 25

3—15 *cf. Flor. epit. 2, 12, 1 Val. Max. 9, 1, 9* || **13** igitur colos **Sacerd. gr. VI 466, 11* igitur colos exsanguis *Prob. cath. gr. IV 15, 14. 28, 33 cf. Sidon. Apoll. 5, 340* || **14** foedi oculi *Don. Ter. Eun. 943 Serv. Aen. 2, 55* | citus ... incessus *Non. 265, 23 Schol. Hor. serm. 1, 3, 9* || **15** prorsus ... inerat *Non. 427, 3 Char. gr. I 211, 23* || **22** insontis sicut sontis *Prob. cath. gr. IV 28, 17 Sacerd. gr. VI 479, 19* || **23** ne ... crudelis erat *Aug. conf. 2, 5, 11*

1 quod *exp.* **N** *eras.* **m e** *om.* **Γ l s n** || **3** primo **A** pridem **Γ** || **7** quod **X H M n m e** qui quod **Y l s** || **8** adulta **X s** adultum **A² C Y l n m e** || **10** facinus **P** facinoris **A Σ Y** (maturandi facinoris **H**) **l m e s** facinoris fuisse maturandi **n** || **13** colos exsanguis *Prob.* colore ex(s)anguis **N l** (e *eras.* eius *s. s.*) **m** (e *eras.*) color ei ex(s)anguis **X K H M D n** color eius ex(s)anguis **T F s** *(cf. Zi 21 sq.)* || **17** edocuit **P** *(corr.* **P²**) docebat **H M T m** (e *add.*) || **23** aut manus **M T n m e**

aes alienum per omnis terras ingens erat et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriae veteris memores civile bellum exoptabant, opprimundae rei publicae consilium cepit. in Italia nullus 5
5 exercitus, Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat; ipsi consulatum petenti magna spes, senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes, sed ea prorsus opportuna Catilinae.

Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Fi- 17
10 gulo consulibus primo singulos appellare; hortari alios, alios temptare; opes suas, inparatam rem publicam, magna praemia coniurationis docere. ubi satis explorata 2 sunt quae voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo et plurumum audaciae inerat. eo 3
15 convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus. P. et Ser. Sullae Ser. filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea ex equestri ordine 4 M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito,
20 C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles. erant praeterea complures paulo occultius 5 consili huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut alia necessitudo. ceterum iuventus pleraque, sed maxume 6
25 nobilium Catilinae inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat; incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. fuere item ea 7 tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consili fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus
30 ipsi, magnum exercitum ductabat, quoiusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere, simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

13 in unum (omnis *om.*) convocat *Prisc. gr. III 305, 21* || **23** necessitudo *Char. gr. I 99*

6 petenti **A C K** petendi *rell.* || **14** plurimum **N² T² D² F² m²** maximum **H** primum *rell.* || **16** et Ser.] et *om.* **B F s n** || **18** Q. Curius] Q. *om.* **A** *s.s.* **N** || **23** alia] aliqua **A¹ C B² T² e²**

18 Sed antea item coniuravere pauci contra rem pu-
2 blicam, in quis Catilina fuit. de qua quam verissume
potero dicam. L. Tullo et M'. Lepido consulibus P.
Autronius et P. Sulla designati consules legibus am-
3 bitus interrogati poenas dederant. post paulo Catilina 5
pecuniarum repetundarum reus prohibitus erat consula-
tum petere, quod intra legitumos dies profiteri nequi-
4 verat. erat eodem tempore Cn. Piso, adulescens nobilis,
summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturban-
dam rem publicam inopia atque mali mores stimulabant. 10
5 cum hoc Catilina et Autronius circiter Nonas Decembris
consilio communicato parabant in Capitolio Kalendis
Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum consules interficere,
ipsi fascibus conreptis Pisonem cum exercitu ad opti-
6 nendas duas Hispanias mittere. ea re cognita rursus in 15
7 Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. iam
tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus
8 perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset
pro curia signum sociis dare, eo die post conditam
urbem Romam pessumum facinus patratum foret. quia 20
nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium
19 diremit. postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor
pro praetore missus est adnitente Crasso, quod eum
2 infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. neque
tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe 25
foedum hominem a re publica procul esse volebat,
simul quia boni complures praesidium in eo putabant
3 et iam tum potentia Pompei formidulosa erat. sed is
Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exer-

1 sed ... (contra r. p. *om.*) ... dicam *Diom. gr. I 445, 22* || **18** perniciem machinati sunt **Dict. 3, 21* | quod ni ... dare *Prisc. gr. III 49, 6* || **19** pro curia signa *(sic)* ... dare **Albin. gr. VII 307, 20* || **28** et iam ... erat *Schol. Hor. carm. 2, 17, 18*

2 in quis *Diom. (cf. Zi 30 sq.)* in quibus Ω' | verissime Ω' brevissime *Diom. fortasse recte (v. p. 199)* || **3** Tullo **PAN Kls e** Tullio *rell.* | M'.] m. Ω' || **7** nequiverat **M**T^{2} -verit *rell.* || **15** ea re *om.* **P** (*s. s.* P^{2}) || **21** convenerant ... quod eum *in mg.* A^{2} || **27** in eo putabant *om.* **P** (*s. s.* P^{2}) || **28** Cn. Pompei *Schol. Hor., pauci dett.* || **29** provincia **QY** (*praeter* **NF**) **s m** -ciam **X** (*praeter* **Q**) **NFl n e**

citu ductabat, iter faciens occisus est. sunt qui ita di- 4
cant imperia eius iniusta superba crudelia barbaros
nequivisse pati; alii autem, equites illos, Cn. Pompei 5
veteres fidosque clientis, voluntate eius Pisonem adgres-
5 sos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse,
sed imperia saeva multa antea perpessos. nos eam rem
in medio relinquemus. de superiore coniuratione satis 6
dictum.

Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, con- 20
10 venisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat,
tamen in rem fore credens univorsos appellare et cohor-
tari, in abditam partem aedium secedit atque ibi omnibus
arbitris procul amotis orationem huiusce modi habuit:
'Ni virtus fidesque vostra spectata mihi foret, nequi- 2
15 quam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio
in manibus frustra fuissent, neque ego per ignaviam
aut vana ingenia incerta pro certis captarem. sed quia 3
multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidos-
que mihi, eo animus ausus est maxumum atque pulcher-
20 rumum facinus incipere, simul quia vobis eadem quae
mihi bona malaque esse intellexi; nam idem velle atque 4
idem nolle, ea demum firma amicitia est.

Sed ego quae mente agitavi, omnes iam antea divorsi 5
audistis. ceterum mihi in dies magis animus adcenditur, 6
25 quom considero, quae condicio vitae futura sit, nisi

5 numquam ... fecisse *Agroec. gr. VII 122, 8* || 6 *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 28, 7:* nos eam rem ut parum compertam in medio relinquemus || 11 in rem fore credens *Arus. gr. VII 486, 28* || 13 arbitris ... amotis *Schol. Hor. epod. 5, 50 cf. Curt. 6, 11, 12* || 14 ni ... foret *Serv. Verg. geo. 1, 260* || 21 nam ... amicitia est *Don. Ter. Hec. 170 Schol. Hor. epist. 1, 10, 5. 18, 40 cf. Sen. ep. 20, 5. 109, 16 de ira 3, 34, 2 Minuc. Fel. Octav. 1, 3 Sid. Apoll. ep. 5, 3, 2 Aug. de amic. 2 sq. Hier. ep. 130, 12 adv. Ruff. 3, 9* || 24 ceterum ... auxiliorum (*pro* animus) **Sacerd. gr. VII 446, 5*

1 dicant X (*praeter* Q) N m dicunt B² Q Y (*praeter* N) l s n e || 6 ante M T m l || 7 relinquimus P¹ (?) H l derelinquemus n m | superiori T D F || 8 dictum] est *s. s.* B Q² N M T l dictum est D || 14 foret V Q P² l *Serv.* forent X (*praeter* Q) Y l s m (*cf. Iug. 94, 1; Zi 91*) || 22 ea dem infirma P (*corr.* P²) || 24 magis magisque V || 25 considero quae *s. s.* A l

7 nosmet ipsi vindicamus in libertatem. nam postquam
res publica in paucorum potentium ius atque dicionem
concessit, semper illis reges tetrarchae vectigales esse,
populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui
boni, nobiles atque ignobiles, volgus fuimus sine gratia, 5
sine auctoritate, iis obnoxii, quibus, si res publica
8 valeret, formidini essemus. itaque omnis gratia potentia
honos divitiae apud illos sunt aut ubi illi volunt; nobis
9 reliquere pericula repulsas iudicia egestatem. quae quo
usque tandem patiemini, o fortissumi viri? nonne emori 10
per virtutem praestat quam vitam miseram atque
inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris,
10 per dedecus amittere? verum enim vero, pro deum
atque hominum fidem, victoria in manu nobis est, viget
aetas, animus valet; contra illis annis atque divitiis 15
omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est,
11 cetera res expediet. etenim quis mortalium, quoi virile
ingenium est, tolerare potest illis divitias superare,
quas profundant in extruendo mari et montibus co-
aequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria 20
deesse? illos binas aut amplius domos continuare,
12 nobis larem familiarem nusquam ullum esse? quom
tabulas signa toreumata emunt, nova diruunt, alia
aedificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt
vexant, tamen summa lubidine divitias suas vincere 25
13 nequeunt. at nobis est domi inopia, foris aes alienum,
mala res, spes multo asperior: denique quid relicui
habemus praeter miseram animam?

14 Quin igitur expergiscimini? en illa, illa quam saepe
optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis 30

10 *cf. Heges. 5, 27, 33:* nonne praestat mori per virtutem quam vivere ad ignominiam? || **13** pro ... fidem *Prisc. gr. III 49, 24* pro ... nobis in manu *(sic)* est *id. III 364, 6* || **18** qui divitias suas (*pro* divitias ... quas) ... coaequandis *Schol. Hor. carm. 2, 18, 20*

1 ipsi V P^2 A^2 C^2 Q^2 ipsos *rell.* || **4** boni atque strenui nobiles et ignobiles V || **9** relinquere P C B (n *eras.*) || **10** o *s. s.* P *add.* A *om.* N m e || **14** vobis VP^2 A^2 C^2 B n || **20** etiam—l. 22 familiarem *in mg.* P^2 || **29** en *om.* V *s. s.* A^2 | illa illa V A C B^2 N K^1 s n e^1 illa P B^1 K^2 H Γ l m e^2

sita sunt; fortuna omnia ea victoribus praemia posuit.
res tempus pericula egestas belli spolia magnifica magis 15
quam oratio mea vos hortantur. vel imperatore vel milite 16
me utimini: neque animus neque corpus a vobis aberit.
5 haec ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, nisi 17
forte me animus fallit et vos servire magis quam
imperare parati estis.'

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde 21
omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla,
10 tametsi illis quieta movere magna merces videbatur,
tamen postulavere plerique, ut proponeret, quae condicio belli foret, quae praemia armis peterent, quid
ubique opis aut spei haberent. tum Catilina polliceri 2
tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistra-
15 tus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque
lubido victorum fert; praeterea esse in Hispania cite- 3
riore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium
Nucerinum, consili sui participes; petere consulatum
C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, ho-
20 minem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum; cum eo se consulem initium agundi factu-
rum. ad hoc maledictis increpabat omnis bonos, suorum 4
unum quemque nominans laudare: admonebat alium
egestatis, alium cupiditatis suae, compluris periculi aut
25 ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae
fuerat. postquam omnium animos alacris videt, cohor- 5
tatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum
dimisit. fuere ea tempestate qui dicerent Catilinam 22
oratione habita, quom ad ius iurandum popularis sce-
30 leris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino per-

23 unum ... laudare *Prisc. gr. III 304, 16* | admonebat ... suae *Arus. gr. VII 455, 20* || **28**—p. 20, 9 *cf. Flor. epit. 2, 12, 4 Schol. Stat. Theb. 5, 159* || **29** cum (*pro* quom) ... adigeret *Eugraph. Ter. Phorm. 35* | popularis sceleris sui *Don. Ter. Phorm. 35* || **30** *cf. Pomp. Mela 2, 12:* sauciant se qui paciscuntur exemptumque sanguinem ubi permiscuere degustant

3 hortantur V P^1 hortentur P^2 *rell.* || **4** utimini **XNHMlsne** utemini V P^2 **KTDFm** || **9** bona ulla *s. s.* **P** || **16** victorum lubido **ACQ** lubido *s. s.* **H** || **21** se *om.* **P** *s. s.* **B** *exp.* **D** || **30** adigeret *Eugraph. cod. Leid. 93 (cf. Zi 81)* adiceret Ω'

2 mixtum in pateris circumtulisse: inde quom post execrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suom, atque eo dicationem fecisse, quo inter se fidi magis forent
3 alius alii tanti facinoris conscii. nonnulli ficta et haec 5 et multa praeterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam quae postea orta est leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum conperta est.

23 Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud ob- 10 scuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem
2 censores senatu probri gratia moverant. huic homini non minor vanitas inerat quam audacia: neque reticere quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus
3 neque dicere neque facere quicquam pensi habebat. erat 15 ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. quoi cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri coepit et minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret, post-
4 remo ferocius agitare quam solitus erat. at Fulvia in- 20 solentia⟨e⟩ Curi causa cognita tale periculum rei publicae haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat compluribus narravit.
5 Ea res in primis studia hominum adcendit ad consu- 25
6 latum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea ple-

10 sed . . . coopertus *Non. 310, 5* | natus . . . loco *Non. 341, 16* || **12** opprobrii (*pro* probri) gratia *Agroec. gr. VII 119, 16* || **18** maria . . . coepit *Don. Ter. Phorm. 68 Eugraph. Ter. Phorm. 68* || **19** minari etiam . . . foret *Gell. 6 (7), 17, 7* || **25** ad . . . Ciceroni *Serv. Aen. 8, 506*

4 dicationem *Kurfess PhW 56, 1936, 110 (cf. Cic. Balb. 28)* dictitare *plerique codd., servant Gerlach, Lallier* [dict]ita[re] *Dietsch, edd. recc. ('ex glossa* dict *et* ita *exortum videtur' Ag)* || **12** amoverant **P** a *s. s.* **ACTm** || **19** etiam *Gell.* interdum Ω′ *(cf. Zi 67, 31)* | ni sibi **PC**²**BQK** *Gell.* nisi sibi **s** nisi **AC**¹**NHMTDlnme** ni **F** || **20** insolentiae *corr.* **N** insolentia *rell.* || **23** quae quoque modo **A**¹**NKMsme** quae et quomodo **A**²**Bn** quae et quoque modo **C** quae quomodo *rell.*

raque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum quamvis egregius homo novos adeptus foret. sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. igitur comitiis habitis consules de- 24
5 clarantur M. Tullius et C. Antonius. quod factum primo popularis coniurationis concusserat. neque tamen Cati- 2
linae furor minuebatur, sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium
10 quendam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. ea tempestate plurumos quoiusque generis homines ad- 3
scivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant, post ubi aetas tantummodo quaestui neque luxuriae modum
15 fecerat, aes alienum grande conflaverant. per eas se Ca- 4
tilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere sibi vel interficere.

Sed in iis erat Sempronia, quae multa saepe virilis 25
audaciae facinora conmiserat. haec mulier genere atque 2
20 forma, praeterea viro liberis satis fortunata fuit; litteris Graecis Latinis docta, psallere [et] saltare elegantius quam necesse est probae, multa alia, quae instrumenta

12 quae ... toleraverat *(sic) Arus. gr. VII 513, 1* || **18** sed — p. 22, 2 decus *Fronto 110 N. (p. 166 Hauler)* || **19** haec ... fuit *Prisc. gr. III 286, 5* || **20** praeterea ... fortunata *Eugraph. Ter. Andr. 97* | viro ... fuit *Arus. gr. VII 473, 28* | litteris ... docta *id. VII 464, 18 cf. Cic. fam. 15, 4, 12:* in ... omnibus scriptis, Graecis Latinis || **21** psallere ... probae *Macrob. sat. 3, 14, 5 Eutych. gr. V 477, 29* saltare ... probae *Serv. Aen. 4, 62 geo. 1, 350*

1 invidiam A C B Q (*Corr.*) n | aestimabat X (*corr.* B) n || **8** suam Y (*praeter* H F) m || **12** primo] primum *Arus., nonnulli codd. recc.* || **20** viro liberis A[1] m *Fronto Arus. Eugraph.* viro atque liberis *rell. codd., Prisc.; Ag credit Sallustium scripsisse:* genere, forma, praeterea viro atque liberis *cf. Cat. 20, 7. 58, 2 (v. Ag 129 et 182)* || **21** graecis latinis *m. 1 Fronto* gr. et lat. X N M T l n m e *m. 2 Fronto Arus.* gr. atque lat. *rell. codd. (v. Ag 130)* | psallere saltare *Fronto Macr.* psallere et s. Ω' *Eutych.* saltare Y l s n m e *Fronto Macr. Serv. Eutych.* cantare X (saltare *corr.* P[2] B[2], 'saltare debet legi teste Servio in commentario Virgilii' *in mg.* A, saltare *in mg. advocato teste Servio sec. Dietsch* C) || **22** necesse est Ω' *Macr. Serv.* necesse *Fronto* nec. erat *Eutych.* | instrumento P

3 luxuriae sunt. sed ei cariora semper omnia quam
decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus par-
ceret, haud facile discerneres; lubido sic adcensa, ut sae-
4 pius peteret viros quam peteretur. sed ea saepe antehac
fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conscia 5
5 fuerat: luxuria atque inopia praeceps abierat. verum
ingenium eius haud absurdum: posse versus facere,
iocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel
procaci; prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

26 His rebus conparatis Catilina nihilo minus in proxu- 10
mum annum consulatum petebat, sperans, si designatus
foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. neque inter-
ea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat
2 Ciceroni. neque illi tamen ad cavendum dolus aut astu-
3 tiae deerant. namque a principio consulatus sui multa 15
pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo
paulo ante memoravi, consilia Catilinae sibi proderet;
4 ad hoc conlegam suom Antonium pactione provinciae
perpulerat, ne contra rem publicam sentiret; circum se
praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. 20
5 postquam dies comitiorum venit et Catilinae neque peti-
tio neque insidiae, quas consulibus in campo fecerat, pro-
spere cessere, constituit bellum facere et extrema omnia
experiri, quoniam quae occulte temptaverat aspera foe-
daque evenerant. 25

27 Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem
Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum Pi-
cenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, praeterea alium
2 alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. in-
terea Romae multa simul moliri: consulibus insidias 30
tendere, parare incendia, opportuna loca armatis homi-
nibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere,

3 libido . . . peteretur *Claud. Don. Aen. 6, 525* || 14 neque . . . astutia deerat *(sic)* **Aug. ep. 167, 6 cf. Lact. epit. 19, 8:* dolo et astutiis (*ex* et studiis *corr. Brandt*)

2 fuit] fuere K^1 H^1 e *s. s.* D m || 3 lubido P^1 Y l s m e *Donat.* lubidine X+*m. 2* P K H T D F l || 17 commemoravi Y (*praeter* N) || 21 petitiones Y (*praeter* N) s || 22 consuli A^2Σ n (*cf. Cat. 27,2* consulibus) | in campo *exp.* A m *om.* Σ n

hortari uti semper intenti paratique essent; dies noctisque festinare vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, 3 rursus intempesta nocte coniurationis principes convo-
5 cat per M. Porcium Laecam, ibique multa de ignavia 4 eorum questus docet se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat, item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Cicero-
10 nem oppressisset: eum suis consiliis multum officere. igitur perterritis ac dubitantibus ceteris C. Cornelius 28 eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo L. Vargunteius senator constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad Cice-
15 ronem ac de inproviso domi suae inparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculum consuli inpen- 2 deat, propere per Fulviam Ciceroni dolum qui parabatur enuntiat. ita illi ianua prohibiti tantum facinus frustra 3 susceperant.

20 Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate 4 simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam, quod Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat, praeterea latrones quoiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis coloniis, quibus
25 lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil relicui fecerant.

Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permo- 29 tus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat neque, exercitus Manli quantus aut
30 quo consilio foret, satis conpertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus 2 decrevit, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Ro- 3
35 mano magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios

15 domu **P** domui **A** (u *exp.*) **l e** || **16** periculi **A C s** || **24** coloniis **X M l s n** colonis **A**[1] **Y m** || **26** fecerat **P A B** (**n** *s. s.*) || **29** man||li **P** manili **A**, *itemque c. 30, 1*

atque civis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.

30 Post paucos dies L. Saenius senator in senatu litteras recitavit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat, in quibus 5 scriptum erat C. Manlium arma cepisse cum magna multitudine ante diem VI Kalendas Novembris. 2 simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia servile bellum moveri. 3 igitur senati decreto 10 Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi 4 — hi utrique ad urbem imperatores erant, inpediti ne triumpharent calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat —, 5 sed praetores Q. Pompeius Rufus Ca- 15 puam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum, iisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum conpararent. 6 ad hoc, si quis indicavisset de coniuratione, quae contra rem publicam facta erat, praemium servo libertatem et sestertia centum, libero inpunitatem eius 20 rei et sestertia ducenta [milia], 7 itemque decrevere, uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro quoiusque opibus, Romae per totam urbem vigiliae haberentur iisque minores magistratus praeessent. 25

31 Quis rebus permota civitas atque inmutata urbis facies erat. ex summa laetitia atque lascivia, quae diuturna

4 L. Senius ... recitavit *Pomp. gr. V 288, 1* || 10 igitur ... missi *Non. 484, 16* igitur senati decreto *Schol. Bemb. Ter. Eun. 237* || 12 hi ... erant *Serv. Aen. 1, 93 Ps. Asc. Verr. 2, 6, 17* hi ... paucorum *Serv. gr. IV 419, 13* || 26 quis ... civitas *Fronto p. 110 N. (p. 163 Hauler)* || 27 ex summa ... invasit *id. p. 164, 167 H.*

10 senati P Q *Non. Schol. Ter.* senatus *rell. codd.* || **11** Q. Metellus] m̄. tullius *Non.* || **20** s. c. X (*praeter* B) N H n m s sestercia centum *eras.* l e et sest. centum *om.* B K Γ (sestertiorum centum *al. m.* D F) || **21** et sestertia ducenta milia A[2] C B H s n et s. ter (*s. s.* A) ducenta milia P A[1] N l et sestertiorum ter ducenta milia Q K[1] et sestertiorum ducenta milia Γ m K[2] milia *vulgo secl.* || **24** maiores P || **26** quis *Fronto* quibus Ω′ || atque l.] lasciviaque *Fronto*

quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare, 2
trepidare, neque loco neque homini quoiquam satis credere, neque bellum gerere neque pacem habere, suo
quisque metu pericula metiri. ad hoc mulieres, quibus 3
5 rei publicae magnitudine belli timor insolitus incesserat, adflictare sese, manus supplices ad caelum tendere,
miserari parvos liberos, rogitare omnia, ⟨omni rumore⟩
pavere, ⟨adripere omnia⟩ superbia atque deliciis omissis,
sibi patriaeque diffidere.

10 At Catilinae crudelis animus eadem illa movebat, 4
tametsi praesidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. postremo dissimulandi causa 5
aut sui expurgandi, sicut iurgio lacessitus foret, in senatum venit. tum M. Tullius consul, sive praesentiam 6
15 eius timens sive ira conmotus, orationem habuit luculentam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam
edidit. sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad 7
dissimulanda omnia, demisso voltu, voce supplici postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent:
20 ea familia ortum, ita se ab adulescentia vitam instituisse,
ut omnia bona in spe haberet; ne existumarent sibi,
patricio homini, quoius ipsius atque maiorum pluruma
beneficia in plebem Romanam essent, perdita re publica
opus esse, quom eam servaret M. Tullius, inquilinus
25 civis urbis Romae. ad hoc male dicta alia quom adderet, 8
obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. tum 9
ille furibundus 'quoniam quidem circumventus' inquit
'ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina
extinguam.' deinde se ex curia domum proripuit. ibi 32
30 multa ipse secum volvens, quod neque insidiae consuli

1 festinare ... metiri *Fronto p. 164 H.* || 4 ad hos (*pro* hoc) ... diffidere *id. p. 164, 169 H. (110 N.)* || 9 sibi ... diffidere *Arus. gr. VII 486, 6* || 18 demisso ... supplici *Prisc. gr. II 340, 20. 354, 21* || 27 quoniam quidem circumventus **Sacerd. gr. VI 446, 10*

7. 8 *Fronto, desunt in* Ω' || 11 plauscia P plautitia A^2 C B Q || 13 aut sui X l (a *eras.* et *s. s.*) n ut sui P et ut (*vel* ut et) sui Y s m e || 19 a Q *om. rell.* || 21 existimarent *duo dett.* estumarent P aestimarent *rell.* || 29 exsting(u)am B Y (*praeter* K) n m e resting(u)am P N l^2 s *(ex Cicerone)* restringam A C Q K l^1 *(cf. Zi 106, 154)*

procedebant et ab incendio intellegebat urbem vigiliis
munitam, optumum factu credens exercitum augere ac,
prius quam legiones scriberentur, multa antecapere,
quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in
2 Manliana castra profectus est. sed Cethego atque Len- 5
tulo ceterisque, quorum cognoverat promptam auda-
ciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis
confirment, insidias consuli maturent, caedem incendia
aliaque belli facinora parent: sese propediem cum
magno exercitu ad urbem adcessurum. 10

3 Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero
legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis huiusce
modi:

33 'Deos hominesque testamur, imperator, nos arma ne-
que contra patriam cepisse neque quo periculum aliis 15
faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent,
qui miseri, egentes violentia atque crudelitate faenera-
torum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis
expertes sumus. neque quoiquam nostrum licuit more
maiorum lege uti neque amisso patrimonio liberum cor- 20
pus habere: tanta saevitia faeneratorum atque praetoris
2 fuit. saepe maiores vostrum, miserti plebis Romanae, de-
cretis suis inopiae eius opitulati sunt, ac novissume me-
moria nostra propter magnitudinem aeris alieni volenti-
3 bus omnibus bonis argentum aere solutum est. saepe 25
ipsa plebs, aut dominandi studio permota aut superbia
4 magistratuum, armata a patribus secessit. at nos non
imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa
bella atque certamina omnia inter mortalis sunt, sed
libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul 30
5 amittit. te atque senatum obtestamur, consulatis miseris
civibus, legis praesidium quod iniquitas praetoris eri-

22 saepe ... Romanae *Gell. 20, 6, 14* || **25** argentum ... est *Non. 390, 28* || **29** sed ... amittit *Serv. Aen. 1, 195*

4 ea quae **Y s** || **18** patriae **X N** (e *eras.*) **l s** patria **V Y n m e** || **19** nostrum cuiquam **V** || **22** vestrum *Gell.* vestri **V** P^2 **A Q** l^1 nostri P^1 l^2 *rell.* | miserti **X K** M^2 **F** l^2 **s n m** miseriti **V P N** M^1 **T** l^1 **e** -ritum **D** -rati **H**

puit restituatis, neve nobis eam neccessitudinem inponatis, ut quaeramus, quonam modo maxume ulti sanguinem nostrum pereamus.'

Ad haec Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere 34
5 vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia senatum populi Romani semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit.

At Catilina ex itinere plerisque consularibus, prae- 2
10 terea optumo quoique litteras mittit: se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti res publica quieta foret neve ex sua contentione seditio
15 oreretur. ab his longe divorsas litteras Q. Catulus in se- 3
natu recitavit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

'L. Catilina Q. Catulo. egregia tua fides, re cognita, 35
grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commen-
20 dationi meae tribuit. quam ob rem defensionem in novo 2
consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi, quam me dius fidius veram licet cognoscas. iniuriis contumeliisque conci- 3
tatus, quod fructu laboris industriaeque meae privatus
25 statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere non possem – et alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolveret –, sed quod non dignos ho-

22 quam ... mecum recognoscas (*pro* cognoscas) *Serv. Aen. 4, 204 cf. Cic. Cat. 1, 3, 6* || 23 *cf. Dict. 2, 21:* iniuriis contumeliisque laesus || 25 publ. mis. causam *Porph. Hor. carm. 2, 8, 6* publicam... suscepi *Prisc. gr. III 321, 20*

1 vobis **V** || **15** oreretur **P N**[1] oriretur *rell.* | senatum **X n** || **18** l. catilina q. catulo **P A**[1] **B Q l s n** l. catilina suo q. catulo **A**[2] **C** l. catilina salutem q. catulo (*vel* q. catulo salutem) **Y m e** l. catilina salutem dicit q. catulo **V** || **19** in magnis meis **V** || **26** quin] qui || **N** quia **B**[2] **K**[2] **H F**[2] **l s n** || **27** non possem **V X N K l s e** non *s. s. vel om.* **A Γ m** || **28** et **V P A**[2] **Γ l m e** sed **A**[1] **Q** sed et **C B N** et cum **K** cum et **H s** cum *in ras.* **F** | orestiliae **V**

mines honore honestatos videbam meque falsa suspi-
4 cione alienatum esse sentiebam. hoc nomine satis ho-
nestas pro meo casu spes relicuae dignitatis conser-
5 vandae sum secutus. plura quom scribere vellem, nuntia-
6 tum est vim mihi parari. nunc Orestillam commendo 5
tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos
tuos rogatus. haveto.'

36 Sed ipse paucos dies conmoratus apud C. Flaminium
in agro Arretino, dum vicinitatem antea sollicitatam
armis exornat, cum fascibus atque aliis imperi insigni- 10
2 bus in castra ad Manlium contendit. haec ubi Romae con-
perta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat,
ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude
liceret ab armis discedere praeter rerum capitalium con-
3 demnatis. praeterea decernit, uti consules dilectum habe- 15
ant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet,
Cicero urbi praesidio sit.

4 Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo
maxume miserabile visum est. quoi quom ad occasum ab
ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium atque 20
divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent, fuere
tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis
5 perditum irent. namque duobus senati decretis ex tanta
multitudine neque praemio inductus coniurationem pate-
fecerat neque ex castris Catilinae quisquam omnium dis- 25
cesserat: tanta vis morbi atque uti tabes plerosque ci-
37 vium animos invaserat. neque solum illis aliena mens erat,
qui conscii coniurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes
2 novarum rerum studio Catilinae incepta probabat. id adeo

13 ceterae ... (antequam ... discedere *om.*) ... condemnatis *Arus. gr. VII 499, 13* || **14** praeter ... condemnatis *Prob. inst. gr. IV 149, 9 Cledon. gr. V 76, 14 78, 16 Pomp. gr. V 278, 22 Prisc. gr. III 188, 14. 343, 12. 354, 21* || **18** ea temp. ... visum est *Prisc. gr. III 348, 22* || **21** quae .. putant *Schol. Bemb. Ter. Eun. 50 cf. Sulp. Sev. dial. 1, 5, 5* || **23** nam *(sic)* ... decretis *Char. gr. I 22, 18. 539, 12* | duobus senati consultis *Fragm. Bob. V 555, 4* || **26** uti ... invaserat *Fest. 490, 33 L.*

5 orestillam tibi commendo V || **9** arretino A[1] reatinio P reatino A[2] *rell.* || **14** condemnatos A[2] N[1] || **23** senati P A N l e *Char. Frgm. Bob.* senatus *rell. codd.*

more suo videbatur facere. nam semper in civitate, qui- 3
bus opes nullae sunt, bonis invident, malos extollunt,
vetera odere, nova exoptant, odio suarum rerum mutari
omnia student, turba atque seditionibus sine cura alun-
5 tur, quoniam egestas facile habetur sine damno. sed 4
urbana plebes, ea vero praeceps erat de multis causis. pri- 5
mum omnium qui ubique probro atque petulantia ma-
xume praestabant, item alii per dedecora patrimoniis
amissis, postremo omnes quos flagitium aut facinus domo
10 expulerat, ii Romam sicut in sentinam confluxerant.
deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gre- 6
gariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites,
ut regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque,
si in armis foret, ex victoria talia sperabat. praeterea 7
15 iuventus, quae in agris manuum mercede inopiam tolera-
verat, privatis atque publicis largitionibus excita urba-
num otium ingrato labori praetulerat. eos atque alios om-
nis malum publicum alebat. quo minus mirandum est ho- 8
mines egentis, malis moribus, maxuma spe rei publicae
20 iuxta ac sibi consuluisse. praeterea, quorum victoria 9
Sullae parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis in-
minutum erat, haud sane alio animo belli eventum ex-
pectabant. ad hoc quicumque aliarum atque senatus par- 10
tium erant, conturbari rem publicam quam minus valere
25 ipsi malebant. id ⟨ad⟩eo malum multos post annos in 11
civitatem revorterat. nam postquam Cn. Pompeio et M. 38
Crasso consulibus tribunicia postestas restituta est, ho-
mines adulescentes summam potestatem nacti, quibus
aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando
30 plebem exagitare, dein largiundo atque pollicitando magis

1 nam ... exoptant *Fronto 168 H.* | quibus nullae opes sunt *Exup. 2* || **2** bonis ... extollunt *Don. Ter. Phorm.* 358 || **5** quoniam ... sine damno habetur *(sic) Fronto 168 H. cf. Exup. 2, 12* || **7** probro ... praestabant *Arus. gr. VII 498, 28* || **8** alii per ... amissis **Sacerd. gr. VI 446, 3* || **10** *cf. inv. in Sall. 6, 16:* quo omnis sentina reip. confluxerat; *Heges. 4, 6, 3:* eo quasi in sentinam confluxerant || **25** multos post annos *Arus. gr. VII 497, 21*

8 praestabant **A**^{2}**C E Q H Γ n e** -bat **P A**^{1}**N K l s m** | alii **A**^{1}**m e** *Sacerd.* alii qui *rell. codd.* (*an* aliqui ?) || **25** adeo **ζ**

2 incendere, ita ipsi clari potentesque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus specie 3 pro sua magnitudine. namque, uti paucis verum absolvam, post illa tempora quicumque rem publicam agitavere, honestis nominibus, alii sicuti populi iura defen- 5 derent, pars quo senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes pro sua quisque potentia 4 certabant. neque illis modestia neque modus contentionis 39 erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritumum atque Mithri- 10 daticum missus est, plebis opes inminutae, paucorum po- 2 tentia crevit. ii magistratus, provincias aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere ceterosque iudiciis terrere, quo plebem in magistratu 3 placidius tractarent. sed ubi primum dubiis rebus novandi 15 spes oblata est, vetus certamen animos eorum adrexit. 4 quod si primo proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rem publicam oppressisset, neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exangui- 20 bus qui plus posset imperium atque libertatem extor- 5 queret. fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in iis erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari iussit. 25

6 Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios sollicitabat, neque solum civis, sed quoiusque modi genus hominum, 40 quod modo bello usui foret. igitur P. Umbreno quoidam 30 negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat eosque, si possit, inpellat ad societatem belli, existumans publice privatimque aere alieno oppressos, praeterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium 2 adduci posse. Umbrenus quod in Gallia negotiatus erat, 35

20 *cf. Sall. ep. ad Caes. 1, 5, 2:* defessus et exanguis

14 ceterosque] que *om.* **A C** || **15** novandi Q^1 *Gruter* -dis Q^2 *rell. codd.*

plerisque principibus civitatium notus erat atque eos noverat. itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis et quasi dolens eius casum requirere coepit, quem exitum tantis
5 malis sperarent. postquam illos videt queri de avaritia 3 magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxili nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare, 'at ego' inquit 'vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis'. haec ubi dixit, Allobroges 4
10 in maxumam spem adducti Umbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem aere alieno liberaret. ille eos in domum D. Bruti 5 perducit, quod foro propinqua erat neque aliena consili
15 propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat. praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas ser- 6 moni inesset. eo praesente coniurationem aperit, nominat socios, praeterea multos quoiusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset. deinde eos pollicitos ope-
20 ram suam domum dimittit. sed Allobroges diu in incerto **41** habuere, quidnam consili caperent. in altera parte erat 2 aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae; at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis volventibus tandem 3
25 vicit fortuna rei publicae. itaque Q. Fabio Sangae, quoius 4 patrocinio civitas plurumum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam consilio co- 5 gnito legatis praecipit, ut studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur dent-
30 que operam, uti eos quam maxume manufestos habeant.
Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ul- **42** teriore, item in agro Piceno Bruttio Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte ac 2

3 et quasi ... casum *Arus. gr. VII 464, 7 Prisc. gr. III 281, 2. 307, 9* || **15** nam ... aberat *Prob. inst. gr. IV 150, 20. 26 Serg. gr. IV 511, 30 Prisc. gr. III 66, 15 Audax gr. VII 355, 8 (ex Probo)*

1 civitatium **X N** -tum *rell.* || **15** ab Roma *Prob. Serg. Prisc. Audax* ab *s. s.* **BD** *om. rell.* Romae **P** || **28** praecipit *Linker* praecepit Ω′

veluti per dementiam cuncta simul agebant. nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando agitando omnia plus timoris quam periculi effe-
3 cerant. ex eo numero compluris Q. Metellus Celer praetor ex senatus consulto causa cognita in vincula coniecerat, (5) item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praeerat.

43 At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis ut videbatur magnis copiis constituerant, uti, quom Catilina in agrum Aefulanum cum (10) exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis contione habita quereretur de actionibus Ciceronis bellique gravissumi invidiam optumo consuli inponeret: eo signo proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suom quodque
2 negotium exequeretur. sed ea divisa hoc modo diceban- (15) tur: Statilius et Gabinius ut cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque vi adgrederetur; alius autem alium, sed filii (20) familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentis interficerent; simul caede et incendio perculsis
3 omnibus ad Catilinam erumperent. inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas op- (25) portunitates conrumpere: facto, non consulto in tali periculo opus esse, seque, si pauci adiuvarent, languentibus
4 aliis impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat, maxumum bonum in celeritate putabat.

20 sed ... interficerent *Prisc. gr. II 199, 10*

9 constituerant PA^1 N^1 H^1 Γ l e^1 -rat A^2C B Q N^2 K H^2 T s n m e^2 || **10** Aefulanum *Rauchenstein cf. Kunze Bph W 32, 1912, 670 sqq.* Faesulanum Ω′ || **14** quodque *Ryba Ph W 47, 1927, 927* quoque **A** quoique *Ernout (et 1941)* que||que **N** quaeque *rell.* quisque *vulgo* || **16** et P A^1 *om. rell.* || **17** incenderent PA^1 N H T l s m e -deret *rell.* || **21** e *Prisc.* || **26** consulto A^2C B Q N^2 K H^2 M T D^2 F l s n e^2 -tando PA^1 N^1 H^1 D^1 me^1

Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium 44
ceteros conveniunt. ab Lentulo, Cethego, Statilio, item
Cassio postulant ius iurandum, quod signatum ad civis
perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium in-
5 pelli posse. ceteri nihil suspicantes dant, Cassius semet 2
eo brevi venturum pollicetur ac paulo ante legatos ex
urbe proficiscitur. Lentulus cum iis T. Volturcium quen- 3
dam Crotoniensem mittit, ut Allobroges, prius quam do-
mum pergerent, cum Catilina data atque accepta fide so-
10 cietatem confirmarent. ipse Volturcio litteras ad Catili- 4
nam dat, quarum exemplum infra scriptum est.

'Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, 5
in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse. con-
sideres, quid tuae rationes postulent. auxilium petas ab
15 omnibus, etiam ab infumis.'

Ad hoc mandata verbis dat: quom ab senatu hostis 6
iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe
parata esse quae iusserit. ne cunctetur ipse propius ad-
cedere. his rebus ita actis, constituta nocte qua proficis- 45
20 cerentur Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio
Flacco et C. Pomptino praetoribus imperat, ut in ponte
Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant.
rem omnem aperit, quoius gratia mittebantur; cetera, uti
facto opus sit, ita agant permittit. illi, homines militares, 2
25 sine tumultu praesidiis conlocatis, sicuti praeceptum
erat, occulte pontem obsidunt. postquam ad id loci legati 3
cum Volturcio venerunt et simul utrimque clamor exor-
tus est, Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus
se tradunt, Volturcius primo cohortatus ceteros gladio 4
30 se a multitudine defendit, deinde, ubi a legatis desertus
est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus,

1 sed ... Ciceronis *Prob. inst. gr. IV 124, 8* || **12–15** *cf. Cic. Cat. 3, 5, 12 Prud. perist. 10, 545:* agnosce, qui sis || **20** per ... edoctus *Arus. gr. VII 464, 19*

12 quis CQNne *(ex Cicerone?)* | ex eo *s. s.* V || **14** petis A²CBQ² || **21** pom(p)tino X (*praeter* B) NH²DFsnme prom(p)tino BKH¹l promptinio MT || **24** illi P²AKMTF²m illis *rell.* || **31** pomptinum *et* promptinum *ut 21* (*sed* promptinum MT)

quod ei notus erat, postremo timidus ac vitae diffidens velut hostibus sese praetoribus dedit.

46 Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios
2 consuli declarantur. at illum ingens cura atque laetitia
simul occupavere. nam laetabatur intellegens coniu- 5
ratione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro
autem anxius erat dubitans, in maxumo scelere tantis ci-
vibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum
sibi oneri, inpunitatem perdundae rei publicae fore
3 credebat. igitur confirmato animo vocari ad sese iubet 10
Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium itemque Cae-
parium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda
4 servitia proficisci parabat. ceteri sine mora veniunt; Cae-
parius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe
5 profugerat. consul Lentulum, quod praetor erat, ipse 15
manu tenens in senatum perducit, reliquos cum custodi-
6 bus in aedem Concordiae venire iubet. eo senatum advo-
cat magnaque frequentia eius ordinis Volturcium cum
legatis introducit, Flaccum praetorem scrinium cum lit-
47 teris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet. Vol- 20
turcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid
aut qua de causa consili habuisset, primo fingere alia,
dissimulare de coniuratione; post ubi fide publica dicere
iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit docetque se pau-
cis ante diebus a Gabinio et Caepario socium adscitum 25
nihil amplius scire quam legatos, tantummodo audire
solitum ex Gabinio P. Autronium, Ser. Sullam, L. Var-
gunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse.
2 eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coar-
guunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere soli- 30
tus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Cor-
neliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium
esse, quoi fatum foret urbis potiri; praeterea ab incenso
Capitolio illum esse vigesumum annum, quem saepe ex
prodigiis haruspices respondissent bello civili cruen- 35

24 paucis ante diebus *Prob. inst. gr. IV 149, 4*

11 itemque] item quendam ACT itemque quendam QM || 23 fidei p. BN[1] fidei publicae C[1]HDF[1]l fide praedicere A[1]

tum fore igitur perlectis litteris, quom prius omnes 3
signa sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato
magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis
habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum 4
5 aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari,
Gabinius M. Crasso, Caeparius – nam is paulo ante ex
fuga retractus erat – Cn. Terentio senatori traduntur.

Interea plebs coniuratione patefacta, quae primo cu- 48
pida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente
10 Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere:
veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitiam agi-
tabat. namque alia belli facinora praedae magis quam 2
detrimento fore, incendium vero crudele, inmoderatum
ac sibi maxume calamitosum putabat, quippe quoi omnes
15 copiae in usu cottidiano et cultu corporis erant.

Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum ad- 3
ductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere
retractum aiebant. is quom se diceret indicaturum de 4
coniuratione, si fides publica data esset, iussus a consule
20 quae sciret edicere, eadem fere quae Volturcius de para-
tis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium sena-
tum docet: praeterea se missum a M. Crasso, qui Cati-
linae nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex
coniuratione deprehensi terrerent, eoque magis prope-
25 raret ad urbem adcedere, quo et ceterorum animos refi-
ceret et illi facilius e periculo eriperentur. sed ubi Tar- 5
quinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis
divitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars
tametsi verum existumabant, tamen quia in tali tempore
30 tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda vide-
batur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, con-
clamant indicem falsum esse, deque ea re postulant uti
referatur. itaque consulente Cicerone frequens senatus 6
decernit Tarquini indicium falsum videri eumque in vin-
35 culis retinendum neque amplius potestatem faciundam,
nisi de eo indicaret, quoius consilio tantam rem esset

2 senatus ... Lentulus *Arus. gr. VII 451, 7*

4 habeantur **X H l** haberentur **Ysnme** tenerentur **F**

7 mentitus. erant eo tempore qui existumarent indicium illud a P. Autronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia
8 tegeret. alii Tarquinium a Cicerone inmissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rem 5
9 publicam conturbaret. ipsum Crassum ego postea praedicantem audivi tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone inpositam.

49 Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso [neque precibus] neque pretio neque gratia Ciceronem inpellere 10 potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Caesar
2 falso nominaretur. nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebat: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter quoiusdam Transpadani supplicium iniustum, Catulus ex petitione pontificatus odio in- 15 census, quod extrema aetate, maxumis honoribus usus,
3 ab adulescentulo Caesare victus discesserat. res autem opportuna videbatur, quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam
4 debebat. sed ubi consulem ad tantum facinus inpellere 20 nequeunt, ipsi singillatim circumeundo atque ementiundo, quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant, usque eo ut nonnulli equites Romani, qui praesidi causa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine 25 seu animi mobilitate inpulsi, quo studium suom in rem publicam clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

50 Dum haec in senatu aguntur et dum legatis Allobrogum et T. Volturcio, conprobato eorum indicio, praemia 30 decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant, partim exquirebant duces multi-

9 sed neque pretio neque gratia impelli quivit *Prisc. gr. II 359, 19 (liberrime) cf. Dict. 1, 18:* neque pretio neque gratia

7 a **B Y l s n** || **9** neque precibus n. gratia n. pretio **X N K M T** (proemio *pro* pretio) **l n s e** n. precibus n. pretio n. gratia **D F** n. gratia n. precibus n. pretio **H m** *cf. Iug. 29, 3* || **13** exercebant **P**[1] **A Q T**

tudinum, qui pretio rem publicam vexare soliti erant.
Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos, 2
lectos et exercitatos, orabat in audaciam, ut grege facto
cum telis ad sese inrumperent. consul ubi ea parari co- 3
5 gnovit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat,
convocato senatu refert, quid de iis fieri placeat, qui in
custodiam traditi erant. sed eos paulo ante frequens
senatus iudicaverat contra rem publicam fecisse. tum D. 4
Iunius Silanus primus sententiam rogatus, quod eo tem-
10 pore consul designatus erat, de iis, qui in custodiis tene-
bantur, et praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno,
Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumundum
decreverat; isque postea permotus oratione C. Caesaris
pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixit, quod
15 de ea re praesidiis additis referundum censuerat. sed 5
Caesar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a con-
sule huiusce modi verba locutus est:

'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis 51
consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia va-
20 cuos esse decet. haud facile animus verum providet, ubi 2
illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini simul et
usui paruit. ubi intenderis ingenium, valet; si lubido pos- 3
sidet, ea dominatur, animus nihil valet. magna mihi copia 4
est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi
25 ira aut misericordia inpulsi male consuluerint. sed ea
malo dicere, quae maiores nostri contra lubidinem animi
sui recte atque ordine fecere. bello Macedonico, quod cum 5
rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque
magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida

14 pedibus in sententiam *Char. gr. I 215, 25* || **18** omnes (homines *om.*) . . . decet *Char. gr. I 139, 22* omnes . . . officiunt *Serv. geo.* 2, 499 | qui . . . consulant *(sic) Arus. gr. VII 460, 31 (cit. ad verbum „consulere")* || **19** ab . . . decet *id. VII 514, 12* || **24** quae . . . consuluerint *id. VII 459, 29*

3 in audaciam *del. Dietsch, Ag, def. Fighiera* || **15** additis $B^2 M^2 m^2$ *(cf. Cic. Cat. 4, 7, 14)* abditis *rell.* || **19** atque *om. Arus.* | vacuum *Arus.* || **20** esse *om. Char.* | nam animus haud facile *Serv.* || **24** p. c. *s. s.* P A N *om.* K n m e | quae V $P^2 A^2$ Y m^1 *Arus.* qui X K^2 M T l s n m^2 e || **25** consuluerunt V

et advorsa nobis fuit. sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, in-
6 punitos eos dimisere. item bellis Punicis omnibus, quom saepe Carthaginienses et in pace et per indutias multa 5 nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid se dignum foret, quam quid in
7 illos iure fieri posset, quaerebant. hoc item vobis providendum est, patres conscripti, ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam vostra dignitas, neu 10
8 magis irae vostrae quam famae consulatis. nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novom consilium adprobo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, his utendum censeo, quae legibus conparata sunt.

9 Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, con- 15 posite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt. quae belli saevitia esset, quae victis adciderent, enumeravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum conplexu; matres familiarum pati quae victoribus conlubuissent; fana atque domos spoliari; caedem, incendia 20 fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu
10 omnia conpleri. sed, per deos inmortalis, quo illa oratio pertinuit? an uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta et tam atrox non permovit, eum
11 oratio adcendet. non ita est, neque quoiquam mortalium 25 iniuriae suae parvae videntur, multi eas gravius aequo
12 habuere. sed alia aliis licentia est, patres conscripti. qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt, fama atque fortuna eorum pares sunt; qui magno imperio praediti in excelso aetatem 30
13 agunt, eorum facta cuncti mortales novere. ita in maxuma fortuna minuma licentia est; neque studere neque odisse,
14 sed minume irasci decet; quae apud alios iracundia dici-

18 rapi—l. 22 conpleri *Aug. civ. 1, 5* || **30** qui . . . praediti *Schol. Iuven. 8, 141*

1 et] atque **P Q l** || **5** et *om.* **A C Q M T m** || **10** neve **V A**[2] || **15** sententiam **V** || **19** collibuisset *Aug.* || **24** permovet **V X**[2] **l** || **25** accendit **V P**[2] **A M l** || **28** habent **X N K l s**+*m. 2* **B T m** agunt **V B Y n m e**+*m. 2* **P A C Q N K**

tur. ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur.
equidem ego sic existumo, patres conscripti, omnis cru- 15
ciatus minores quam facinora illorum esse. sed plerique
mortales postrema meminere et in hominibus inpiis sce-
5 leris eorum obliti de poena disserunt, si ea paulo seve-
rior fuit.

D. Silanum, virum fortem atque strenuom, certo scio 16
quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in
tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores eam-
10 que modestiam viri cognovi. verum sententia eius mihi 17
non crudelis – quid enim in talis homines crudele fieri
potest? – sed aliena a re publica nostra videtur. nam 18
profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane, consu-
lem designatum genus poenae novom decernere. de 19
15 timore supervacuaneum est disserere, quom praesertim
diligentia clarissumi viri consulis tanta praesidia sint
in armis. de poena possum equidem dicere, id quod res 20
habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum re-
quiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala
20 dissolvere; ultra neque curae neque gaudio locum esse.
sed, per deos inmortalis, quam ob rem in sententiam non 21
addidisti, uti prius verberibus in eos animadvorteretur?
an quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis 22
civibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.
25 an quia gravius est verberari quam necari? quid autem 23
acerbum aut nimis grave est in homines tanti facinoris
convictos? sin quia levius est, qui convenit in minore 24
negotio legem timere, quom eam in maiore neglegeris?

At enim quis reprehendet quod in parricidas rei pu- 25
30 blicae decretum erit? tempus dies fortuna, quoius lubido

2 equidem ... cruciatus *Prisc. gr. III 103, 13 (cf. Cledon. gr. V 73, 30)* || **14** *cf. Dict. 3, 15:* genus poenae novom miserandumque || **22** ut ... animadverteretur *Arus. gr. VII 456, 1* || **30** fortuna ... moderatur *Prisc. gr. III 273, 15* | cuius ... moderatur *Arus. gr. VII 494, 3*

5 severior **V A C N T e**[2] sevior *rell.* || **7** certo **V X N n m e** certe **B Y l s** || **15** supervacuaneum **V P K** -caneum *rell.* || **17** in armis sint **V** || **21** sententia **VAe** || **22** in eos verberibus **V** || **23** de condemnatis **V l Q**[2] || **27** qui] quid **P**[2] **B l n** || **28** neglegeris **P** -lexeris *rell.*

26 gentibus moderatur. illis merito adcidet quicquid evenerit; ceterum vos, patres conscripti, quid in alios sta-
27 tuatis, considerate. omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt. sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et 5
28 idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii devictis Atheniensibus triginta viros inposuere,
29 qui rem publicam eorum tractarent. ii primo coepere pessumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare:
30 ea populus laetari et merito dicere fieri. post ubi pau- 10 latim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubidinose inter-
31 ficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa
32 stultae laetitiae gravis poenas dedit. nostra memoria victor Sulla quom Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creverant, iugulari iussit, quis non 15 factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit.
33 nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum aliquoius concupiverat, dabat operam, uti 20
34 is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos
35 divitiis explevit. atque haec ego non in M. Tullio neque his temporibus vereor, sed in magna civitate multa et 25
36 varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, quoi item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis moderabitur?
37 Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque 30 audaciae umquam eguere; neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imita-
38 rentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia

10 ea . . . fieri *Arus. gr. VII 490, 6 Prisc. gr. III 307, 6. 358, 24* || **19** vas . . . concupiverat *Prob. inst. gr. IV 125, 29*

4 eius **V P A^1 N K l s m e** cives *rell.* || **10** pop. Romanus *Arus.* || **18** initium magnae cladis **V** || **21** is *s. s.* **P A N** || **22** fuit **V** || **24** haec ego **V** ego haec *rell. (v. Cat. 51, 41. 52, 4)* || **27** manus **X M** (s *eras.* **P Q M**) || **28** senati **C**

magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt. postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebantur: imitari quam invidere bonis malebant. sed eodem illo tempore Graeciae 39
5 morem imitati verberibus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam 40 res publica adolevit et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, qui-
10 bus legibus exilium damnatis permissum est. hanc ego 41 causam, patres conscripti, quo minus novom consilium capiamus, in primis magnam puto. profecto virtus atque 42 sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix
15 retinemus.

Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Cati- 43 linae? minume. sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent; neu quis de iis postea ad senatum
20 referat neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare eum contra rem publicam et salutem omnium facturum.'

Postquam Caesar dicundi finem fecit, ceteri verbo 52 alius alii varie adsentiebantur. at M. Porcius Cato roga-
25 tus sententiam huiusce modi orationem habuit:

'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, quom res 2 atque pericula nostra considero, et quom sententias nonnullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse viden- 3 tur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque
30 focis suis bellum paravere; res autem monet cavere ab illis magis quam quid in illos statuamus consultare. nam 4

3 *cf. ep. ad Caes. 2, 8, 7:* magis aemuli bonorum quam invidi || **7** *cf. ibid. 2, 3, 3:* illi factiosi regunt ... innocentis circumveniunt || **24** alius ... adsentiebantur *Diom. gr. I 381, 27* || **28** longe ... conscripti *Serv. Aen. 1, 13* || **30** cavere ... magis *Arus. gr. VII 488, 25*

8 circumveniri V -venire *rell.* || **10** hanc ego **P A C Q N T m** h. ergo **K M n e** ego hanc **V B H D F l s** || **13** illis **V P Q l** in illis *rell.* || **19** neu] ne **V P**[2] **K l** || **26** alia mihi **V** *Serv.* mihi alia *rell.* ||

cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc nisi provideris ne adcidat, ubi evenit, frustra iudicia in-
5 plores: capta urbe nihil fit reliqui victis. sed, per deos inmortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vostras pluris quam rem publicam fecistis: 5 si ista, quoiuscumque modi sunt quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vostris otium praebere voltis,
6 expergiscimini aliquando et capessite rem publicam. non agitur de vectigalibus neque de sociorum iniuriis: libertas et anima nostra in dubio est. 10

7 Saepenumero, patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci, saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum, multosque mortalis ea causa ad-
8 vorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haut facile alterius lubidini 15
9 male facta condonabam. sed ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen res publica firma erat, opulentia neglegen-
10 tiam tolerabat. nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit, sed haec, quoiuscum- 20 que modi videntur, nostra an nobiscum una hostium fu-
11 tura sint. hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iam pridem equidem nos vera vocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo vocatur, eo res publica 25
12 in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerari: ne illi sanguinem nostrum largiantur et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant.

13 Bene et conposite C. Caesar paulo ante in hoc ordine 30 de vita et morte disseruit, credo falsa existumans ea, quae de inferis memorantur: divorso itinere malos a bonis

5 pluris . . . fecere *(sic) Arus. gr. VII 499, 18* || **8** experg. . . . rem p. **Agroec. gr. VII 117,6 Schol. Stat. Theb. 2,109 Prisc. gr. III 455,31* || **27** sint . . . aerarii *Arus. gr. VII 486, 24* || **31** credo . . . habere *Non. 317, 38*

1 maleficia **VXHls** -facta **A¹Ynme** -dicta **K** mala **F** || **6** ista] ita **VMTe** || **15** haut **V** haud *rell.* || **16** penderatis **V** pendatis **NMD** (eb *s. s. m. 2*) || **28** illis **QYlse** || **29** scelestis **VP² Q¹**

loca taetra, inculta, foeda atque formidulosa habere. ita- 14
que censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per
municipia in custodiis habendos, videlicet timens, ne, si
Romae sint, aut a popularibus coniurationis aut a multi-
5 tudine conducta per vim eripiantur; quasi vero mali at- 15
que scelesti tantummodo in urbe et non per totam Italiam
sint, aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendundum
opes minores sunt. quare vanum equidem hoc consilium 16
est, si periculum ex illis metuit; si in tanto omnium metu
10 solus non timet, eo magis refert me mihi atque vobis
timere. qua re quom de P. Lentulo ceterisque statuetis, 17
pro certo habetote vos simul de exercitu Catilinae et de
omnibus coniuratis decernere. quanto vos adtentius ea 18
agetis, tanto illis animus infirmior erit; si paulum modo
15 vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt.

Nolite existumare maiores nostros armis rem publi- 19
cam ex parva magnam fecisse. si ita esset, multo pul- 20
cherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque
civium, praeterea armorum atque equorum maior copia
20 nobis quam illis est. sed alia fuere, quae illos magnos 21
fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris
iustum imperium, animus in consulendo liber, neque de-
licto neque lubidini obnoxius. pro his nos habemus 22
luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim
25 opulentiam. laudamus divitias, sequimur inertiam. inter
bonos et malos discrimen nullum, omnia virtutis prae-
mia ambitio possidet. neque mirum: ubi vos separatim 23
sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus,
hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit, ut impetus fiat
30 in vacuam rem publicam.

Sed ego haec omitto. coniuravere nobilissumi cives 24
patriam incendere, Gallorum gentem infestissumam no-
mini Romano ad bellum arcessunt, dux hostium cum exer-

9 si . . . metuit *Arus. gr. VII 493, 5* || **16** nolite—l. 30 rem p. *Aug. civ. 5, 12*

13 intentius **VP²** || **14** paulum **V A C Q** -lulum *rell.* || **17** ita **A K² T** m e *Aug.* ita res *rell.* || **19** et equorum *Aug.* || **21** fecerunt *Aug.* || **33** accersunt **V P² B² Q¹ K T D²**

25 citu supra caput est; vos cunctamini etiam nunc et du-
bitatis, quid intra moenia deprensis hostibus faciatis?
26 misereamini censeo — deliquere homines adulescentuli
27 per ambitionem — atque etiam armatos dimittatis: ne ista
vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, 5
28 in miseriam convortat. scilicet res ipsa aspera est, sed vos
non timetis eam. immo vero maxume. sed inertia et mol-
litia animi alius alium expectantes cunctamini, videlicet
dis inmortalibus confisi, qui hanc rem publicam saepe in
29 maxumis periculis servavere. non votis neque suppliciis 10
muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agundo,
bene consulendo prospere omnia cedunt. ubi socordiae te
atque ignaviae tradideris, nequiquam deos inplores: irati
30 infestique sunt. apud maiores nostros A. Manlius Tor-
quatus bello Gallico filium suom, quod is contra impe- 15
31 rium in hostem pugnaverat, necari iussit, atque ille
egregius adulescens inmoderatae fortitudinis morte poe-
nas dedit; vos de crudelissumis parricidis quid statuatis,
cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic sceleri
32 obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, 20
si famae suae, si dis aut hominibus umquam ullis peper-
33 cit. ignoscite Cethegi adulescentiae, nisi iterum patriae
34 bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Caepario
loquar? quibus si quicquam umquam pensi fuisset, non
35 ea consilia de re publica habuissent. postremo, patres 25
conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile
paterer vos ipsa re conrigi, quoniam verba contemnitis.
sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu

4 ne ... misericordia *Don. Ter. Andr. 939* || **10** non — l. 14 sunt *Serv. geo. 3, 456* || **15** contra ... pugnaverat *Arus. gr. VII 503, 1 cf. Aug. civ. 5, 18 Heges. 3, 24, 66* || **28** *cf. Cic. Cat. 1, 2, 5*

1 etiamnum **V** || **2** depre(he)nsis **V P B K H D F l s** adpre(he)nsis *rell.* || **3** miseremini **V** $\mathbf{A^2 C^2 B^2}$ **l** || **4** etiam *om.* **Y** (*praeter* **K**) **n m e** || **6** convertat **V P A l** convertatur **C B Q K M T n m** vertat **N** $\mathbf{D^2}$ **e** vertatur **H** $\mathbf{D^1}$ **F s** || **11** deorum auxilio comparantur *Serv.* | agundo] laborando *Serv.* || **12** bene cons. *om. Serv.* | prospere **V A Q M F** *Serv.* prospera *rell.* || **20** vero **V P** $\mathbf{A^1}$ **Q l** || **21** aut] atque **V** $\mathbf{P^2}$ **B Q m** || **22** iterum **V P B K H l s** it. iam **A C Q N Γ m** alterum iam **n e** || **23** Statilio Gabinio **V l** || **26** mehercules $\mathbf{P^1}$ **s m e**

faucibus urget; alii intra moenia atque in sinu urbis sunt hostes; neque parari neque consuli quicquam potest occulte: quo magis properandum est.

Quare ego ita censeo, quom nefario consilio scelerato- 36
5 rum civium res publica in summa pericula venerit, iique indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum convicti confessique sint caedem, incendia aliaque se foeda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse, de confessis, sicuti de manufestis rerum capitalium, more
10 maiorum supplicium sumundum.'

Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque 53 senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad caelum ferunt, alii alios increpantes timidos vocant. Cato clarus atque magnus habetur; senati decre-
15 tum fit, sicuti ille censuerat.

Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus 2 Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit adtendere, quae res maxume tanta negotia sustinuisset. sciebam saepenumero parva 3
20 manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae violentiam toleravisse, facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. ac 4 mihi multa agitanti constabat paucorum civium egregiam
25 virtutem cuncta patravisse, eoque factum, uti divitias

1 *cf. Tac. hist. 3, 38 Panegyr. 11, 6. 12, 31 Firm. Mat. 1, 3 Aurel. Vict. Caes. 27, 2:* inter implana urbis atque ipso sinu *Pac. Drepan. paneg. 31, 2 Heges. 3, 5, 11:* e medio urbis sinu *4, 9, 15:* in urbis sinum *4, 21, 7:* in medio sinu urbis id est Romano foro || **11** itemque . . . pars **Sacerd. gr. VI 446, 4 cf. Dict. 2, 48* || **14** *cf. Dict. 1, 16:* magnus atque clarus habebatur | senati decr. fit *Don. Ter. Hec. 356 Char. gr. I 143, 13* senati . . . censuerat *Prisc. gr. II 258, 6* || **16** multa—p. 46, 4 sustentabat (multa—p. 46, 1 superaret *reddit orat. obl.) Aug. civ. 5, 12 cf. ep. ad Caes. 2, 10, 3:* ego multa legendo atque audiendo ita comperi || **20** cum . . . contendisse *Arus. gr. VII 459, 6*

1 urbis *om.* V || **3** occulte potest V || **4** ego ita V P B l ita ego *rell.* || **5** summa V maxima *rell.* || **14** senati P (i *eras.*) A[1] Q l m e *Don. Char. Prisc.* senatus *rell.* || **16** multa sibi et legenti et audienti *(in orat. obl.) Aug.* || **18** forte *om. Aug.* || **20** contendisse Romanos *Aug.* || **22** ad hoc . . . fuisse *om. Aug.*

5 paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed postquam luxu atque desidia civitas conrupta est, rursus res publica magnitudine sui imperatorem atque magistratuum vitia sustentabat ac, sicuti effeta ⟨esset⟩ partu, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute (5)
6 magnus fuit. sed memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar. quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio
54 possum, aperirem. igitur iis genus aetas eloquentia (10) prope aequalia fuere, magnitudo animi par, item gloria,
2 sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate vitae Cato. ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem ad-
3 diderat. Caesar dando sublevando ignoscundo, Cato nihil (15) largiundo gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. illius facilitas,
4 huius constantia laudabatur. postremo Caesar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus sua neglegere, nihil denegare quod dono di- (20) gnum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum
5 novom exoptabat, ubi virtus enitescere posset. at Catoni studium modestiae, decoris, sed maxume severitatis erat;
6 non divitiis cum divite neque factione cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum inno- (25) cente abstinentia certabat; esse quam videri bonus malebat: ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illum adsequebatur.

55 Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optumum factu ratus noctem quae instabat (30)

6 *cf. Aug. civ. 5, 12* || **11** magnitudo . . . addiderat *Sacerd. gr. VI 459, 19 cf. Iul. Capitol. vit. Max. et Balb. 7, 7* || **21** sibi . . . posset *Aug. civ. 5, 12* || **26** *cf. Fronto 195 N.* || **27** quo . . . sequebatur *(sic) Aug. civ. 5, 12*

3 sui *Aug.* sua **Ω′** || **4** *addidi* | partu] parentum **Ω′** ⟨vi⟩ *add. Ritschl, Ag* || **10** possum **P D l s** possem *rell.* || **20** dono] bono **$A^1 N^1 K^1$ M T m e** || **27** illum magis *Aug.* illam **A^2 C B H Γ l** illa **n** | sequebatur **e** *Aug. Ag* || **29** sententiam Catonis **Y** (*praeter* **HD**) **n m e**

antecapere, ne quid eo spatio novaretur, tresviros quae
[ad] supplicium postulabat parare iubet. ipse praesidiis 2
dispositis Lentulum in carcerem deducit; idem fit ceteris 3
per praetores. est in carcere locus, quod Tullianum ap-
5 pellatur, ubi paululum ascenderis ad laevam, circiter
duodecim pedes humi depressus; eum muniunt undique 4
parietes atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta;
sed incultu tenebris odore foeda atque terribilis eius
facies est. in eum locum postquam demissus est Lentu- 5
10 lus, vindices rerum capitalium, quibus praeceptum erat,
laqueo gulam fregere. ita ille patricius ex gente claris- 6
suma Corneliorum, qui consulare imperium Romae ha-
buerat, dignum moribus factisque suis exitum [vitae] in-
venit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Caepario eodem
15 modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam 56
et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones
instituit, cohortis pro numero militum conplet. deinde, 2
ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra venerat,
20 aequaliter distribuerat, ac brevi spatio legiones numero
hominum expleverat, quom initio non amplius duobus
milibus habuisset. sed ex omni copia circiter pars quarta 3
erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque
casus armaverat, sparos aut lanceas, alii praeacutas
25 sudis portabant. sed postquam Antonius cum exercitu 4

4 est ... appellatur *Char. gr. I 76, 17 Serv. Aen. 1, 159. 12, 897* || **6** humi depressus *Arus. gr. VII 487, 32* || **8** *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 54, 4* || **13** *cf. Treb. Claud. 5, 3:* dignum exitum vita ac moribus suis habuit *Aug. ep. 43, 2:* dignum moribus factisque suis exitum maculati reppererunt || **20** brevi ... habuisset *Non. 499, 17* || **21** amplius duobus milibus *Arus. gr. VII 451, 11* || **22** sed ... portabant *Non. 554, 9* || **24** sparos ... portare *(sic) Serv. Aen. 11, 682*

2 ad *s. s.* **M T** *eras.* **B K m** | postulabat] *ex* postulabant **A**, *unde* quae ad s. postulabant⟨ur⟩ *Ag* || **5** descenderis **n** *Dietsch* || **8** incultu **P N l s m** -ta *rell.* || **10** vindices **C e** || indices **H** et ind. **P K m** ei indices **A** ind. **B Q N l s n** per ind. **Γ** || **13** exitum *Vell. Paterc. (2, 112, 7) Aug. Sulp. Sev. (1, 51, 2) Treb.* vitae *add. Heges. (4, 20, 18) et Dict. (6, 15)* exitium vitae **Ω'** *(cf. Zi 40 sq.)* || **17** et ipse] et *om.* **Y** (*praeter* **D**) **n m e** || **24** aut] et *Serv.*

adventabat, Catilina per montis iter facere, modo ad urbem, modo Galliam vorsus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta patravissent. interea servitia repudiabat, quoius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existumans videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

57 Sed postquam in castra nuntius pervenit Romae coniurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumptum, plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium inlexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret in 2 Galliam Transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans quae supra diximus Ca- 3 tilinam agitare. igitur ubi iter eius ex perfugis cognovit, castra propere movit ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. 4 neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditus in fuga sequeretur. 5 sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res advorsas, neque fugae neque praesidi ullam spem, optumum factu ratus in tali re fortunam belli temptare, statuit cum Antonio quam 6 primum confligere. itaque contione advocata huiusce modi orationem habuit:

58 'Conpertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuom neque fortem ex timido 2 exercitum oratione imperatoris fieri. quanta quoiusque animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello

2 in Galliam versus *Prisc. gr. III 514, 22* || **5** interea ... concurrebant *id. III 184, 11* || **17** in agro P. praesidebat *Arus. gr. VII 498, 23* || **22** neque ... sequeretur *Prisc. gr. III 343, 20*

2 in Gall. **NKmne** *Prisc.* ad Gall. **F** || **16** at q. *vel* atq. **Ω'** q. *del.* **CNKM** || **20** movit **PBKls** movet *rell.* || **23** expeditus *Prisc.* expeditos **Ω'** expedit⟨us impedit⟩os *Dietsch* || **32** cuique **Yme**

patere solet. quem neque gloria neque pericula excitant,
nequiquam hortere: timor animi auribus officit. sed ego 3
vos, quo pauca monerem, advocavi, simul uti causam
mei consili aperirem.
5 Scitis equidem, milites, socordia atque ignavia Lentuli 4
quantam ipsi nobisque cladem adtulerit, quoque modo,
dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci ne-
quiverim. nunc vero quo loco res nostrae sint, iuxta 5
mecum omnes intellegitis. exercitus hostium duo, unus 6
10 ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse,
si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum
egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro iter ape- 7
riundum est. quapropter vos moneo, uti forti atque 8
parato animo sitis et, quom proelium inibitis, memine-
15 ritis vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem
atque patriam in dextris vostris portare. si vincimus, 9
omnia nobis tuta erunt: conmeatus abunde, municipia
atque coloniae patebunt; si metu cesserimus, eadem illa
advorsa fient, neque locus neque amicus quisquam teget 10
20 quem arma non texerint. praeterea, milites, non eadem 11
nobis et illis necessitudo inpendet: nos pro patria, pro
libertate, pro vita certamus; illis supervacuaneum est
pugnare pro potentia paucorum. quo audacius adgre- 12
dimini memores pristinae virtutis. licuit vobis cum 13
25 summa turpitudine in exilio aetatem agere, potuistis non-
nulli Romae amissis bonis alienas opes expectare: quia 14
illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi
decrevistis. si haec relinquere voltis, audacia opus est: 15
nemo nisi victor pace bellum mutavit. nam in fuga salu- 16
30 tem sperare, quom arma, quibus corpus tegitur, ab hosti-

8 *cf. Fronto 182 N.:* ceteros quoque omnes iuxta mecum scire velim || 12 *cf. Heges. 5, 4, 2:* ferro iter aperiundum || 15 *cf. Curt. 4, 14, 25:* in dextris vestris iam libertatem, opem, spem futuri temporis geritis

19 tegit V || 21 impendit V² M D l || 22 supervacuaneum P supervac$\overset{a}{u}$neum l supervacaneum *rell.* || 23 pugnare pro pot. pauc. V A C N K M T n m pro pot. pauc. pugn. P B H D F l s e pugn. pro pauc. pot. Q | aggredimini V C Q l aggrediamini *rell.* || 24 vobis V P² C² B Q D n nobis *rell.*

17 bus avorteris, ea vero dementia est. semper in proelio iis maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur.

18 Quom vos considero, milites, et quom facta vostra 19 aestumo, magna me spes victoriae tenet. animus aetas 5 virtus vostra me hortantur, praeterea necessitudo, quae 20 etiam timidos fortis facit. nam multitudo hostium ne cir- 21 cumvenire queat, prohibent angustiae loci. quod si virtuti vostrae fortuna inviderit, cavete inulti animam amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini, 10 quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.'

59 Haec ubi dixit, paululum conmoratus signa canere iubet atque instructos ordines in locum aequom deducit. dein remotis omnium equis, quo militibus exaequato 15 periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro 2 loco atque copiis instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in subsidio artius 3 conlocat. ab his omnis evocatos et centuriones, praeterea 20 ex gregariis militibus optumum quemque [armatum] in primam aciem subducit. C. Manlium in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet. ipse cum libertis et colonis propter aquilam adsistit, quam bello 4 Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. at 25 ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. 5 ille cohortis veteranas, quas tumulti causa conscripserat,

2 audacia ... habetur *Non. 242, 20. 431, 5. 442, 18 cf. Heges. 5, 4, 5:* in bello plurimum audaciam posse, quae vel sola sibi murus est || **5** *cf. ep. ad Caes. 2, 5, 7:* magna me spes tenet || **6** praeterea ... facit *Non. 353, 36* || **20** ab his omnes evocatos et centuriones *Serv. Aen. 2, 157* || **21** optimum ... subduxit *(sic) Agroec. gr. VII 119, 24* || **26** pedibus aeger *Arus. gr. VII 453, 1* || **28** ille ... locat *Non. 489, 34*

8 virtuti *ex* -te **PV** || **9** cavete **XNHDlme** c. ne **V**$A^1$$Q^2$Γsn || **20** *Serv. iure sequitur Zi 72 sq.* ab iis centuriones, omnis lectos et evocatos **Ω'** || **21** armatum *om. Agroec. (cf. Zi 79, 72)* || **24** colonis **C^2HΓsm** -niis **$A^2$$C^1$BKn** -nibus **P$A^1$Nl** calonibus *Dietsch* || **28** tumulti *Non.* -tus **Ω'**

in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat.
ipse equo circumiens unum quemque nominans appellat,
hortatur, rogat, ut meminerint se contra latrones inermis pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis
5 certare. homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat: ea conmemorando militum animos adcendebat. 6

10 Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba signum dat, cohortis paulatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eo ventum est, unde a ferentariis proelium conmitti posset, maxumo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur. veterani pristinae virtutis memores comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie vorsari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exequebatur. Petreius ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit. deinde utrimque ex lateribus ceteros adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relicuom videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis in confertissumos hostis incurrit ibique pugnans confoditur. 60 2 3 4 5 6 7 (15, 20, 25)

30 Sed confecto proelio, tum vero cerneres, quanta auda- 61

3 contra ... certare *Arus. gr. VII 459, 1* || 5 homo militaris *Prob. inst. gr. IV 85, 5* | amplius ... fuerat *Arus. gr. VII 451, 12* || 12 postquam ... posset *Non. 554, 26* || 20 *cf. Curt. 3, 11, 7:* non ducis magis quam militis munia exequebatur || 30 *cf. Dict. 4, 7:* tum vero cerneres *cf. Sulp. Sev. vit. Mart. 14, 2*

1 frontem *Non.* | subsidio *Non.* || 3 inhermos P || 4 pro liberis ... suis *om. Arus.* || 12 a *om.* X *s. s.* A1 || 13 possit P[1] A C[1] || 14 geritur] agitur Y (*praeter* N H) n m e || 26 Catilina *super* copias *vel* videt *scr. al. m.* A C B Q N K s m *om. rell.* || 27 relicuom] reliquum P[1] relictum P[2] *rell.*

cia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae.
2 nam fere quem quisque [vivos] pugnando locum ceperat,
3 eum amissa anima corpore tegebat. pauci autem, quos
medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius,
⟨alis alibi stantes⟩, sed omnes tamen advorsis volne- 5
4 ribus conciderant. Catilina vero longe a suis inter ho-
stium cadavera repertus est, paululum etiam spirans
ferociamque animi, quam habuerat vivos, in voltu re-
5 tinens. postremo ex omni copia neque in proelio neque
6 in fuga quisquam civis ingenuos captus est: ita cuncti 10
7 suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. neque tamen
exercitus populi Romani laetam aut incruentam vic-
toriam adeptus erat. nam strenuissumus quisque aut oc-
ciderat in proelio aut graviter volneratus discesserat.
8 multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratia 15
processerant, volventes hostilia cadavera amicum alii,
pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item qui
9 inimicos suos cognoscerent. ita varie per omnem exer-
citum laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

2 quem . . . tegebat *Comment. Lucan. 6, 132 Adnotat. sup. Lucan. 6, 132 cf. Flor. epit. 2, 12, 12:* quem quis in pugnando ceperat locum *cf. Paneg. Constant. 18, 1 Iustin. 9, 3, 10 Dict. 2, 46* || **5** alis alibi stantes ceciderunt, omnes tamen adversis vulneribus conciderunt *(sic) Char. gr. I 159, 31 Diom. gr. I 333, 31 Frgm. Bob. I 561, 15* (conciderunt *om.*) || **6** Catilina . . . repertus est *Serv. Aen. 1, 488 cf. Flor. l. c.* || **8** ferociamque . . . retinens *Schol. Stat. Theb. 3, 94*

2 vivus pugnando locum **X** (*praeter* Q) **N K H D l s n** pugn. l. vivus **M T F e** l. p. vivus **Q** l. vivus p. *Adn. s. Lucan.* vivos *om. Comm. Lucan. (cf. Flor.) del. Wasse (ed. Cambr. 1713), cf. Zi 43sqq.* || **5** ⟨alis alibi stantes⟩ *ex Char. Diom. Anon. Bob. praecedente Popma (Em. Sall. in Carrionis ed. Antwerp. 1579, Schol. p. 164) cf. Zi 3,1sq.* || **6** vero *om. Serv.* | hostium] hostilia *Serv.* || **7** paulum **Q[1] N K M T m e** || **8** que animi *om. Schol. Stat.* | vivus habuerat *Schol. Stat.*

Subscriptiones codicum v. supra p. 1.

BELLVM IVGVRTHINVM

Falso queritur de natura sua genus humanum, quod 1
inbecilla atque aevi brevis forte potius quam virtute
regatur. nam contra reputando neque maius aliud neque 2
praestabilius invenias magisque naturae industriam ho-
5 minum quam vim aut tempus deesse. sed dux atque impe- 3
rator vitae mortalium animus est. qui ubi ad gloriam
virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et cla-
rus est neque fortuna eget, quippe quae probitatem, in-
dustriam aliasque artis bonas neque dare neque eripere
10 quoiquam potest. sin captus pravis cupidinibus ad iner- 4
tiam et voluptates corporis pessum datus est, perniciosa
lubidine paulisper usus, ubi per socordiam vires tempus
ingenium diffluxere, naturae infirmitas accusatur: suam
quisque culpam auctores ad negotia transferunt. quod si 5
15 hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio
aliena ac nihil profutura multaque etiam periculosa ⟨ac
perniciosa⟩ petunt, neque regerentur magis quam rege-
rent casus et eo magnitudinis procederent, ubi pro mor-
talibus gloria aeterni fierent. nam uti genus hominum 2

1 falso quaeritur **Sacerd. gr. VI 442, 29* falso . . . natura **Ult. Syll. gr. IV 249, 1 Fragm. Bob. VII 541, 23* falso . . . sua *Quint. inst. 9, 4, 77* falso . . . humanum *Mar. Victorin. gr. VI 126, 22 Don. Ter. Andr. 3, 2, 25 Char. gr. I 199, 24 Serv. Aen. 4, 415. 11, 581 Aug. nat. et grat. 1, 1 Cledon. gr. V 64, 4 Pomp. gr. V 251, 7 Aug. gr. V 519, 11* || **6** qui . . . grassatur *Non. 316, 9* || **8** neque . . . potest *Don. Ter. Eun. 241* | probitatem . . . bonas **Sacerd. gr. VI 470, 1* probitatem . . . potest *Schol. Stat. Theb. 4, 150* || **10** sin . . . cupidinibus *Don. Ter. Eun. 74* || **15** studio . . . petunt **Aug. ep. 153, 22*

8 quae QNK[1]H[2]MDnme qui A *om. rell.* || **9** aliasque] ceterasque *Sacerd.* | bonas *s. s.* T *om.* F *Don. Asper* | eripere quoiquam] accipere quisquam *Schol. Stat.* || **14** quisque A[1]QMD[1]m[1] quique *rell.* | auctores BQH[1]T[1] actores *rell.* || **16** ac perniciosa *Aug. om.* Ω′ *(v. Ag 88 sqq.)*

conpositum ex corpore et anima est, ita res cunctae
studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam
2 secuntur. igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad
hoc vis corporis et alia omnia huiusce modi brevi dila-
buntur; at ingeni egregia facinora sicuti anima inmor- 5
3 talia sunt. postremo corporis et fortunae bonorum ut
initium sic finis est, omniaque orta occidunt et aucta
senescunt: animus incorruptus, aeternus, rector humani
4 generis agit atque habet cuncta neque ipse habetur. quo
magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis 10
gaudiis, per luxum et ignaviam aetatem agunt, ceterum
ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in na-
tura mortalium est, incultu atque socordia torpescere
sinunt, quom praesertim tam multae variaeque sint artes
animi, quibus summa claritudo paratur. 15

3 Verum ex iis magistratus et imperia, postremo omnis
cura rerum publicarum minume mihi hac tempestate cu-
piunda videntur, quoniam neque virtuti honos datur ne-
que illi, quibus per fraudem iis fuit uti, tuti aut eo magis
2 honesti sunt. nam vi quidem regere patriam aut parentis, 20
quamquam et possis et delicta corrigas, tamen inportu-
num est, quom praesertim omnes rerum mutationes cae-
3 dem, fugam aliaque hostilia portendant. frustra autem
niti neque aliud se fatigando nisi odium quaerere ex-
4 tremae dementiae est; nisi forte quem inhonesta et per- 25
niciosa lubido tenet potentiae paucorum decus atque
libertatem suam gratificari.

2—6 ceterum studia omnia nostra sicut anima inmortalia sunt *Serv. Aen. 9, 95* || **7** omniaque ... senescunt *Comment. Lucan. 1, 81 cf. Cypr. ad Dem. 3 Ps. Prosper Migne 51 p. 838 Philarg. Verg. geo. 2, 333 Hier. in Ez. praef. Aug. ep. 148, 6. 166, 14 cf. conf. 4, 10 cf. ep. ad Caes. 1, 5, 2:* orta omnia intereunt *Min. Fel. Oct. 34, 2:* omnia, quae orta sunt, occidere || **14** cum ... paratur *Non. 82, 2* || **23** frustra ... dementiae est **Hier. praef. Esdr. et Neem.* || **25** nisi ... gratificari *Arus. gr. VII 476, 13*

7 -que] quae *Philarg. om. Hier. Aug.* || **19** iis **P** N^1 (is N^2 e) **D** *s. s.* K^1 l m (*vel* us) e his A^1 ius *vel* uis A^2 **C B Q H M T D F** n usus T^2 s | fuit uti **P** A^1 l^2 s fuit utique A^2 **B C Q H D T F** l^1 n fuit **N M K** e utique m || **24** se *om.* **A** *Hier. (cf. Zi 26)* || **25** et perniciosa *om. Arus.*

Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum. quoius de virtute quia multi dixere, praetereundum puto, simul ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere. atque ego credo fore qui, quia decrevi procul a re publica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae inponant, certe quibus maxuma industria videtur salutare plebem et conviviis gratiam quaerere. qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum [et] quales viri idem adsequi nequiverint et postea quae genera hominum in senatum pervenerint, profecto existumabunt me magis merito quam ignavia iudicium animi mei mutavisse maiusque commodum ex otio meo quam ex aliorum negotiis rei publicae venturum. nam saepe ego audivi Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere, quom maiorum imagines intuerentur, vehementissume sibi animum ad virtutem adcendi. scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. at contra quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industria cum maioribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius quam bonis artibus ad imperia et honores nituntur; proinde quasi praetura et consulatus atque alia omnia huiusce modi per se ipsa clara et magnifica sint ac non perinde habeantur, ut eorum qui ea sustinent virtus est. verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget taedetque. nunc ad inceptum redeo.

32 dum . . . taedetque *Arus. gr. VII 513, 20* || **33** ad inceptum redeo *Prob. inst. gr. IV 184, 27 cf. Sulp. Sev. chron. 1, 23, 5*

10 magistratus P^1 **B K F n m e** -tum *rell.* | sum **H Γ** sim *rell.* | et *del. Jacobs-Wirz* || **28** proinde A^2 **C Q N K H n m e** perinde *rell.* || **30** proinde A^1 **N** H^1

5 Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha rege Numidarum gessit, primum quia magnum et atrox variaque victoria fuit, dein quia tunc primum
2 superbiae nobilitatis obviam itum est; quae contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque vecordiae 5 processit, ut studiis civilibus bellum atque vastitas Ita-
3 liae finem faceret. sed prius quam huiusce modi rei initium expedio, pauca supra repetam, quo ad cognoscendum omnia illustria magis magisque in aperto sint.
4 Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Han- 10 nibal post magnitudinem nominis Romani Italiae opes maxume adtriverat, Masinissa rex Numidarum in amicitiam receptus a P. Scipione, quoi postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat. ob quae victis Carthaginiensibus et 15 capto Syphace, quoius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbis et
5 agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit. sed imperi vitaeque eius finis idem fuit. 20
6 Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit Mastanabale
7 et Gulussa fratribus morbo absumptis. is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit Iugurthamque filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos 25 suos domi habuit.
6 Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie,

3 *cf. Heges. 1, 1, 1* || **5** *cf. ep. ad Caes. 2, 8, 4:* divina cum humanis permiscet || **8** pauca supra repetam *Prisc. gr. III 46, 18* || **13** cui postea ... fuit *Schol. Hor. carm. 4, 8, 19 cf. Schol. Ver. Verg. Aen. 9, 387:* Scipio cui postea Africano ex virtute nomen inditum fuit || **20** *cf. Curt. 5, 8, 13:* idemque erit regni mei qui spiritus finis *Heges. 2, 13, 66:* nec tamen is vitae finis qui potestatis fuit || **25** *cf. Heges. 1, 22:* eo cultu quo liberos domi habuit || **27** qui ... p. 57, 3 certare *Macrob. exc. Bob. gr. V 645, 22* | hic *(sic)* ubi ... p. 57, 4 carus esse *Val. Prob. anec. Helv. gr. suppl. p. CLI Diom. gr. I 341, 2*

3 dehinc P[1]AQm *del.* C || 4 obviatum P[1]CBQKD[1]Fs || 8 expediam CBQsnm + *m. 2* AKHDF || 25 deliquerat H rel- AC[1]NKMTnme || 27 qui] hic *Diom. Macr. 624 Prob.* | pollens ... validus *om. Diom. Macr. 624 Prob.*

sed multo maxume ingenio validus, non se luxu neque
inertiae conrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius
est, equitare, iaculari; cursu cum aequalibus certare et,
quom omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse;
5 ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque
alias feras primus aut in primis ferire: plurumum fa-
cere, [et] minumum ipse de se loqui. quibus rebus Mi- 2
cipsa tametsi initio laetus fuerat, existumans virtutem
Iugurtham adcensa, ex quibus, si talem virum dolis inter-
10 minem adulescentem exacta sua aetate et parvis liberis
magis magisque crescere intellegit, vehementer eo ne-
gotio permotus multa cum animo suo volvebat. terrebat 3
eum natura mortalium avida imperi et praeceps ad ex-
plendam animi cupidinem, praeterea opportunitas suae
15 liberorumque aetatis, quae etiam mediocris viros spe
praedae transvorsos agit, ad hoc studia Numidarum in
Iugurtham adcensa, ex quibus, si talem virum dolis inter-
fecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.
his difficultatibus circumventus ubi videt neque per vim 7
20 neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum
popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus et ad-
petens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis
et eo modo fortunam temptare.

Igitur bello Numantino Micipsa, quom populo Romano 2
25 equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel
ostentando virtutem vel hostium saevitia facile eum occa-
surum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat.

Macrob. exc. Paris. gr. V 624, 24 | qui ... p. 57, 7 loqui *Fronto 108 N.* | pollens viribus *Arus. gr. VII 503, 3 cf. Dict. 1, 14. 2, 4*

3 equitare ... certare *Serv. Aen. 2, 132* | cursu ... certare *Arus. gr. VII 459, 3* | et cum ... esse *Don. Ter. Andr. 65* || **5** pleraque ... loqui *Macrob. exc. Paris. gr. V 624, 28* | leonem ... feras **Sacerd. gr. VI 470, 11 Serv. Aen. 10, 836 ecl. 2, 49* || **20** *cf. Dict. 4, 9:* acceptus popularibus

1 luxu **Y** (*praeter* **NT**) m *Fronto Diom.* luxui **XNTlsn** *Macr. 645* luxuriae *Macr. 624* | neque inert. neque corr. *Fronto* || **3** equitare iaculari **Ω′** *Serv. Macr. 645* iaculari equitare *Diom. Macr. 624 Prob.* | cursu ... certare *om. Macr. 624* || **4** gloria *om. Diom.* | esset **XNFlm** || **6** facere, minimum *Fronto Macr.* fac. et min. **Ω′**

3 sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. nam
4 Iugurtha, ut erat inpigro atque acri ingenio, ubi naturam
P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem
hostium cognovit, multo labore multaque cura, praeterea
modestissume parendo et saepe obviam eundo periculis 5
in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehe-
5 menter carus, Numantinis maxumo terrori esset. ac sane,
quod difficillumum in primis est, et proelio strenuos erat
et bonus consilio, quorum alterum ex providentia timo-
rem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque 10
6 solet. igitur imperator omnis fere res asperas per Iugur-
tham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies
amplecti, quippe quoius neque consilium neque incep-
7 tum ullum frustra erat. hoc adcedebat munificentia animi
atque ingeni sollertia, quibus rebus sibi multos ex Ro- 15
manis familiari amicitia coniunxerat.

8 Ea tempestate in exercitu nostro fuere conplures novi
atque nobiles, quibus divitiae bono honestoque potiores
erant, factiosi domi, potentes apud socios, clari magis
quam honesti, qui Iugurthae non mediocrem animum 20
pollicitando adcendebant, si Micipsa rex occidisset, fore
uti solus imperi Numidiae potiretur: in ipso maxumam
2 virtutem, Romae omnia venalia esse. sed postquam Nu-
mantia deleta P. Scipio dimittere auxilia et ipse revorti
domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro 25
contione Iugurtham in praetorium abduxit ibique secreto
monuit, ut potius publice quam privatim amicitiam
populi Romani coleret neu quibus largiri insuesceret:
periculose a paucis emi quod multorum esset. si perma-
nere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum 30

1 *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 34, 7* | nam ... l. 20 honesti *Fronto 161sq. 166 H.* || **3** qui ... erat *Don. Ter. Ad. 671* | imp. Rom. erat *Arus. gr. VII 481, 21* || **8** *cf. Heges. 1, 1, 18:* bello strenuus, consilio bonus || **13** *cf. Dict. 2, 15:* cuius neque consilium umquam neque virtus frustra fuit || **17** ea ... nobiles *Non. 407, 31*

14 hoc (= huc) *Fronto* huc **Ω'** *(cf. Zi 61, 1)* || **15** atque *Fronto m. 1* et *Fronto m. 2* **Ω'** | quibus **BQMTFnme** quib' *Fronto (Hauler)* quis *rell.* (quibus *s. s.* **ACD**) || **26** abduxit **ACF²** adduxit *rell.*

venturum; sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum. sic locutus cum litteris eum, **9** quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat:

5 'Iugurthae tui in bello Numantino longe maxuma virtus **2** fuit, quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita sua carus est; ut idem senatui et populo Romano sit, summa ope nitemur. tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.'

10 Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat ex litteris im- **3** peratoris ita esse cognovit, quom virtute tum gratia viri permotus flexit animum suom et Iugurtham beneficiis vincere adgressus est statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit.

15 Sed ipse paucos post annos morbo atque aetate con- **4** fectus quom sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis dicitur huiusce modi verba cum Iugurtha habuisse:

'Parvom ego te, Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine **10** 20 opibus in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam, ut alia magna **2** et egregia tua omittam, novissume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti tuaque virtute 25 nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti. in Hi-

3 *cf. Curt. 6, 4, 8:* quarum (litterarum) sententia haec erat || **9** *cf. Symm. ep. 1, 25:* imitabor Sallustiani testimonium castigationem: habes virum dignum te et per te familia consulari || **19** sqq. *cf. Spart. vit. Sev. 21:* qui quidem (*sc. Severus*) divinam Sallustii orationem, qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingravatus morbo misisse filio dicitur maiori || **19** parvum . . . Iugurtha *Don. Ter. Andr. 35* parvum . . . excepi *(sic) Eugraph. Ter. Andr. 35* || **22** neque . . . habuit *Quint. inst. 9, 3, 12 Non. 110, 6*

1 suam et ipsum pecuniam **PACQD**n suam p. et ipsum m || **5** in **AQM**n *s. s.* **T** *eras.* **C** *om. rell.* || **6** certo **VXNl**m² certe *rell.* || **7** et populo] populoque **ACQNM**me || **9** habes **VPl** en habes *rell.* (en *s. s.* **AC**) || **19** ego te Iug. **VNΓ** (*praeter* **D**) n m *Don. Eugr.* ego Iug. te *rell.* | et sine spe et *Eugr.* || **20** in regnum meum **VPD** || **22** me falsum *integri. Non.* || **24** (h)oneravisti **VN**¹**T**²m

spania nomen familiae renovatum est. postremo, quod difficillumum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti.

3 Nunc, quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc dexteram, per regni fidem moneo obtestorque te, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, 5 caros habeas neu malis alienos adiungere quam sanguine 4 coniunctos retinere. non exercitus neque thesauri praesidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere 5 neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. quis autem amicior quam frater fratri? aut quem alienum 10 6 fidum invenies, si tuis hostis fueris? equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis, sin mali, inbecillum. nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur.

7 Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia 15 prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit iniu- 8 riam, tamen, quia plus potest, facere videtur. vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores 20 liberos sumpsisse videar quam genuisse.'

11 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne respondit.

2 gloria inv. vic. *Porph. Hor. carm. 4, 3, 16 Schol. Hor. carm. 4, 3, 16* || **7** sqq. non thes. neque exerc. praes. r. sunt, sed am., quos neque auro parare neque pretio quisquam possit *(ex florilegio arte rhetorica exornato?) Eugraph. Ter. Ad. 65* || **12** *cf. Spart. vit. Sev. 23, 3:* turbatam remp. . . . pacatam etiam Britannis relinquo . . . firmum imperium Antoninis meis relinquens, si (ac *codd.*) boni erunt, imbecillum, si mali || **13** nam . . . dilabuntur **Sen. ep. 94, 2, 46* | concordia . . . dilabuntur *Oros. hist. 2, 17, 17 cf. Hier. comm. in Matth. II 12, 26:* sed quomodo conc. p. r. cr., ita disc. m. dil. || **16** nam . . . videtur **Quint. inst. 8, 5, 4* || **18** vos . . . intuemini (*pro* enitimini) *Prisc. gr. III 455, 32*

3 vitae finem V || **7** the||sauri V || **9** parantur A C[1] F[1] n[1] || **10** amicior V P A[1] B[2] N n[2] -citior *rell.* || **15** qui V X N n m e quia P A[2] C[2] Y (*praeter* N M) l s qui de M || **19** colite et obs. Q T F n *Prisc.* (et *eras.* C)

Micipsa paucis post diebus moritur. postquam illi more **2**
regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum convene-
runt, ut inter se de cunctis negotiis disceptarent. sed **3**
Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox et iam
5 antea ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere in-
par erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit, ne me-
dius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur,
Iugurtha foret. dein tamen, ut aetati concederet, fati- **4**
gatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. ibi **5**
10 quom multa de administrando imperio dissererent,
Iugurtha inter alias res iacit oportere quinquenni consul-
ta et decreta omnia rescindi, nam per ea tempora confec-
tum annis Micipsam parum animo valuisse. tum idem **6**
Hiempsal placere sibi respondit, nam ipsum illum tribus
15 proxumis annis adoptatione in regnum pervenisse. quod **7**
verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ra-
tus erat, descendit. itaque ex eo tempore ira et metu an- **8**
xius moliri, parare atque ea modo cum animo habere,
quibus Hiempsal per dolum caperetur. quae ubi tardius **9**
20 procedunt neque lenitur animus ferox, statuit quovis
modo inceptum perficere.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra memo- **12**
ravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros
finisque imperi singulis constitui. itaque tempus ad **2**
25 utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam dis-
tribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris
alius alio concessere. sed Hiempsal in oppido Thirmida **3**
forte eius domo utebatur, qui proxumus lictor Iugurthae
carus acceptusque ei semper fuerat. quem ille casu mini-
30 strum oblatum promissis onerat inpellitque, uti tam-

1 postquam (illi ... fec. *om.*) r. in un. convenere *(sic) Prisc. gr. II 101, 18 cf. Alcuin. ep. 2090 P.:* postquam reguli coire in unum || **6** dextra Adh. ads. *Arus. gr. VII 452, 13 Prisc. gr. III 312, 21* || **11** Iugurtha ... iacit *Schol. Stat. Theb. 1, 411* || **15** *cf. Spart. vit. Ant. Get. 3, 4:* quod dictum Severus altius quam quisquam praesentium accepit *cf. ibid. 6, 7 cf. Heges. 1, 36, 23* || **29** *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 2, 6:* carus acceptusque

5 impari **P** impar|| **Ne** impar ei **l** || **11** iacit **X** (*praeter* Q) **N**[1] **l m**[1] **e** ait *rell.*

quam suam visens domum eat, portarum clavis adulterinas paret – nam verae ad Hiempsalem referebantur – ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna manu 4 venturum. Numida mandata brevi conficit atque, uti doc- 5 tus erat, noctu Iugurthae milites introducit. qui post- 5 quam in aedis inrupere, divorsi regem quaerere, dormientis alios, alios occursantis interficere, scrutari loca abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia miscere, quom interim Hiempsal reperitur occultans se tugurio mulieris ancillae, quo initio pavidus et ignarus loci per- 10 6 fugerat. Numidae caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt.

13 Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divolgatur. Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsae fuerant, metus invadit. in duas partis discedunt 15 Numidae: plures Adherbalem secuntur, sed illum alterum 2 bello meliores. igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat, urbis partim vi alias voluntate imperio suo 3 adiungit, omni Numidiae imperare parat. Adherbal tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de 20 caede fratris et fortunis suis, tamen fretus multitudine 4 militum parabat armis contendere. sed ubi res ad certamen venit, victus ex proelio profugit in provinciam ac 5 deinde Romam contendit. tum Iugurtha patratis consiliis, postquam omnis Numidiae potiebatur, in otio facinus 25 suom cum animo reputans timere populum Romanum neque advorsus iram eius usquam nisi in avaritia nobili- 6 tatis et pecunia sua spem habere. itaque paucis diebus

9 cum ... ancillae *Don. Ter. Phorm. 292* | occultans ... ancillae *Don. Ter. Andr. 828* | in *(sic)* tugurio mul. anc. *Serv. Aen. 1, 409. 8, 337* || **16** *cf. Heges. 1, 13, 18:* plerique illum alterum bello meliorem secuti || **21** fretus . . . contendere *(sic) Non. 259, 6* || **23** ex proelio . . . contendere *(sic) Non. 260, 17* || **26** *cf. Dict. 2, 22:* reputate cum animis vestris

1 sua *Gruter, cf. Schmalz BphW 36, 1916, 63* || **4** conficit X H l n confecit N K^1 s e perficit T F perfecit K^2 M D m || **9** in (*s. s.* A Σ) tug. M *Don. Phorm. Serv. bis* || **14** di(de- A^1 C^1)vulgatur X l s n m di(de- N)vulgabatur *rell.* || **23** fugit *Non.* || **25** omnis P^1 B Q^2 *s. s.* omni *rell.* | numidiae P^1 B^2 Q^2 *s. s.* Y Δ C l^1 numidae B^1 K numidia P^2 A Q^1

cum auro et argento multo Romam legatos mittit, quis
praecipit, primum uti veteres amicos muneribus ex-
pleant, deinde novos adquirant, postremo quaecumque
possint largiundo parare ne cunctentur. sed ubi Romam 7
5 legati venere et ex praecepto regis hospitibus aliisque,
quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat,
magna munera misere, tanta conmutatio incessit, ut ex
maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Iugur-
tha veniret. quorum pars spe, alii praemio inducti sin- 8
10 gulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum
consuleretur. igitur ubi legati satis confidunt, die con- 9
stituto senatus utrisque datur. tum Adherbalem hoc
modo locutum accepimus:

'Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi 14
15 praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procuratio-
nem existumarem meam, ceterum ius et imperium eius
penes vos esse; simul eniterer domi militiaeque quam
maxumo usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum,
vos adfinium loco ducerem: si ea fecissem, in vostra
20 amicitia exercitum divitias munimenta regni me habitu-
rum. quae quom praecepta parentis mei agitarem, Iu- 2
gurtha, homo omnium quos terra sustinet sceleratis-
sumus, contempto imperio vostro Masinissae me nepotem
et iam ab stirpe socium atque amicum populi Romani
25 regno fortunisque omnibus expulit.

Atque ego, patres conscripti, quoniam eo miseriarum 3
venturus eram, vellem potius ob mea quam ob maiorum
meorum beneficia posse me a vobis auxilium petere, ac
maxume deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus
30 non egerem, secundam ea, si desideranda erant, uti de-
bitis uterer. sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas 4

6 *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 45, 8:* quorum ea tempestate summa auctoritas erat || **22** *cf. Sen. contr. 7, 2 (17), 5:* deduxi ad vos reum, omnium quos terra sustinet nocentissimum || **30** secundum ... uterer *Prisc. gr. III 26, 28*

2 praecipit A^2 C B N l n -cepit *rell.* || **19** adfinium loco V M^2 m^1 adf. locum A^1 C^1 in adf. loco M^1 F m^2 in adf. locum *rell.* || **28** posse a V m^1 possem ea A^1 N || **30** secundum X N^1 l n *Prisc.* sedum m sed C^2 N^2 *rell.* | si des. erant *om. Prisc.*

est neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret, ad
vos confugi, patres conscripti, quibus, quod mihi miser-
5 rumum est, cogor prius oneri quam usui esse. ceteri
reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt aut
in suis dubiis rebus societatem vostram adpetiverunt; 5
familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi
amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius quam
6 fortuna petunda erat. quorum progeniem vos, patres
conscripti, nolite pati me nepotem Masinissae frustra a
vobis auxilium petere. 10

7 Si ad impetrandum nihil causae haberem praeter mi-
serandam fortunam, quod paulo ante rex genere fama at-
que copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops
alienas opes expecto, tamen erat maiestatis populi Ro-
mani prohibere iniuriam neque pati quoiusquam regnum 15
8 per scelus crescere. verum ego iis finibus eiectus sum,
quos maioribus meis populus Romanus dedit, unde pater
et avos meus una vobiscum expulere Syphacem et Car-
thaginiensis. vostra beneficia mihi erepta sunt, patres
9 conscripti, vos in mea iniuria despecti estis. eheu me 20
miserum! hucine, Micipsa pater, beneficia tua evasere,
ut, quem tu parem cum liberis tuis regnique participem
fecisti, is potissumum stirpis tuae extinctor sit? num-
quamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in san-
10 guine ferro fuga vorsabitur? dum Carthaginienses in- 25
columes fuere, iure omnia saeva patiebamur: hostes ab
latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. post-
quam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem agita-
bamus, quippe quis hostis nullus erat, nisi forte quem
11 vos iussissetis. ecce autem ex inproviso Iugurtha, intole- 30
randa audacia scelere atque superbia sese efferens, fratre
meo atque eodem propinquo suo interfecto primum re-

3 *cf. Heges. 2, 15, 63:* oneri magis quam usui erant || **20** heu *(sic)* me miserum *Ult. Syll. gr. IV 256, 4* || **22** parem . . . fecisti *Arus. gr. VII 500, 3*

20 heu A² N² s *Ult. Syll.* || **21** hucine V X (*praeter* Q) N K s m e huccine B² *rell.* || **22** tuis *om.* V || **23** is] id V | numquam V P¹ l || **25** versabitur V X l s e -bimur A Y n m || **31** atque] et V | sese] se V *om.* P

gnum eius sceleris sui praedam fecit; post ubi me isdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum expectantem in imperio vostro, sicuti videtis, extorrem patria domo, inopem et coopertum miseriis effecit, ut
5 ubivis tutius quam in meo regno essem.

Ego sic existumabam, patres conscripti, uti praedicantem audiveram patrem meum, qui vostram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. quod in familia
10 nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset vobis; nos uti per otium tuti simus, in vostra manu est, patres conscripti. pater nos duos fratres reliquit, tertium Iugurtham beneficiis suis ratus est coniunctum nobis fore. alter eorum necatus est, alterius ipse ego manus inpias
15 vix effugi. quid agam? aut quo potissumum infelix adcedam? generis praesidia omnia extincta sunt. pater, uti necesse erat, naturae concessit. fratri, quem minume decuit, propinquos per scelus vitam eripuit. adfinis amicos propinquos ceteros meos alium alia clades op-
20 pressit: capti ab Iugurtha pars in crucem acti, pars bestiis obiecti sunt, pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum maerore et luctu morte graviorem vitam exigunt.

Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis advorsa
25 facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex inproviso mali accidisset, vos inplorarem, patres conscripti, quibus pro magnitudine imperi ius et iniurias omnis curae esse decet. nunc vero exul patria domo, solus atque omnium honestarum rerum egens quo adcedam aut
30 quos appellem? nationesne an reges, qui omnes familiae nostrae ob vostram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta pluruma sint? aut quisquam nostri misereri

3 sicuti ... effecit *Non. 14, 26 cf. Sulp. Sev. chron. 2, 30, 8:* extorres patria || **9** quod ... vobis *Don. Ter. Ad. 692* || **29** quo accidam *(sic)* ... appellem *Don. Ter. Hec. 378*

2 non quit V P² || **4** ut] et V || **5** regno meo V B H D F s m || **8** laboris V || **11** sumus V || **19** meos *om.* V || **21** anima est V || **22** et] atque V

18 potest, qui aliquando vobis hostis fuit? postremo Masinissa nos ita instituit, patres conscripti, ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne societates, ne foedera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vostra amicitia fore; si huic imperio fortuna mutaretur, 5
19 una occidundum nobis esse. virtute ac dis volentibus magni estis et opulenti, omnia secunda et oboedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet.

20 Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthae parum cognita transvorsos agat. quos ego audio 10 maxuma ope niti ambire fatigare vos singulos, ne quid de absente incognita causa statuatis; fingere me verba et
21 fugam simulare, quoi licuerit in regno manere. quod utinam illum, quoius inpio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem videam, et aliquando 15 aut apud vos aut apud deos inmortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus inpietatis in parentem nostrum, fratris mei necis mearumque
22 miseriarum gravis poenas reddat. iam iam, frater animo 20 meo carissume, quamquam tibi inmaturo et unde minume decuit vita erepta est, tamen laetandum magis quam do-
23 lendum puto casum tuom. non enim regnum, sed fugam exilium egestatem et omnis has quae me premunt aerumnas cum anima simul amisisti. at ego infelix, in tanta 25 mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo, incertus quid agam, tuasne iniurias persequar ipse auxili egens an regno consulam, quoius
24 vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. utinam emori fortunis meis honestus exitus esset neu vivere con- 30 temptus viderer, si defessus malis iniuriae concessis-

10 quos . . . (max. ope niti *om.*) . . . singulos *Serv. Aen. 4, 283* || **20** iam iam . . . carissime *Serv. Aen. 12, 676* || **21** *cf. Dict. 2, 15* || **24** *cf. id. 3, 21* || **29** *cf. Ps. Sall. inv. in Cic. 3, 5:* vitae necisque potestatem

3 neu foed. **V** || **14** *lucuna ab* inpio *usque ad c. 31, 25* auctoritas **K** || **17** ne **V P**[2] **A**[1] **Q N n e** ut *rell.* || **30** neu vivere *Gruter* neu iure **V P**[2] **A l e** ne iure **B**[1] ne vivere *rell.*

sem. nunc neque vivere lubet neque mori licet sine dedecore.

Patres conscripti, per vos, per liberos atque parentis vostros, per maiestatem populi Romani, subvenite mihi misero, ite obviam iniuriae, nolite pati regnum Numidiae, quod vostrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere.'

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae largitione magis quam causa freti paucis respondent: Hiempsalem ob saevitiam suam ab Numidis interfectum, Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequivisset. Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. deinde utrique curia egrediuntur. senatus statim consulitur. fautores legatorum, praeterea senatus magna pars gratia depravata Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. at contra pauci, quibus bonum et aequom divitiis carius erat, subveniundum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant, sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis inpiger factiosus, avidus potentiae honoris divitiarum, ceterum vitia sua callide occultans. is postquam videt regis largitionem famosam inpudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam adcenderet, animum a consueta lubidine continuit. vicit tamen in senatu pars illa, quae vero pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem legati re-

1 *cf. Ambr. de exc. fr. 1, 34:* cui neque mori licet . . . neque vivere libet || **3** per lib. . . . vestros *Prob. inst. gr. IV 96, 8* || **11** Adherbalem . . . nequivisset *Schol. Bemb. Ter. Ad. 594* || **25** is . . . (videt regis *om.*) . . . inpudentemque *Non. 306, 5* || **28** animum . . . continuit *Schol. Bern. Verg. geo. 4, 429 (p. 978H.)* || **29** vicit . . . anteferebat *Non. 366, 1*

1 emori V || **3** per vos . . . Romani *om.* V || **4** misero mihi VTDFe || **7** vestrae P || **20** suo AQM || **26** vidit A^2C^1Qs || **27** solet fieri A^2CQ fieri solet T

gnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent. quoius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus et tum in senatu potens, quia consul C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis acerrume 3 victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iu- 5 gurtha tametsi Romae in amicis habuerat, tamen accuratissume recepit, dando et pollicendo multa perfecit, uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis 4 anteferret. relicuos legatos eadem via adgressus pleros-5 que capit, paucis carior fides quam pecunia fuit. in di- 10 visione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur; illam alteram specie quam usu potiorem, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

17 Res postulare videtur Africae situm paucis exponere 15 et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, 2 adtingere. sed quae loca et nationes ob calorem aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facile conpertum narraverim. cetera quam paucissumis absolvam. 20

3 In divisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere, pauci tantummodo Asiam et Europam esse, 4 sed Africam in Europa. ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolae appellant. 25 5 mare saevom, inportuosum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus; caelo terraque penuria aqua-

18 cetera (*pro* de iis) ... comperta *(sic)* narraverim *Prisc. gr. III 67, 23* || **19** *cf. ep. ad Caes. 1, 8, 7:* quam paucissimis absolvere || **21** *cf. Aug. civ. 16, 17:* Asiam ... quam quidam in alteram duarum, plerique autem in tertiam totius orbis partem posuerunt. *Auson. epist. 23 p. 267, 22 Peiper* || **26** mare ... p. 69, 4 animalia **Fronto 109 N. (162 et 166 H.)* | mare saev. inp. *Serv. Aen. 1, 616 cf. Pomp. Mela 3, 5, 38:* mare Caspium ... omne atrox, saevum, sine portibus | ager frugum fert. *Arus. gr. VII 473, 20* || **27** arbore *(sic)* inf. *id. VII 473, 18* | caelo ... aquarum *Serv. Aen. 1, 22 cf. Curt. 4, 7, 6:* terra caeloque aquarum penuria

2 legationis] largitionis **P** || **3** qui **N²HT²sm** | consuls **P** consulibus **H²Γln** || **6** amicis **Ω'** *(v. supra p. XIX)* || **21** in partem tertiam *Aug., fortasse recte (cf. Zi 79)*

rum. genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum; ⟨ac⟩ plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere, nam morbus haud saepe quemquam superat; ad hoc malefici generis pluruma animalia. sed qui mortales initio Africam habuerint quique postea adcesserint aut quo modo inter se permixti sint, quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, divorsum est, tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est utique rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissumis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit.

Africam initio habuere Gaetuli et Libyes, asperi incultique, quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum uti pecoribus. ii neque moribus neque lege aut imperio quoiusquam regebantur: vagi palantes quas nox coegerat sedes habebant. sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit, exercitus eius, conpositus ex variis gentibus, amisso duce ac passim multis sibi quisque imperium petentibus brevi dilabitur. ex eo numero Medi, Persae et Armenii navibus in Africam transvecti proxumos nostro mari locos occupavere, sed Persae intra Oceanum magis, iique alveos navium invorsos pro tuguriis habuere, quia neque materia in agris neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat: mare magnum et ignara lingua conmercio prohibebant. ii paulatim per conubia Gaetulos secum miscuere et, quia saepe temptantes agros alia, deinde alia loca petiverant,

4 *cf. Pomp. Mela 1, 4, 21:* malefico genere animalium || **9** utique ... habere *Ult. Syll. gr. IV 248, 12* || **11** penes auctores fides erit **Sen. nat. 4b, 3, 1* || **12** *cf. Pomp. Mela 1, 17, 106:* asperi inculti *id. 3, 3, 28:* victu ... asperi incultique || **13** *cf. id. 1, 8, 4:* cibus est caro plurimum ferina || **14** *cf. id. 1, 8, 42 *Hier. ep. 125, 2* || **15** quas ... habebant *Adn. sup. Lucan. 2, 638 cf. Sulp. Sev. dial. 1, 15* (qu. n. coegerit s. habent) || **16** postquam H. in Africa, sicut putant, interiit, ex eius variis gentibus permixtus est *Schol. Stat. Theb. 6, 512 cf. Isid. orig. 9, 2, 120 sq.* || **19** ex eo n. Medi et *(sic)* Persae ... proxima mari loca occ. *Isid. l. c.*

2 ac *Fronto, om.* **Ω'** || **3** quemquam] quem **A**[1] *Fronto* || **6** sint **Y** (*praeter* **N**) s n m e sunt **X N l** || **25** commercio **P A N** -cia *rell.* || **26** secum *om.* **P l**

8 semet ipsi Numidas appellavere. ceterum adhuc aedificia
Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus, tecta quasi navium carinae
9 sunt. Medis autem et Armeniis accessere Libyes — nam
ii propius mare Africum agitabant, Gaetuli sub sole 5
magis, haud procul ab ardoribus —, iique mature oppida
habuere; nam freto divisi ab Hispania mutare res inter
10 se instituerant. nomen eorum paulatim Libyes conru-
11 pere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. sed
res Persarum brevi adolevit, ac postea nomine Numidae, 10
propter multitudinem a parentibus digressi, possedere
ea loca, quae proxuma Carthagine[m] Numidia appel-
12 latur. deinde utrique alteris freti finitumos armis aut
metu sub imperium suom coegere, nomen gloriamque
sibi addidere, magis ii, qui ad nostrum mare processe- 15
rant, quia Libyes quam Gaetuli minus bellicosi. denique
Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est,
victi omnes in gentem nomenque imperantium conces-
19 sere. postea Phoenices, alii multitudinis domi minuendae
gratia, pars imperi cupidine sollicitata plebe et aliis no- 20
varum rerum avidis, Hipponem Hadrumetum Leptim

1 Numadas dicit, ut ait Sallustius: et quia ... Numadas appellaverunt *(sic) Schol. Lucan. 1, 253 cf. Isid. l. c.:* semet ipsos propria lingua Numides (-das) appellaverunt || **2** mapalia *Serv. Aen. 1, 421 cf. Pomp. Mela 1, 8, 41:* domicilia sunt quae mapalia appellantur *cf. Hier. comm. in Amos prol.:* et ultra *(sc. Bethleem)* nullus est viculus, ne agrestes quidem casae et furnorum similes, quae Afri appellant mapalia *cf. Schol. Bern. Verg. geo. 3, 340:* mapalia aedificia Numidarum oblonga incurvis lateribus tecta (-to) quasi navium carinae *cf. Sulp. Sev. dial. 1, 3:* parvum tugurium ... cuius tectum, sicut Sallustius ait, quasi carina navis erat || **5** propius ... agitabant *Arus. gr. VII 501, 11 Prisc. gr. III 292, 8* || **7** mutare ... instituerant *Comm. Lucan. 7, 263* || **12** proxima Carthagine N. app. *Arus. gr. VII 498, 17 cf. Diom. gr. I 410, 9:* proxima Carthagini loca || **21** Hipp., Hadr., Leptim ceterasque civitates **Sacerd. gr. VI 470, 18*

1 nomadas $P^1 A^1$ m numadas l *Schol. Lucan.* numidas *rell. (cf. Zi 45, 150)* || **3** tecta A^2 C B Q N T^1 l s n m tecto P A^1 Y (*praeter* N, vel ta *s. s.* D) e *Schol. Bern.* || **12** proxuma *Arus. Diom.* proxume Ω′ | Carthagine *Arus.* Carthagini *(dat. attestans) Diom.* Carthaginem Ω′ || **21** Leptim Ω′ *(cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1207)*

aliasque urbis in ora maritima condidere; eaeque brevi multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto quam 2 parum dicere, quoniam alio properare tempus monet.
5 Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa 3 dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theraeon, ac deinceps duae Syrtes interque eas Leptis, deinde Philaenon arae, quem locum Aegyptum vorsus finem imperi habuere Carthaginienses, post aliae Punicae
10 urbes. cetera loca usque ad Mauretaniam Numidae tenent, 4 proxumi Hispania[m] Mauri sunt. super Numidiam Gae- 5 tulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare, post eos Aethiopas esse, dein loca exusta solis 6 ardoribus. igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis 7
15 oppida et finis Carthaginiensium, quos novissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat; Gaetulorum magna pars et Numidae usque ad flumen Muluccham sub Iugurtha erant; Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen cetera ignarus
20 populi Romani itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. de Africa et eius incolis ad necessitudi- 8 nem rei satis dictum.

Postquam diviso regno legati Africa decessere et Iu- **20** gurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum
25 sese videt, certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse, simul et illorum pollicitationibus adcensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum

3 nam . . . dicere *Quint. inst. 2, 13, 14 Serv. Aen. 1, 342 cf. Apul. de mundo 24:* non, ut ait ille, silere melius est, sed vel parum dicere *cf. Hier. ep. 53, 8:* super quo tacere melius puto quam pauca scribere || **8** Philenon arae *Max. Victorin. gr. VI 235, 13* || **11** proximi Hispania M. sunt *Arus. gr. VII 498, 18* || **18** *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 43, 2:* loca omnia adusta solis ardoribus || **28** in regnum . . . p. 72, 3 metuendus **Fronto 109 N. (162 H.)*

Lepcim *Buecheler, Rh. Mus. 59, 638 sqq. (cf. Schmalz, BphW 39, 1916, 511) itemque c. 19, 3. 77, 1. 2. 79, 1*
3 nam] sed *Serv.* | tacere satius *Quint.* || **11** proxumi **P1** *Arus.* proxume *rell.* | Hispania *Arus.* Hispanias **P1** Hispaniam *rell.* || **13** dehinc **PB** deinde **A** *(v. c. 5, 1; Cat. 3, 2)*

2 intendit. ipse acer, bellicosus; at is quem petebat quietus, inbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens
3 magis quam metuendus. igitur ex inproviso finis eius cum magna manu invadit, multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca 5
4 hostiliter cum equitatu adcedit, deinde, cum omni multitudine in regnum suom convortit, existumans Adherbalem dolore permotum iniurias suas manu vindicatu-
5 rum eamque rem belli causam fore. at ille, quod neque se parem armis existumabat et amicitia populi Romani 10 magis quam Numidis fretus erat, legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta rettulerant, prius tamen omnia pati decrevit quam bellum sumere, quia temptatum antea secus cesserat.
6 neque eo magis cupido Iugurthae minuebatur, quippe 15
7 qui totum eius regnum animo iam invaserat. itaque non uti antea cum praedatoria manu, sed magno exercitu conparato bellum gerere coepit et aperte totius Numidiae
8 imperium petere. ceterum, qua pergebat, urbis agros vastare, praedas agere, suis animum hostibus terrorem 20
21 augere. Adherbal ubi intellegit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset aut armis retinendum, neces-
2 sario copias parat et Iugurthae obvius procedit. interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus consedit et, quia diei extremum erat, proelium 25 non inceptum. sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine milites Iugurthini signo dato castra hostium invadunt, semisomnos partim, alios arma sumentis fugant funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum fuisset, 30 quae Numidas insequentis moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret.
3 igitur Iugurtha oppidum circumsedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur, maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos 35

2 opp. iniuriae *Arus. gr. VII 496, 15 cf. Sulp. Sev. chron. 1, 106* || **10** et amicitia . . . fretus *Arus. gr. VII 474, 28* || **32** *cf. Panegyr. 9, 5:* ita res simul coepta et patrata

ante proelium factum ab Adherbale Romam missos audiverat.

Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adulescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, senatus populique Romani verbis nuntient velle et censere eos ab armis discedere, ⟨de controvorsiis suis iure potius quam bello disceptare⟩: ita seque illisque dignum esse. legati in Africam maturantes veniunt, eo magis quod Romae, dum proficisci parant, de proelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur; sed is rumor clemens erat. quorum Iugurtha accepta oratione respondit sibi neque maius quicquam neque carius auctoritate senatus esse. ab adulescentia ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse; ob easdem artis a Micipsa, non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. ceterum, quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suom iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis vitae suae insidiatum; quod ubi conperisset, sceleri eius obviam isse. populum Romanum neque recte neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit. postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.

Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo atque fossa moenia circumdat, turris extruit easque praesidiis firmat; praeterea dies noctisque aut per vim aut dolis temptare; defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare; suos hortando ad virtutem adrigere; prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxili spem nullam, penuria rerum necessa-

10 sed . . . erat *Prisc. gr. III 353, 11 cf. Sulp. Sev. chron. 2, 49, 5:* iam tum rumor incesserat clemens *cf. Dict. 4, 10:* rumorem proditionis ortum clementer

6—7 *om. Ω', leguntur in paucis integris (v. Ag 93sq.)* || **13** senati **Cs** || **17** quo] quod **PA²CQDn** || **31** arrigere **Xlse** erigere **Ynm**

riarum bellum trahi non posse, ex iis, qui una Cirtam
profugerant, duos maxume inpigros delegit; eos multa
pollicendo ac miserando casum suom confirmat, uti per
hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein
24 Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa effi- 5
ciunt. litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum
sententia haec fuit:
2 'Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, patres
conscripti, sed vis Iugurthae subigit, quem tanta lubido
extinguendi me invasit, ut neque vos neque deos in- 10
mortalis in animo habeat, sanguinem meum quam omnia
3 malit. itaque quintum iam mensem socius et amicus
populi Romani armis obsessus teneor; neque mihi Mi-
cipsae patris mei beneficia neque vostra decreta auxi-
liantur; ferro an fame acrius urgear, incertus sum. 15
4 Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna
mea, et iam antea expertus sum parum fidei miseris
5 esse; nisi tamen intellego illum supra quam ego sum
petere neque simul amicitiam vostram et regnum meum
sperare. utrum gravius existumet, nemini occultum est. 20
6 nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum, deinde
patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae in-
7 iuriae, nihil ad vos. verum nunc vostrum regnum armis
tenet, me, quem vos imperatorem Numidis posuistis,
clausum obsidet; legatorum verba quanti fecerit, peri- 25
8 cula mea declarant. quid est relicuom nisi vis vostra, quo
9 moveri possit? nam ego quidem vellem, et haec, quae
scribo, et illa, quae antea in senatu questus sum, vana
forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.
10 Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum 30
ostentui essem, non iam mortem neque aerumnas, tan-
tummodo inimici imperium et cruciatus corporis de-
precor. regno Numidiae, quod vostrum est, uti lubet,

27 nam . . . faceret *Serv. Aen. 1, 392*

2 delegit = *praes. (v. c. 93,8. 103,2)* || **8** ad *om.* **V** || **14** mei *om.* **V** || **15** incertum est **V** P[2] || **22** expuli **V** || **26** vestra vis **V** | quo **Y** (*praeter* M) qua A[2] C B Q n a quo A[1] M l s m e a qua **P** || **27** movere **N** commoveri **V** || **28** scripsi **V** || **30** ut] et V[1] || **32** cruciatum **V**

consulite; me manibus inpiis eripite, per maiestatem imperi, per amicitiae fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae.'

25 His litteris recitatis fuere qui exercitum in Africam 5 mittundum censerent et quam primum Adherbali subveniundum; de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. sed ab isdem illis regis fau- 2 toribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. ita 3 bonum publicum, uti in plerisque negotiis solet, privata 10 gratia devictum. legantur tamen in Africam maiores natu 4 nobiles, amplis honoribus usi. in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis et tum senatus princeps. ii, quod res in invidia erat, simul et ab Numidis 5 obsecrati, triduo navem ascendere. dein brevi Uticam ad- 15 pulsi litteras ad Iugurtham mittunt: quam ocissume ad provinciam adcedat, seque ad eum ab senatu missos. ille 6 ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suom venisse, primo conmotus metu atque lubidine divorsus agitabatur: 20 timebat iram senatus, ni paruisset legatis; porro animus 7 cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat. vicit tamen 8 in avido ingenio pravom consilium. igitur exercitu cir- 9 cumdato summa vi Cirtam inrumpere nititur, maxume sperans diducta manu hostium aut vi aut dolis sese 25 casum victoriae inventurum. quod ubi secus procedit 10 neque quod intenderat efficere potest, ut, prius quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur, ne amplius morando Scaurum, quem plurumum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. ac 11 30 tametsi senati verbis graves minae nuntiabantur, quod

19 *cf. Dict. 1, 21:* metu atque haesitatione diversus agebatur || **26** ut ... potiretur *Non. 498, 29 Arus. gr. VII 498, 4* (poteretur) *Serv. Aen. 3, 278* | priusquam ... potiretur *Prisc. gr. III 334, 4*

1 manibus **VPBQls** ex man. *rell.* || **8** enisum **P¹A¹Q¹N¹lsm** enisum (nisum) est *rell.* || **12** in senatu **A²CBQlmn** || **13** ab **PBQ** a *rell.* || **14** navem **P¹ACN¹Mls** navim *rell.* || **21** rapiebat **P¹Nls** rapiebatur *rell.* || **24** diducta **NTDFsnm** ded. **HM** ducta **Xl** conducta **N²e** || **30** senati **PACNe** senatui **l** senatus *rell.*

ab oppugnatione non desisteret, multa tamen oratione consumpta legati frustra discessere.

26 Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi deditione facta propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, 5 Adherbali suadent, uti seque et oppidum Iugurthae tradat, tantum ab eo vitam paciscatur; de ceteris senatui 2 curae fore. at ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem 10 3 facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, deinde omnis puberes Numidas atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obvius fuerat, interficit.

27 Quod postquam Romae cognitum est et res in senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando ac 15 saepe gratia, interdum iurgiis trahundo tempus atroci- 2 tatem facti leniebant. ac ni C. Memmius tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, ut per paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur, profecto omnis 20 invidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta 3 vis gratiae atque pecuniae regis erat. sed ubi senatus delicti conscientia populum timet, lege Sempronia provinciae futuris consulibus Numidia atque Italia decretae; 4 consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpur- 25 5 nius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium aliaque, quae bello usui forent, decernuntur.

28 At Iugurtha contra spem nuntio accepto, quippe quoi Romae omnia venire in animo haeserat, filium et cum 30

1 *cf. Dict. 2, 5:* multa invicem oratione consumpta || **7** tantum ... paciscatur *Arus. gr. VII 498, 9* || **19** ut (per p. fact. *om.*) ... condonaretur *id. VII 461, 3* || **29** *cf. Dict. 4, 1:* quippe quis animo ita haeserat

11 fecit **Y** || **13** armatus **P**A^2**CBln** armatis A^1 *rell.* | interficit **Xlsn** interfecit **Yme** || **25** Calpurnius *om.* **Pl** *s.s.* **MD** Calpurnius L. baestiae **A** Calpurnius L. bestia c. (L. bestia c. *eras.*) **C** bestia c; calpurnius **B** L. calpurnius bestia **Ns** || **30** venum ire **CBHs**

eo duos familiaris ad senatum legatos mittit iisque uti
illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnis
mortalis pecunia adgrediantur. qui postquam Romam 2
adventabant, senatus a Bestia consultus est, placeretne
5 legatos Iugurthae recipi moenibus, iique decrevere, nisi
regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus pro-
xumis decem Italia decederent. consul Numidis ex se- 3
natus decreto nuntiari iubet. ita infectis rebus illi do-
mum discedunt.

10 Interim Calpurnius parato exercitu legat sibi homines 4
nobilis factiosos, quorum auctoritate quae deliquisset
munita fore sperabat. in quis fuit Scaurus, quoius de
natura et habitu supra memoravimus. nam in consule 5
nostro multae bonaeque artes ⟨et⟩ animi et corporis
15 erant, quas omnis avaritia praepediebat: patiens labo-
rum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus,
firmissumus contra pericula et invidias. sed legiones per 6
Italiam Regium atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in
Africam transvectae. igitur Calpurnius initio paratis 7
20 conmeatibus acriter Numidiam ingressus est, multosque
mortalis et urbis aliquot pugnando cepit. sed ubi Iu- **29**
gurtha per legatos pecunia temptare bellique, quod ad-
ministrabat, asperitatem ostendere coepit, animus aeger
avaritia facile convorsus est. ceterum socius et admi- 2
25 nister omnium consiliorum adsumitur Scaurus, qui
tametsi a principio plerisque ex factione eius conruptis
acerrume regem inpugnaverat, tamen magnitudine pe-
cuniae a bono honestoque in pravom abstractus est. sed 3
Iugurtha primo tantummodo belli moram redimebat,
30 existumans sese aliquid interim Romae pretio aut gratia

13 in consule . . . invidias **Fronto 109 N. (162 H.)* || **23** *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 18, 3:* regis animus aeger avaritia facile superatus est || **24** *cf. Exup. 7:* socius et administer || **28** *cf. Dict. 2, 23:* a bono honestoque elapsi

2 praecipit **X** s -cepit *rell.* || **7** senati *Dietsch ut in Cat. 30, 3. 36, 5. 53, 1 Iug. 40, 1; cf. tamen Cat. 51, 36* || **11** auctoritate **C Q Γ** s + *m. 2* **A B N H D** auctoritas *rell.* || **14** et *Fronto om.* **Q′** || **17** invidias **P A N l** m *Fronto* insidias *rell.* || **29** primo **A Y** s m e primum *rell.*

effecturum. postea vero quam participem negoti Scaurum
accepit, in maxumam spem adductus recuperandae pacis
statuit cum iis de omnibus pactionibus praesens agere.
4 ceterum interea fidei causa mittitur a consule Sextius
quaestor in oppidum Iugurthae Vagam. quoius rei 5
species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam
legatis imperaverat, quoniam deditionis mora indutiae
5 agitabantur. igitur rex, uti constituerat, in castra venit,
ac pauca praesenti consilio locutus de invidia facti su
atque uti in deditionem acciperetur, relicua cum Bestia 10
et Scauro secreta transigit. dein postero die quasi per
saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.
6 sed, uti pro consilio imperatum erat, elephanti triginta,
pecus atque equi multi cum parvo argenti pondere quae-
7 stori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus 15
rogandos proficiscitur. in Numidia et exercitu nostro
pax agitabatur.

30 Postquam res in Africa gestas quoque modo actae
forent fama divolgavit, Romae per omnis locos et con-
ventus de facto consulis agitari. apud plebem gravis 20
invidia, patres solliciti erant: probarentne tantum fla-
gitium an decretum consulis subvorterent, parum con-
2 stabat. ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor
et socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque inpediebat.
3 at C. Memmius, quoius de libertate ingeni et odio poten- 25
tiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et mo-
ras senatus contionibus populum ad vindicandum hor-
tari, monere, ne rem publicam, ne libertatem suam de-
sererent, multa superba et crudelia facinora nobilitatis
ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum 30
incendebat.

11 dein ... accipitur **Fest. 314, 34 Diom. gr. I 486, 15* || **23** potentia Scauri eos (quod ... ferebatur *om.*) ... impediebat *Arus. gr. VII 486, 7* || **26** inter dubitationem *id. VII 482, 2*

11 deinde *Diom.* | postero die *om. Diom.* || **28** monere ne rem p. ne lib. **N**[1] m monere rem p. (p. rom. *corr.*) ne lib. **A** monere P. R. ne lib. **PB** (movere) l s n monere ne pop. rom. ne lib. **C** monere p. r. ne remp. ne lib. *rell.*

Sed quoniam ea tempestate Romae Memmi facundia 4
clara pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam
multis orationem eius perscribere, ac potissumum ea
dicam, quae in contione post reditum Bestiae huiusce
5 modi verbis disseruit:

'Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium 31
rei publicae omnia superet: opes factionis, vostra pa-
tientia, ius nullum, ac maxume quod innocentiae plus
periculi quam honoris est. nam illa quidem piget dicere, 2
10 his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiae
paucorum, quam foede quamque inulti perierint vostri
defensores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia
conruptus sit, qui ne nunc quidem obnoxiis inimicis 3
exurgitis atque etiam nunc timetis eos, quibus decet ter-
15 rori esse. sed quamquam haec talia sunt, tamen obviam 4
ire factionis potentiae animus subigit. certe ego liber- 5
tatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar.
verum id frustra an ob rem faciam, in vostra manu
situm est, Quirites.

20 Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vostri fecere, 6
uti contra iniurias armati eatis. nihil vi, nihil seces-
sione opus est; necesse est suomet ipsi more praecipites
eant. occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, 7
in plebem Romanam quaestiones habitae sunt; post
25 C. Gracchi et C. Fulvi caedem item vostri ordinis multi
mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non
lex, verum lubido eorum finem fecit. sed sane fuerit regni 8
paratio plebi sua restituere; quicquid sine sanguine
civium ulcisci nequitur, iure factum sit. superioribus 9
30 annis taciti indignabamini aerarium expilari, reges et
populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere, penes
eosdem et summam gloriam et maxumas divitias esse.
tamen haec talia facinora inpune suscepisse parum
habuere, itaque postremo leges, maiestas vostra, divina
35 et humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos qui ea 10

12 ab ... corruptus *Arus. gr. VII 460, 10*

3 eam **PA^{2}CBQMT** || **4** quae] quam **P^{2}CB^{2}MT** || **11** multi **BMDn** inviti **V** || **16** potentiae factionis **VP^{2}n** || **19** situmq. est **V**

fecere pudet aut paenitet, sed incedunt per ora vostra magnifici, sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; proinde quasi ea honori, non praedae ha-
11 beant. servi aere parati iniusta imperia dominorum non perferunt; vos, Quirites, in imperio nati aequo animo 5
12 servitutem toleratis? at qui sunt ii, qui rem publicam occupavere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissumi et idem superbissumi, quibus fides decus pietas, postremo honesta atque in-
13 honesta omnia quaestui sunt. pars eorum occidisse tri- 10 bunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem
14 in vos fecisse pro munimento habent. ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est. metum ab scelere suo ad ignaviam vostram transtulere, quos omnis eadem
15 cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. sed 15
16 haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem adcensi sunt, profecto neque res publica sicuti nunc vastaretur et beneficia vostra penes optumos, non
17 audacissumos forent. maiores vostri parandi iuris et 20 maiestatis constituendae gratia bis per secessionem armati Aventinum occupavere; vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius dedecus est parta amittere quam omnino non paravisse. 25

18 Dicet aliquis 'quid igitur censes?' vindicandum in eos, qui hosti prodidere rem publicam, non manu neque vi, quod magis vos fecisse quam illis adcidisse indignum est, verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae.
19 qui si deditícius est, profecto iussis vostris oboediens 30

1 sed ... magnifici *Serv. Aen. 1, 46* || **12** ita ... tutus est *ibid. 7, 787* || **14** quos (omnis ... cupere *om.*) ... coegit *Don. Ter. Hec. 170* || **16** inter bonos ... factio *Non. 304, 23* || **30** iussis ... erit *Arus. gr. VII 496, 26*

3 proinde **VP¹A¹N¹me** perinde *rell.* | honores non praedas **V** || **5** Quirites *om.* **V** || **8** et idem **VPCBlsn** idemque *rell.* || **12** ita] itaque **V** || **13** ab **VP** a *rell.* || **14** idem cupere **VP²l** || **15** odisse et *Don.* || **17** curam libertatis **Vn** || **28** vos] vobis **VA¹**

erit; sin ea contemnit, scilicet existumabitis, qualis illa
pax aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum in-
punitas, ad paucos potentis maxumae divitiae, ad rem
publicam damna atque dedecora pervenerint; nisi forte 20
5 nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet et
illa quam haec tempora magis placent, quom regna
provinciae leges iura iudicia bella atque paces, po-
stremo divina et humana omnia penes paucos erant; vos
autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus,
10 imperatores omnium gentium, satis habebatis animam
retinere. nam servitutem quidem quis vostrum recusare
audebat?

Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo in- 21
pune iniuriam accepisse, tamen vos hominibus sceleratis-
15 sumis ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo pa-
terer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam et 22
illis, quantum inportunitatis habent, parum est inpune
male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, et vo-
bis aeterna sollicitudo remanebit, quom intellegetis aut
20 serviundum esse aut per manus libertatem retinendam.
nam fidei quidem aut concordiae quae spes est? domi- 23
nari illi volunt, vos liberi esse; facere illi iniurias, vos
prohibere; postremo sociis nostris veluti hostibus, ho-
stibus pro sociis utuntur. potestne in tam divorsis men- 24
25 tibus pax aut amicitia esse?

Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus inpuni- 25
tum omittatis. non peculatus aerari factus est neque per
vim sociis ereptae pecuniae, quae quamquam gravia
sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur;

7 iudicia ... paces *Beda gr. VII 283, 16* | bella atque paces *Pomp. gr. V 176, 21* (*add.* exercebant) *Cledon. gr. V 42, 25* | paces ⟨et luces⟩ *Serv. gr. IV 432, 25* || **8** vos ... Romanus *Serv. Aen. 1, 46* || **10** imp. omn. gent. *Arus. gr. VII 481, 20*

1 contemnet V || **3** ad rem p. V X l in rem p. A^1 *rell.* || **13** viro V P M m vir$\overset{s}{o}$ F viros $A^1 N^1$ s virum $A^2 N^2$ *rell.* | flagitiosum H M flagitiosissimo m flagitiosissim$\overset{s}{o}$ F flagitiosissimos $A^1 N^1$ s || **19** alterna V P C B D l n || **23** hostibus *bis* P^1 C Q l n T^2 *semel rell.* || **27** amittatis V

hosti acerrumo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vostrum est; domi militiaeque res publica ve-
26 nalis fuit. quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit relicuom, nisi ut illis qui ea fecere oboedientes vivamus? nam inpune quae lubet facere, id 5
27 est regem esse. neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vostros perperam quam recte fecisse, sed ne igno-
28 scundo malis bonos perditum eatis. ad hoc in re publica multo praestat benefici quam malefici inmemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi neglegas, at malus 10
29 inprobior. ad hoc si iniuriae non sint, haut saepe auxili egeas.'

32 Haec atque alia huiusce modi saepe in ⟨contione⟩ dicundo Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur eumque 15 interposita fide publica Romam duceret, quo facilius indicio regis Scauri et relicuorum, quos pecuniae captae arcessebat, delicta patefierent.

2 Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui 20
3 pluruma et flagitiosissuma facinora fecere. fuere qui auro conrupti elephantos Iugurthae traderent, alii per-
4 fugas vendebant, pars ex pacatis praedas agebant: tanta vis avaritiae [in] animos eorum veluti tabes invaserat.
5 at Cassius praetor perlata rogatione a C. Memmio ac 25 perculsa omni nobilitate ad Iugurtham proficiscitur eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne vim

3 nisi vindicatum fuerit in noxios *Diom. gr. I 365, 2* || **23** *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 23, 5:* tanta hoc tempore animos eorum habendi cupido veluti tabes incessit || **28** ne ... mallet *Don. Ter. Hec. 766 bis*

2 est *om.* QY (*praeter* K) s e || **3** vindicantur V || **9** beneficii memorem esse quam maleficii VP² | immemorem]////memorem N memorem *rell.* (in *s. s.* KTF) || **13** ⟨contione⟩ *supplevi* || **23** vendebant *Klotz* venderent Ω' (*praecedenti formae* traderent *assimulatum*) vendere *edd. cum Cortio (male)* || **24** in *del. Ernout* (*'nusquam ap. Sall.* invadere *cum* in *invenitur'*) || **28** quoniam PA¹l quo *rell.* | ne] nam *Don. 1*

quam misericordiam eius experiri mallet. privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat.

Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam ma- 33
5 xume miserabili cum Cassio Romam venit. ac tametsi in 2
ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, quoius inpudentia contra ius et iniurias omnis
10 munitus foret. at C. Memmius advocata contione, quam- 3
quam regi infesta plebes erat et pars in vincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi, dignitati quam irae magis consulens sedare motus et animos eorum mollire, po-
15 stremo confirmare fidem publicam per sese inviolatam fore. post ubi silentium coepit, producto Iugurtha verba 4
facit, Romae Numidiaeque facinora eius memorat, scelera in patrem fratresque ostendit. quibus iuvantibus quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat po-
20 pulus Romanus, tamen velle manufesta magis ex illo habere. si verum aperiat, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes conrupturum. deinde 34
ubi Memmius dicundi finem fecit et Iugurtha respondere
25 iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia conruptum supra diximus, regem tacere iubet, ac tametsi multitudo, quae in contione aderat, vehementer adcensa terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat, vicit tamen inpudentia.
30 ita populus ludibrio habitus ex contione discedit; Iu- 2
gurthae Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

4 cultu . . . (cum Cassio *om.*) . . . venit *Serv. geo. 1, 3* || **29** vulgus amat fieri *Quint. inst. 9, 3, 17*

1 magis quam benevolentiam *Don. 1* | mallem *Don. 1* || **11** plebs A² H Γ l n e || **21** vera Y (*praeter* K) m e | aperiet A aperiret Y (*praeter* K) m

35 Erat ea tempestate Romae Numida quidam nomine Massiva, Gulussae filius, Masinissae nepos, qui, quia in dissensione regum Iugurthae advorsus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto profugus ex patria abierat. 2 huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum 5 Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab senatu 3 petat. avidus consul belli gerundi movere quam senescere omnia malebat. ipsi provincia Numidia, Minucio 10 4 Macedonia evenerat. quae postquam Massiva agitare coepit neque Iugurthae in amicis satis praesidi est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat, Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Mas- 15 sivae paret ac maxume occulte, sin id parum procedat, 5 quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur et per homines talis negoti artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat. deinde, ubi res postulabat, insidias 20 6 tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paulo inconsultius Massivam adgreditur. illum obtruncat, sed ipse deprehensus multis hortantibus et 7 in primis Albino consule indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque quam ex iure gentium Bomilcar, 25 8 comes eius, qui Romam fide publica venerat. at Iugurtha manufestus tanti sceleris non prius omisit contra verum niti, quam animadvortit supra gratiam atque pecu- 9 niam suam invidiam facti esse. igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, 30 regno magis quam vadibus consulens clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne relicuos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus 10 a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus 35 est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremo dixisse:

18 per . . . artifices *Arus. gr. VII 456, 3*

4 patria P Africa *rell.* || **28** supra P B K s e super *rell.*

'urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit.'

Interim Albinus renovato bello conmeatum, stipen- 36 dium aliaque, quae militibus usui forent, maturat in 5 Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione aut quovis modo bellum conficeret. at contra Iu- 2 gurtha trahere omnia et alias, deinde alias morae causas facere; polliceri deditionem ac deinde metum simulare; 10 cedere instanti et paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. ac 3 fuere qui tum Albinum haud ignarum consili regis existumarent neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis quam dolo crederent. sed post- 4 15 quam dilapso tempore comitiorum dies adventabat, Albinus Aulo fratre in castris pro praetore relicto Romam decessit.

Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter 37 res publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius tribuni 2 20 plebis resistentibus conlegis continuare magistratum nitebantur, quae dissensio totius anni comitia inpediebat. ea mora in spem adductus Aulus, quem pro praetore in 3 castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae milites 25 mense Ianuario ex hibernis in expeditionem evocat, magnisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. quod quamquam et sae- 4 vitia temporis et opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat — nam circum murum situm in prae- 30 rupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat —, tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros

1 ⟨o⟩ urbem ... invenerit ******Liv. perioch. 64* ******Aug. ep. 138, 16* ******Oros. hist. 5, 15, 5 cf. Flor. 1, 36, 18* || **11** pacis mora principem ludificari *(sic) Arus. gr. VII 490, 22* || **26** opp. Suthul ******Prisc. gr. II 147, 21* || **30** aquis hiemantibus *Sen. ep. 114, 19 (an ex Hist.?)*

1 o urbem **AH²M²** *Liv. Aug. Oros.* | mature] cito *Liv.* | si emptorem *ex* sumpturam **P** || **22** Aulus] Albinus **PAN¹Kl** *itemque c. 38, 2. 4. 9. 39, 1* || **30** hiemalibus *Ω′, v. Wells, Philol. 92, 1947, 459*

oppidi potiundi vineas agere, aggerem iacere aliaque,
38 quae incepto usui forent, properare. at Iugurtha cognita
vanitate atque inperitia legati subdole eius augere amen-
tiam, missitare supplicantis legatos, ipse quasi vitabun-
dus per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. 5
2 denique Aulum spe pactionis perpulit, uti relicto Su-
thule in abditas regiones sese veluti cedentem insequere-
3 tur: ita delicta occultiora fuere. interea per homines
callidos diu noctuque exercitum temptabat, centuriones
ducesque turmarum, partim uti transfugerent, conrum- 10
4 pere, alii signo dato locum uti desererent. quae post-
quam ex sententia instruit, intempesta nocte de inpro-
viso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit.
5 milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere
alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare 15
omnibus locis. vis magna hostium, caelum nocte atque
nubibus obscuratum, periculum anceps; postremo fu-
6 gere an manere tutius foret, in incerto erat. sed ex eo
numero, quos paulo ante conruptos diximus, cohors una
Ligurum cum duabus turmis Thracum et paucis gre- 20
gariis militibus transiere ad regem, et centurio primi
pili tertiae legionis per munitionem, quam uti defen-
deret acceperat, locum hostibus introeundi dedit, eaque
7 Numidae cuncti inrupere. nostri foeda fuga, plerique
8 abiectis armis, proxumum collem occupaverunt. nox at- 25
que praeda castrorum hostis, quo minus victoria uteren-
9 tur, remorata sunt. deinde Iugurtha postero die cum
Aulo in conloquio verba facit: tametsi ipsum cum exer-
citu fame et ferro clausum ten⟨er⟩et, tamen se memorem
humanarum rerum, si secum foedus faceret, incolumis 30

1 aliaque (quae . . . forent *om.*) properare *Arus. gr. VII 502, 11* || **4** quasi v. per tramites et salt. loca ex. ductare *Serv. Aen. 10, 341* | vitab. per salt. loca recedebat *(sic) Diom. gr. I 403, 5 cf. Quint. inst. 8, 3, 44:* ductare exercitus || **24** nostri foeda fuga *Don. Ter. Eun. 313*

3 subdolo **P** subdolus **A**^{1}**QNK**^{1}**e** | **9** diu **PN** di$\overset{u}{e}$ **A** die *rell.* || **10** partim **QTD**^{2}**Fsnm** partium *rell.* (s. duces *s. s.* **A**) || **21** transire **Y** (e *s. s.* **T**) || **24** irrumpere **P**^{1}**n** erupere **CBl** || **28** facit **XNDsnme** fecit **BYl** || **29** teneret *unus det., edd.* tenet Ω′

omnis sub iugum missurum; praeterea uti diebus decem
Numidia decederet. quae quamquam gravia et flagiti 10
plena erant, tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti
regi lubuerat, pax convenit.

5 Sed ubi ea Romae conperta sunt, metus atque maeror **39**
civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperi, pars
insolita rerum bellicarum timere libertati; Aulo omnes
infesti, ac maxume qui bello saepe praeclari fuerant,
quod armatus dedecore potius quam manu salutem
10 quaesiverat. ob ea consul Albinus ex delicto fratris in- 2
vidiam ac deinde periculum timens senatum de foedere
consulebat, et tamen interim exercitui supplementum
scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere,
denique omnibus modis festinare. senatus ita, uti par 3
15 fuerat, decernit suo atque populi iniussu nullum po-
tuisse foedus fieri. consul inpeditus a tribunis plebis, ne 4
quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in
Africam proficiscitur; nam omnis exercitus, uti convene-
rat, Numidia deductus in provincia hiemabat. postquam 5
20 eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fra-
ternae invidiae animo ardebat, cognitis militibus, quos
praeter fugam soluto imperio licentia atque lascivia con-
ruperat, ex copia rerum statuit sibi nihil agitandum.

Interim Romae C. Mamilius Limetanus tribunus ple- **40**
25 bis rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur
in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta negle-
gisset, quique ab eo in legationibus aut imperiis pecu-
nias accepissent, qui elephantos quique perfugas tradi-
dissent, item qui de pace aut bello cum hostibus
30 pactiones fecissent. huic rogationi partim conscii sibi, 2
alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam
aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia pla-

5 haec ubi *(sic)* ... comperta sunt *Prisc. gr. III 73, 10* | *cf. Dict. 2, 8:* metus atque maeror universos invasere || **6** pars ins. rer. bell. *Arus. gr. VII 486, 20* || **31** metuens pericula *id. VII 493, 1*

5 ubi ea] haec ubi *Prisc. cf. Cat. 36, 2* || **8** fuerint **P A C B N**[1] **K**[1] **T**[2]**D l n** || **26** senati **P A N l m e** -tus *rell.* | neglegisset **C B** -lexisset *rell., cf. Cat. 51, 24*

cere sibi faterentur, occulte per amicos ac maxume per homines nominis Latini et socios Italicos inpedimenta 3 parabant. sed plebes incredibile memoratu est quam intenta fuerit quantaque vi rogationem iusserit, magis odio nobilitatis, quoi mala illa parabantur, quam cura 5 4 rei publicae: tanta lubido in partibus erat. igitur ceteris metu perculsis M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, quom ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo nu- 10 5 mero crearetur. sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis: uti saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

41 Ceterum mos partium et factionum ac deinde omnium 15 malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales 2 ducunt. nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant, neque gloriae neque dominationis certamen 20 inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem 3 retinebat. sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia in- 4 cessere. ita quod in advorsis rebus optaverant otium, 5 postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. nam- 25 que coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vortere, sibi quisque ducere trahere rapere. ita omnia in duas partis abstracta sunt, res publica, 6 quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multi- 30 7 tudine minus poterat. paucorum arbitrio belli domique agitabatur; penes eosdem aerarium provinciae magi-

17 quae . . . ducunt *Don. Ter. Eun. 50* || **31** paucorum . . . agitabantur *(sic) Arus. gr. VII 458, 25*

4 iusserit P^1 A Q F^2 m e iusserit decreverit voluerit *rell.* || **9** mamilia P A l e mamiliana N K^1 malliana m mamilli *rell.* || **15** partium m^1 partium popularium *rell.* | factionum N^1 m^1 senatus factionum C B Q n + *m. 2* A N K T senatores factionum *rell.* || **22** discessit Y n m e || **25** fuit P N K T^2 D^2 l s n fit A^2 C B Q fuere *rell.*

stratus gloriae triumphique erant; populus militia atque
inopia urgebatur; praedas bellicas imperatores cum
paucis diripiebant: interea parentes aut parvi liberi 8
militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus
5 pellebantur. ita cum potentia avaritia sine modo mode- 9
stiaque invadere, polluere et vastare omnia, nihil pensi
neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitavit. nam 10
ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam
iniustae potentiae anteponerent, moveri civitas et dissen-
10 sio civilis quasi permixtio terrae oriri coepit. nam post- **42**
quam Ti. et C. Gracchus, quorum maiores Punico atque
aliis bellis multum rei publicae addiderant, vindicare
plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere
coepere, nobilitas noxia atque eo perculsa modo per so-
15 cios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos,
quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum
actionibus obviam ierat; et primo Tiberium, dein paucos
post annos eadem ingredientem Gaium, tribunum alte-
rum, alterum triumvirum coloniis deducundis, cum M.
20 Fulvio Flacco ferro necaverat. et sane Gracchis cupi- 2
dine victoriae haud satis moderatus animus fuit. sed 3
bono vinci satius est quam malo more iniuriam vincere.
igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa multos 4
mortalis ferro aut fuga extinxit plusque in relicuom
25 sibi timoris quam potentiae addidit. quae res plerumque
magnas civitatis pessum dedit, dum alteri alteros vin-
cere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. sed 5
de studiis partium et omnis civitatis moribus si singilla-
tim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam
30 res maturius me deseret. quam ob rem ad inceptum
redeo.

Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam **43**

6 *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 50, 2:* nihil pensi nihil sancti habuisse *cf. Sid. Apoll. ep. 3, 4:* nihil pensi nihil sancti est || **7** quoad ... praecipitavit *Arus. gr. VII 505, 2*

7 ipsa **AN**[1]**m** *Arus.* ipsam *rell.* || **10** permixtio **Qsn** + *m. 2* **PABKMTD** permixtione *rell.* || **18** alterum *bis* **n** *semel rell.* || **20** necaverat **XKls** necaverant **A**[1] *rell.* || **28** omnis **Xl** omnibus **P**[2] **A**[2] **QYnsem**[2]

Metellus et Silanus consules designati provincias inter se partiverant, Metelloque Numidia evenerat, acri viro et, quamquam advorso populi partium, fama tamen ae-
2 quabili et inviolata. is ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum conlega ratus, ad bellum, 5
3 quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui milites scribere, praesidia undique arcessere, arma tela equos et cetera instrumenta militiae parare, ad hoc conmeatum adfatim, denique omnia, quae in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. 10
4 ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum et reges ultro auxilia mittundo, postre-
5 mo omnis civitas summo studio adnitebatur. itaque ex sententia omnibus rebus paratis conpositisque in Numidiam proficiscitur, magna spe civium quom propter 15 artis bonas tum maxume quod advorsum divitias invictum animum gerebat et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae hostiumque auctae erant.

44 Sed ubi in Africam venit, exercitus [ei] traditus a Sp. 20 Albino proconsule iners inbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua quam manu promptior, praedator ex sociis et ipse praeda hostium, sine imperio et mo-
2 destia habitus. ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxili aut spei 25
3 bonae adcedebat. statuit tamen Metellus, quamquam et aestivorum tempus comitiorum mora inminuerat et ex-

1 provincias . . . partiverant *Serv. Aen. 1, 194 Cledon. gr. V 59,13 *Pomp. gr. V 233, 32* || **2** acri . . . populi *Arus. gr. VII 451,14* || **8** *cf. Dict. 1, 16:* instrumenta militiae . . . arma tela equi naves atque haec omnia toto biennio praeparantur || **13** *cf. Dict. 1, 5:* cum . . . summis studiis adniteretur || **16** *cf. Curt. 10, 1, 42:* invictus adversus libidinem animi *cf. Sulp. Sev. dial. 1, 25, 4:* adversus vanitatem atque iactantiam invictum spiritum gessit || **20** exercitus . . . l. 26 adcedebat *Fronto 109 N. (162 H.)*

7 scribere **N M e** eligere **D** eligere scribere **X K H l s n** scrib. elig. **F** elig. praesidia scrib. **T** || **20** ei Ω′ *del. m. 1 Fronto* | traditus *Fronto* -tur Ω′ *m. 2 Fronto (cf. Zi 62, 11)* | a Sp. Albino proconsule **X K T**² **F**² **l s n m**² *Fronto* Sp. Albini proconsulis *rell. codd. (cf. Zi 106)*

pectatione eventus civium animos intentos putabat, non
prius bellum adtingere, quam maiorum disciplina milites
laborare coegisset. nam Albinus, Auli fratris exercitus- 4
que clade perculsus, postquam decreverat non egredi
5 provincia, quantum temporis aestivorum in imperio fuit,
plerumque milites stativis castris habebat, nisi quom
odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed 5
⟨neque muniebatur⟩, neque more militari vigiliae de-
ducebantur; uti quoique lubebat, ab signis aberat; lixae
10 permixti cum militibus diu noctuque vagabantur, et pa-
lantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et man-
cipiorum praedas certantes agere eaque mutare cum
mercatoribus vino advecticio et aliis talibus; praeterea
frumentum publice datum vendere, panem in dies mer-
15 cari; postremo quaecumque dici aut fingi queunt igna-
viae luxuriaeque probra, ⟨ea⟩ in illo exercitu cuncta
fuere et alia amplius. sed in ea difficultate Metellum nec 45
minus quam in rebus hostilibus magnum et sapientem
virum fuisse conperior: tanta temperantia inter ambi-
20 tionem saevitiamque moderatum. namque edicto primum 2
adiumenta ignaviae sustulisse: ne quisquam in castris
panem aut quem alium cibum coctum venderet, ne lixae
exercitum insequerentur, ne miles ⟨hastatus aut⟩ grega-
rius in castris neve in agmine servom aut iumentum
25 haberet; ceteris arte modum statuisse. praeterea trans-
vorsis itineribus cottidie castra movere, iuxta ac si ho-
stes adessent vallo atque fossa munire, vigilias crebras
ponere et eas ipse cum legatis circumire; item in agmine

3 nam ... p. 92, 5 confirmavit *Fronto 109. 110 N. (163 et 168 H.) cf. Valer. Max. 2, 7, 2 Frontin. 4, 4* || **14** frumentum ... mercari *Arus. gr. VII 487, 22* | panem ... mercari *Don. Ter. Eun. 939* || **25** praeterea ... munire *Prisc. gr. III 94, 8*

3 labore **PANKl** || **8** neque muniebantur *Fronto om. Ω' corr. Klotz* mun. ea *cod. Paris. 6087 saec. XII, v. Ag 89* || **10** diu **PNHMs** *Fronto* die *rell. codd.* || **14** datum publice *Fronto* || **16** ea *Fronto om. Ω'* || **17** nec (= etiam non) *Fronto* non *Ω' (cf. Hauler p. 166)* || **22** quem *om. Fronto* | cibum coctum *Fronto* coct. cib. *Ω'* || **23** insequerentur *m. 1 Fronto* seq. *Ω'* | hastatus aut *Fronto om. Ω'* || **26** hostis adesset *Prisc.*

in primis modo, modo [in] postremis, saepe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, ut cum signis fre-
3 quentes incederent, miles cibum et arma portaret. ita prohibendo a delictis magis quam vindicando exercitum brevi confirmavit. 5

46 Interea Iugurtha, ubi quae Metellus agebat ex nuntiis accepit, simul de innocentia eius certior Roma[e] factus, diffidere suis rebus ac tum demum veram deditionem fa-
2 cere conatus est. igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam pete- 10
3 rent, alia omnia dederent populo Romano. sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum
4 esse. itaque legatos alium ab alio divorsos adgreditur ac paulatim temptando, postquam opportunos sibi cogno- 15 vit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxume vivom, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. ceterum palam quae ex voluntate forent regi nuntiari
5 iubet. deinde ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit, ubi contra belli faciem 20 tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant. ex oppidis et mapalibus praefecti regis obvii procedebant parati frumentum dare, conmeatum portare,
6 postremo omnia quae imperarentur facere. neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent 25 munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere et insidiis locum temp-
7 tari. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat, in 30 utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, ut cum iis permixti velites, quocumque adcederent, equitatus hostium pro-

6 ubi . . . l. 9 conatus est *Non. 325, 31* || **28** ipse . . . erat *Non. 553, 12* || **32** cumque his *(sic)* perm. velites *id. 552, 27 cf. Comment. Lucan. 7, 508*

1 in Ω′ *om. Fronto* || **7** Roma *Non.* || **18** nuntiari **A C B N K s n** nuntiare *rell.* || **28** item] dehinc *Non.*

pulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus tantaque pe- 8
ritia locorum et militiae erat, ut, absens an praesens, pa-
cem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto ha-
beretur.

5 Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus perge- 47
bat, oppidum Numidarum nomine Vaga, forum rerum
venalium totius regni maxume celebratum, ubi et inco-
lere et mercari consueverant Italici generis multi mor-
tales. huc consul, simul temptandi gratia, [et] si pateren- 2
10 tur, ⟨et ob⟩ opportunitates loci, praesidium inposuit.
praeterea imperavit frumentum et alia, quae bello usui
forent, conportare, ratus, id quod res monebat, frequen-
tiam negotiatorum et conmeatu[m] iuvaturum exerci-
tum et iam paratis rebus munimento fore. inter haec 3
15 negotia Iugurtha inpensius modo legatos supplices mit-
tere, pacem orare, praeter suam liberorumque vitam om-
nia Metello dedere. quos item uti priores consul inlectos 4
ad proditionem domum dimittebat, regi pacem, quam
postulabat, neque abnuere neque polliceri et inter eas
20 moras promissa legatorum expectare.

Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis conposuit ac se 48
suis artibus temptari animadvortit, quippe quoi verbis
pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrumum erat,
urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi
25 popularium temptati, coactus rerum necessitudine sta-
tuit armis certare. igitur explorato hostium itinere, in 2
spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quam
maxumas potest copias omnium generum parat ac per
tramites occultos exercitum Metelli antevenit.

30 Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in divi- 3
sione possederat, flumen oriens a meridie nomine Mu-

21 ubi ... composuit *Non. 257, 22* || **25** coactus ... certare *id. 353, 38* || **28** per ... antevenit *Schol. Stat. Theb. 6, 148*

2 an **X l n** et **Q' K** aut **s** vel *rell.* || **3** in incerto **K** T^2 F^2 s m^1 incerto **X N l n** m^2 e incertum **H Γ** || **9** si paterentur et ob *Dietsch* et si pat. Ω' || **13** *corr. Ursinus* | iuvaturum Ω' *(cf. 100, 4; Gell. 1, 7)* iuvaturam *Ursinus*

thul, a quo aberat mons ferme milia viginti tractu pari, vastus ab natura et humano cultu. sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in inmensum pertingens, vestitus oleastro ac murtetis aliisque generibus arborum, quae 4 humi arido atque harenoso gignuntur. media autem 5 planities deserta penuria aquae praeter flumini propinqua loca; ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

49 Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit. ele- 10 phantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit eumque edocet quae ageret. ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos conlocat. 2 dein singulas turmas et manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis et vic- 15 toriae sese regnumque suom ab Romanorum avaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint; ducem illis, non animum mutatum; quae ab imperatore decuerint omnia suis provisa, locum superiorem, ut prudentes cum inperitis, ne pauciores cum 20 pluribus aut rudes cum belli melioribus manum con- 3 sererent. proinde parati intentique essent signo dato Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum aut maxumarum aerumnarum ini- 4 tium fore. ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus 25 pecunia aut honore extulerat, conmonefacere benefici sui et eum ipsum aliis ostentare, postremo ⟨pro⟩ quoiusque

1 a quo ... viginti *Arus. gr. VII 455, 25* | aberat ... cultu *Non. 185, 12* || **2** vastus ... cultu *Serv. Aen. 8, 8* || **3** vestitus ... arborum *Schol. Stat. Theb. 5, 16* || **4** quae ... gignuntur *Prisc. gr. III 377, 5* || **5** humi ... nascuntur (*pro* gignuntur) *Arus. gr. VII 477, 32 cf. Hier. in Amos lib. I praef.:* humi arido atque arenoso *cf. Heges. 4, 16, 41* || **10** Iugurtha ... montem insedit *(sic) Prisc. gr. III 321, 5* || **21** rudes ... conserere *(sic) Arus. gr. VII 492, 3*

1 milia viginti A[1] F[2] m *Arus.* milia passuum viginti X K l s n *Non.* milia habens (*del.* B) passuum viginti A[2] B milia viginti passuum H Γ passuum viginti N, *v. Ag 132* || **11** praeficit *Klotz, fort. recte* || **21** belli P A l *Arus.* bello *rell.* || **27** *vulgo add.*

ingenio pollicendo minitando obtestando alium alio modo excitare, quom interim Metellus ignarus hostium monte degrediens cum exercitu conspicatur. primo du- 5 bius, quidnam insolita facies ostenderet — nam inter
5 virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate arborum et tamen incerti, quidnam esset, quom natura loci tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati —, dein brevi cognitis insidiis paulisper agmen constituit. ibi conmutatis ordinibus in dextro 6
10 latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. sed ubi Nu- **50**
15 midas quietos neque colli degredi animadvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris antecaperet, existumans hostis crebro impetu et trans-
20 vorsis proeliis iter suom remoraturos et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum temptaturos. deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, 2 paulatim procedere, Marium post principia habere, ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine prin-
25 cipes facti erant.

At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos 3 praetergressum videt, praesidio quasi duum milium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus advorsariis receptui ac post munimento
30 foret. dein repente signo dato hostis invadit. Numidae 4 alii postremos caedere, pars a sinistra ac dextra temp-

3 cum ... ostenderet *Don. Ter. Eun. 384* || **14** Numidas ... colli *(dat.?!)* ... animadvertit *Arus. gr. VII 464, 25*

2 interea *Don.* | ignarus hostium *om. Don.* || **3** degrediens **X N l** digrediens **A**[2] **B** *rell. itemque c. 50, 1* | conspicatur *Don. Prisc. gramm. III 436, 3 (scil. hostes)* conspicitur Ω′ || **15** colli *Arus.* colle Ω′ || **26** extremo agmine *Pap. Berol.* || **27** praetergressum *vulgo* -ssos Ω′ *frg. Berol.* || **31** cedere *frg. Berol.* | a dextra sinistraque *frg. Berol.*

tare, infensi adesse atque instare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto proelio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra
5 feriundi aut conserundi manum copia erat. ante iam 5
docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim neque in unum sese reci-
6 piebant, sed alius alio quam maxume divorsi. ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant; sin op- 10
portunior fugae collis quam campi fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere,
51 nostros asperitas et insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negoti varia, incerta, foeda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque 15
signa neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare; arma tela, equi viri, hostes atque cives permixti; nihil consilio neque imperio
2 agi, fors omnia regere. itaque multum diei processerat,
3 quom etiam tum eventus in incerto erat. denique om- 20
nibus labore et aestu languidis Metellus, ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit, ordines restituit et cohortis legionarias quattuor adversum pedites hostium conlocat. eorum magna pars
4 superioribus locis fessa consederat. simul orare et hor- 25
tari milites, ne deficerent neu paterentur hostis fugientis vincere: neque illis castra esse neque munimentum
5 ullum, quo cedentes tenderent; in armis omnia sita. sed ne Iugurtha quidem interea quietus erat: circumire, hortari; renovare proelium et ipse cum delectis temptare 30
omnia; subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos

16 *cf. Sulp. Sev. chron. 1, 33, 7:* in fugam versi non imperia exequi, non ordines observare || **19** *cf. Dict. 2, 4:* iamque diei plerumque processerat, cum ...

3 fuerunt **NMTDF²m** fuere **F¹e** || **6** ubi **XN²l²n** ubique **N¹l¹** ubicumque *rell.* || **11** fuerant **Pe** || **15** *ante* neque *Klotz, BphW 1916, 40 add.* ⟨non imperia exequi⟩ *(ex Sulp. Sev.), fort. recte* || **27** mun. ullum **XKls** ullum (illis **Nn**) mun. *rell.* || **29** circumire **XN¹m** circuire *rell.*

firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. eo modo 52
inter se duo imperatores, summi viri, certabant, ipsi
pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello virtus 2
militum erat, locus advorsus; Iugurthae alia omnia
5 praeter milites opportuna. denique Romani, ubi intel- 3
legunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste copiam
pugnandi fieri — et iam die vesper erat —, advorso
colle, sicuti praeceptum fuerat, evadunt. amisso loco 4
Numidae fusi fugatique; pauci interiere, plerosque velo-
10 citas et regio hostibus ignara tutata sunt.

Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum 5
pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi
eum Rutilius praetergressus est, paulatim suos in aequom
locum deducit ac, dum legatus ad flumen, quo prae-
15 missus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat,
aciem exornat neque remittit, quid ubique hostis ageret,
explorare. postquam Rutilium consedisse iam et animo 6
vacuom accepit, simulque ex Iugurthae proelio clamo-
rem augeri, veritus, ne legatus cognita re laborantibus
20 suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum
arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porri-
git eoque modo ad Rutili castra procedit. Romani ex 53
inproviso pulveris vim magnam animadvortunt; nam
prospectum ager arbustis consitus prohibebat. et primo
25 rati humum aridam vento agitari, post ubi aequabilem
manere et, sicuti acies movebatur, magis magisque ad-
propinquare vident, cognita re properantes arma capi-
unt ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde 2
ubi propius ventum est, utrimque magno clamore con-
30 curritur. Numidae tantummodo remorati, dum in ele- 3
phantis auxilium putant, postquam eos inpeditos ramis
arborum atque ita disiectos circumveniri vident, fugam
faciunt, ac plerique abiectis armis collis aut noctis, quae
iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor 4

2 inter ... certabant *Arus. gr. VII 459, 4* || **11** quem ... (ab Iug. *om.*) ... diximus *Arus. gr. VII 499, 2*

7 diei C B Q K^2 H^2 F l s m^2 || 8 praec. erat B H Γ m e || 9 pleros-que A^1 Q Y s^2 m pluresque *rell.*

5 capti, relicui omnes numero quadraginta interfecti. at Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et proelio fessi lassique erant, tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam 6 procedunt; nam dolus Numidarum nihil languidi neque 5 7 remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere; et paene inprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. 10 8 igitur pro metu repente gaudium mutatur: milites alius alium laeti appellant, acta edocent atque audiunt, sua quisque fortia facta ad caelum fert. quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet, advorsae res etiam bonos detrectant. 15

54 Metellus in isdem castris quatriduo moratus saucios cum cura reficit, meritos in proeliis more militiae donat, univorsos in contione laudat atque agit gratias, hortatur, ad cetera, quae levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, relicuos labores pro 20 2 praeda fore. tamen interim transfugas et alios opportunos, Iugurtha ubi gentium aut quid agitaret, cum paucisne esset an exercitum haberet, ut sese victus ge-3 reret, exploratum misit. at ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat ibique cogebat exercitum nu- 25 mero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, 4 agri ac pecoris magis quam belli cultorem. id ea gratia eveniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur. quo quoiusque animus fert, eo discedunt, neque id flagitium militiae ducitur: ita 30 se mores habent.

9 *cf. Heges. 5, 11, 5:* ac paene admissum erat facinus miserabile, nisi ... || **11** pro ... mutatur *Prisc. gr. III 296, 6* || **17** cum cura *Sen. benef. 4, 1, 1*

3 lassique ζ laetique Ω′ laesique *F. Walter* lacti quierant *Postgate, Mnem. 11, 1883, 448* || **7** adventarent **D** || **8** alteros **XKT**[2] **F**[2] **lsn** alterum *rell.* || **11** mutatur *Prisc.* exortum Ω′ || **15** detrectant **PAYs** decretant **CBQn** detractant **Mlm** || **16** quatriduo⟨m⟩ *Ag* || **29** Numida **PAYlm**[1] Numidarum **CBQMTsne** + *m. 2* **ANKHFm**

Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum fe- 5
rocem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine
geri non posset, praeterea inicum certamen sibi cum
hostibus, minore detrimento illos vinci quam suos vin-
5 cere, statuit non proeliis neque in acie sed alio more
bellum gerundum. itaque in loca Numidiae opulentis- 6
suma pergit, agros vastat, multa castella et oppida
temere munita aut sine praesidio capit incenditque, pu-
beres interfici iubet, alia omnia militum praedam esse.
10 ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides;
frumentum et alia, quae usui forent, adfatim praebita;
ubicumque res postulabat, praesidium inpositum. quae 7
negotia multo magis quam proelium male pugnatum ab
suis regem terrebant; quippe, quoius spes omnis in fuga 8
15 sita erat, sequi cogebatur et, qui sua loca defendere ne-
quiverat, in alienis bellum gerere. tamen ex copia quod 9
optumum videbatur consilium capit: exercitum plerum-
que in isdem locis opperiri iubet, ipse cum delectis equiti-
bus Metellum sequitur, nocturnis et aviis itineribus igno-
20 ratus Romanos palantis repente adgreditur. eorum ple- 10
rique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium
intactus profugit, et Numidae, prius quam ex castris
subveniretur, sicuti iussi erant, in proxumos collis
discedunt.

25 Interim Romae gaudium ingens ortum cognitis Me- 55
telli rebus, ut seque et exercitum more maiorum gereret,
in advorso loco victor tamen virtute fuisset, hostium
agro potiretur, Iugurtham magnificum ex Albini socor-
dia spem salutis in solitudine aut fuga coegisset habere.
30 itaque senatus ob ea feliciter acta dis inmortalibus sup- 2
plicia decernere; civitas, trepida antea et sollicita de
belli eventu, laeta agere; de Metello fama praeclara esse.

8 puberes interfecit *(sic) Prob. cath. gr. IV 16, 23* puberes omnes *(sic)* ... iubet *Serv. Aen. 5, 546 (cf. Iug. 26, 3)*

1 etiam tum regis an. **HTDF** regis etiam tum an. **PCNK snm** regis etiam an. **A** etiam regis tum an. **BMe** an. regis etiam tum **Q** regis//// an. etiam tum **l** || **3** inicum = iniquum, *quod habent duo dett., Eussner* inimicum Ω′ || **9** interfici **AT²** *Serv.* interficit *rell.* interfecit *Prob.* || **14** cui **A²CBQH²s** || **27** ut in **PT²**

3 igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis
festinare, cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret,
4 meminisse post gloriam invidiam sequi. ita, quo clarior
erat, eo magis anxius erat, neque post insidias Iugurthae
effuso exercitu praedari; ubi frumento aut pabulo opus 5
erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant;
5 exercitus partem ipse, relicuos Marius ducebat. sed igni
6 magis quam praeda ager vastabatur. duobus locis haud
7 longe inter se castra faciebant; ubi vi opus erat, cuncti
aderant; ceterum, quo fuga atque formido latius cres- 10
8 ceret, divorsi agebant. eo tempore Iugurtha per collis
sequi, tempus aut locum pugnae quaerere, qua venturum
hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum
penuria erat, conrumpere, modo se Metello interdum
Mario ostendere, postremos in agmine temptare ac sta- 15
tim in collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari,
neque proelium facere neque otium pati, tantummodo
hostem ab incepto retinere.

56 Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt neque
ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in ea 20
parte, qua sita erat, arcem regni nomine Zamam statuit
oppugnare, ratus, id quod negotium poscebat, Iugur-
tham laborantibus suis auxilio venturum ibique proe-
2 lium fore. at ille, quae parabantur a perfugis edoctus,
magnis itineribus Metellum antevenit. oppidanos hor- 25
tatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis, quod
genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissumum
erat; praeterea pollicetur in tempore semet cum exercitu
3 adfore. ita conpositis rebus in loca quam maxume oc-
culta discedit, ac post paulo cognoscit Marium ex itinere 30
frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum,
quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab
4 rege defecerat. eo cum delectis equitibus noctu pergit
et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit,

3 *cf. inv. in Sall. 1, 1:* invidia gloriam consequetur || **32** ab rege def. *Prisc. gr. II 404, 10*

4 anxius X$H^2$$T^2$$D^2$ l s n e animus H^1 animus anxius N K m animosior Γ

simul magna voce Siccensis hortatur, uti cohortis ab
tergo circumveniant: fortunam illis praeclari facinoris
casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in
libertate sine metu aetatem acturos. ac ni Marius signa 5
5 inferre atque evadere oppido properavisset, profecto
cuncti aut magna pars Siccensium fidem mutavissent:
tanta mobilitate sese Numidae gerunt. sed milites Iu- 6
gurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam maiore
vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

10 Marius ad Zamam pervenit. id oppidum, in campo 57
situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius
idoneae rei egens, armis virisque opulentum. igitur 2
Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta
moenia exercitu circumvenit, legatis imperat, ubi quis-
15 que curaret. deinde signo dato undique simul clamor 3
ingens oritur, neque ea res Numidas terret: infensi in-
tentique sine tumultu manent, proelium incipitur. Ro- 4
mani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut
lapidibus pugnare, alii succedere ac murum modo sub-
20 fodere modo scalis adgredi, cupere proelium in manibus
facere. contra ea oppidani in proxumos saxa volvere, 5
sudis, pila, praeterea picem sulphure et taeda mixtam
ardentia mittere. sed ne illos quidem, qui procul man- 6
serant, timor animi satis muniverat; nam plerosque
25 iacula tormentis aut manu emissa volnerabant, parique
periculo, sed fama inpari boni atque ignavi erant.

Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex inproviso 58
castra hostium cum magna manu invadit; remissis qui
in praesidio erant et omnia magis quam proelium ex-
30 pectantibus portam inrumpit. at nostri repentino metu 2
perculsi sibi quisque pro moribus consulunt; alii fugere,
alii arma capere; magna pars volnerati aut occisi. ce- 3
terum ex omni multitudine non amplius quadraginta
memores nominis Romani grege facto locum cepere

4 ac ni . . . mutavissent *Non. 293, 10* || 12 armis . . . opul. *Arus. gr. VII 496, 23* || 18 pars . . . pugnare *Non. 553, 17*

7 gerunt XKls agunt *rell.* || 21 proximis PA^2CBKl || 22 taedam P^1 A^1 QND^2m || 23 ardenti A^2KΓs ardentem m

paulo quam alii editiorem, neque inde maxuma vi depelli quiverunt, sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari; sin Numidae propius adcessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi
4 caedere, fundere atque fugare. interim Metellus quom 5 acerrume rem gereret, clamorem hostilem a tergo accepit, dein convorso equo animadvortit fugam ad se
5 vorsum fieri, quae res indicabat popularis esse. igitur equitatum omnem ad castra propere misit ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans 10 per amicitiam perque rem publicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostis
6 inultos abire sinat. ille brevi mandata efficit. at Iugurtha munimento castrorum inpeditus, quom alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes 15 officerent, multis amissis in loca munita sese recepit.
7 Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

59 Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis ad- 20 ventus erat, pro castris agitare iubet, portas et proxuma loca tribunis dispertit, deinde ipse pergit ad oppidum
2 atque uti superiore die murum adgreditur. interim Iugurtha ex occulto repente nostros invadit: qui in proxumo locati fuerant, paulisper territi perturbantur, re- 25
3 licui cito subveniunt. neque diutius Numidae resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent. quibus illi freti non, uti equestri proelio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, inplicare ac perturbare aciem: ita ex- 30 peditis peditibus suis hostis paene victos dare.

2 pauci . . . frustrabantur *(sic) Schol. Stat. Theb. 2, 594 cf. Heges. 4, 2, 19:* pauci in pluribus minus frustrentur || **11** ne quam cont. *Don. Ter. Eun. 771*

3 frustrari XTm frustrati A²C²QYlsne frustrabantur *Schol. Stat.* | sin Xl si *rell.* || **6** clamorem M¹DF clamorem vel (et Q) tumultum *rell.* || **29** adversis equi(s) *m. 2* PQKTl adversi sequi *rell.*

60 Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis quam in sese spem habere; pariterque oppidani agere: oppugnare aut parare 5 omnibus locis, avidius alteri alteros sauciare quam semet tegere, clamor permixtus hortatione laetitia gemitu, 2 item strepitus armorum ad caelum ferri, tela utrimque volare. sed illi, qui moenia defensabant, ubi hostes paulum 3 modo pugnam remiserant, intenti proelium equestre 10 prospectabant. eos, uti quaeque Iugurthae res erant, 4 laetos modo, modo pavidos animadvorteres; ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare aut niti corporibus, et ea huc et illuc quasi vitabundi aut iacientes tela agitare. quod ubi 5 15 Mario cognitum est — nam is in ea parte curabat —, consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare, pati Numidas sine tumultu regis proelium visere. ita illis 6 studio suorum adstrictis repente magna vi murum adgreditur. et iam scalis egressi milites prope summa ce- 20 perant, quom oppidani concurrunt; lapides ignem alia praeterea tela ingerunt. nostri primo resistere; deinde 7 ubi unae atque alterae scalae conminutae, qui supersteterant adflicti sunt, ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars volneribus confecti abeunt. 25 denique utrimque proelium nox diremit. 8

61 Metellus postquam videt frustra inceptum neque oppidum capi neque Iugurtham nisi ex insidiis aut suo loco pugnam facere et iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit et in iis urbibus, quae ad se defecerant satisque 30 munitae loco aut moenibus erant, praesidia inponit. ce- 2

1 eodem tempore *Serv. Aen. 10, 833* || **5** avidius . . . tegere *Don. Ter. Phorm. 964* || **22** postquam (*pro* ubi) . . . comminutae sunt *(sic) Claud. Don. Aen. 2,442* || **28** ab Z. . . . (et *om.*) in his u. . . . defecerant *Arus. gr. VII 485, 23* || **29** in his . . . defecerant *id. VII 466, 20*

3 sese **XK**[2]**Tsn** se *rell.* || **13** aut niti] aut *in mg.* **A**[2] *om.* **NΓnme** || **25** denique **Xl** deinde **Q**[1]**Ysnm** dein **e** || **27** nisi **QM** + *m. 2* **AKHl** ni **F** niti **PA**[1]**NK**[1]**H**[1]**TDl**[1]**me** niti nisi **CBsn** || **29** ad **P**[2]**N**[2]**HT**[1]**e** *Arus.* ab *rell.*

terum exercitum in provinciam, quae proxuma est Nu-
3 midiae, hiemandi gratia conlocat. neque id tempus ex
aliorum more quieti aut luxuriae concedit, sed, quoniam
armis bellum parum procedebat, insidias regi per ami-
4 cos tendere et eorum perfidia pro armis uti parat. igitur 5
Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat et inde
vadibus datis clam de Massivae nece iudicium fugerat,
quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallundi
erat, multis pollicitationibus adgreditur. ac primo efficit,
uti ad se conloquendi gratia occultus veniat; deinde fide 10
data, si Iugurtham vivom aut necatum sibi tradidisset,
fore ut illi senatus inpunitatem et sua omnia concederet,
5 facile Numidae persuadet, quom ingenio infido tum
metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per con-
62 diciones ad supplicium traderetur. is, ubi primum op- 15
portunum fuit, Iugurtham anxium ac miserantem for-
tunas suas adcedit, monet atque lacrumans obtestatur,
uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum op-
tume meritae provideat: omnibus proeliis sese victos,
agrum vastatum, multos mortalis captos occisos, regni 20
opes conminutas esse; satis saepe iam et virtutem mili-
tum et fortunam temptatam; caveat, ne illo cunctante
2 Numidae sibi consulant. his atque talibus aliis ad de-
3 ditionem regis animum inpellit. mittuntur ad imperato-
rem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent 25
ac sine ulla pactione sese regnumque suom in illius
4 fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis
ex hibernis adcersi iubet; eorum et aliorum, quos ido-
5 neos ducebat, consilium habet. ita more maiorum ex
consili decreto per legatos Iugurthae imperat argenti 30
pondo ducenta milia, elephantos omnis, equorum et ar-
6 morum aliquantum. quae postquam sine mora facta sunt,
7 iubet omnis perfugas vinctos adduci. eorum magna pars,

13 facile N. persuadet *Arus. gr. VII 507, 24*

7 clam *om.* **P** *s. s.* **A** *in mg.* n | de M. nece **XNK**m M. de nece **AQ**sn de *om.* **HΓ**l || **14** ne si **CB** (ne *s. s.*) **NK**^{2}sm nisi **PA**^{1}**K**^{1}**T**^{2}**D**^{2}l si (ne *om.*) **A**^{2}**QHT**^{1}**D**^{1}**F**e ne si *om.* **M**n || **19** meritae **XK**ls merenti *rell.* || **27** tradere **X**lsn traderet **Y**me

uti iussum erat, adducti; pauci, quom primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. igitur Iugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus est, quom ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suom et ex mala conscientia digna timere. denique multis diebus per dubitationem consumptis, quom modo taedio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret, multis magnisque praesidiis nequiquam perditis de integro bellum sumit. et Romae senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

Per idem tempus Uticae forte C. Mario per hostias dis supplicanti magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde quae animo agitabat, fretus dis ageret, fortunam quam saepissume experiretur; cuncta prospere eventura. at illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum praeter vetustatem familiae alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriae avidus.

Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. ergo, ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile ⟨factis⟩ notus per omnis tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium, post alium sibi peperit, semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore quam gerebat

4 cum ... vocaretur *Serv. ecl. 8, 71* || **13** per idem ... l. **16** experiretur *Fronto 163 H.* || **17** at ... exagitabat *ibid.* || **20** animus ... victor *Non. 343, 4* || **23** et ... altus (*in quibusdam autem codicibus etiam* alitus *invenitur*) *Prisc. gr. II 527, 23* | Arpini altus *Diom. gr. I 375, 14*

4 cum **F** tum **AY** m e dum *rell.* || **15** ageret *m. 2* **BKTD** agere *rell.* || **16** cuncta] omnia **HΓ** n m || **23** alitus **MT**² *cf. Prisc.* || **29** factis *coni. Palmerius* (*pro* facile **Ω′**), *sed* facile *tenendum puto*

6 dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis vir — nam postea ambitione praeceps datus est — consulatum adpetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebs,
7 consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. novos nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin 5 indignus illo honore et ⟨is⟩ quasi pollutus haberetur.

64 Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat. quoi quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat con- 10 temptor animus et superbia, commune nobilitatis malum.
2 itaque primum conmotus insolita re mirari eius consilium et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse, debere illi res suas satis pla- 15 cere; postremo caveret id petere a populo Romano, quod
3 illi iure negaretur. postquam haec atque alia talia dixit neque animus Mari flectitur, respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese quae peteret.
4 ac postea saepius eadem postulanti fertur dixisse, ne 20 festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti. quae res Marium quom pro honore, quem adfectabat, tum contra
5 Metellum vehementer adcenderat. ita cupidine atque ira, 25 pessumis consultoribus, grassari; neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminose simul et magnifice de bello loqui: 30 dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiae superbiae

1 tamen ... vir *Max. Victor. gr. VI 202, 10* || 4 sqq. *cf. Hier. ep. 66, 7*

2 consulatum *om. plerique codd.* || 5 quin **P**[1] **F**[1] qui nisi **l** quin is *rell.* || 6 *transp. Eussner* || 7 Marius] Marius cum **PA**[1] **NK**[1] **H**[1] || 12 mirari primum **XNKT** || 26 ullo **Xlsn** alio **KT**[1] e aliquo *rell.*

imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora 6
videbantur, quia diuturnitate belli res familiaris con-
ruperant et animo cupienti nihil satis festinatur. erat 65
praeterea in exercitu nostro Numida quidam nomine
5 Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem
Micipsa testamento secundum heredem scripserat, mor-
bis confectus et ob eam causam mente paulum inminuta.
quoi Metellus petenti, more regum ut sellam iuxta po- 2
neret, item postea custodiae causa turmam equitum
10 Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum
modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset;
praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites
Romani satellites Numidae traderentur. hunc Marius 3
anxium adgreditur atque hortatur, ut contumeliarum in
15 imperatorem cum suo auxilio poenas petat. hominem ob
morbos animo parum valido secunda oratione extollit:
illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse;
si Iugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiae
sine mora habiturum; id adeo mature posse evenire, si
20 ipse consul ad id bellum missus foret. itaque et illum et 4
equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse,
plerosque pacis spes inpellit, uti Romam ad suos neces-
sarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium
imperatorem poscant. sic illi a multis mortalibus ho- 5
25 nestissuma suffragatione consulatus petebatur. simul ea
tempestate plebs nobilitate fusa per legem Mamiliam
novos extollebat. ita Mario cuncta procedere.

Interim Iugurtha, postquam omissa deditione bellum 66
incipit, cum magna cura parare omnia, festinare: cogere
30 exercitum; civitatis, quae ab se defecerant, formidine aut
ostentando praemia adfectare; conmunire suos locos,
arma tela aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere aut
conmercari; servitia Romanorum adlicere et eos ipsos,

3 animo ... festinatur *Schol. Stat. Theb. 2, 321* || 24 sic *Serv. Aen. 12, 282*

2 quia XKl quod *rell.* || 7 paululum A²CBQMsn || 11 modo] more Pl || 14 in imp. Ys in *om.* PAH¹lme imperatori CBH²n || 24 multis aP a *om.* M *s. s.* m || 32 aliaque] que *om.* AQNM

qui in praesidiis erant, pecunia temptare; prorsus nihil
2 intactum neque quietum pati, cuncta agitare. igitur Vagenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante praesidium inposuerat, fatigati regis suppliciis neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se coniurant. 5
nam volgus, uti plerumque solet et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum. dein conpositis inter se rebus in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum 10
3 et lasciviam magis quam formidinem ostentabat. sed ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militaris et ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum alius alium domos suas invitant. eos omnis praeter Turpilium inter epulas obtruncant, postea milites palantis inermos, 15
4 quippe in tali die ac sine imperio, adgrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quis acta consiliumque ignorantibus tu-
67 multus ipse et res novae satis placebant. Romani milites, inproviso metu incerti ignarique, quid potissumum fa- 20
cerent, trepidare. arce oppidi, ubi signa et scuta erant, praesidium hostium, portae ante clausae fuga prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum
2 saxa et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. ita neque caveri anceps malum neque a fortissumis infirmis- 25
sumo generi resisti posse: iuxta boni malique, strenui et
3 inbelles inulti obtruncari. in ea tanta asperitate saevissumis Numidis et oppido undique clauso Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis intactus profugit. id misericordiane hospitis an pactione aut casu ita evenerit, 30
parum conperimus, nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, inprobus intestabilisque videtur.

68 Metellus postquam de rebus Vagae actis conperit, paulisper maestus ex conspectu abit. deinde ubi ira et 35
aegritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire

15 inermos **PAC²BNKDlme** inermes *rell.* || **17** plebes **Xsn** plebs *rell.* || **21** arce *Iordan* ad arcem Γ (*praeter* D) arcem *rell.* || **22** fuga **PA¹Q** fugam *rell.* || **30** aut casu **XNlsn** an c. *rell.*

iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, et quam 2
plurumos potest Numidas equites pariter cum occasu
solis expeditos educit et postera die circiter hora tertia
pervenit in quandam planitiem locis paulo superioribus
5 circumventam. ibi milites fessos itineris magnitudine et 3
iam abnuentis omnia docet oppidum Vagam non amplius
mille passuum abesse, decere illos relicuom laborem ae-
quo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissumis
atque miserrumis, poenas caperent; praeterea praedam
10 benigne ostentat. sic animis eorum adrectis equites in 4
primo late, pedites quam artissume ire et signa occul-
tare iubet. Vagenses ubi animum advortere ad se vor- **69**
sum exercitum pergere, primo, uti erat res, Metellum
esse rati portas clausere; deinde ubi neque agros vastari
15 et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rur-
sum Iugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii pro-
cedunt. equites peditesque repente signo dato alii vol- 2
gum effusum oppido caedere, alii ad portas festinare,
pars turris capere: ira atque praedae spes amplius quam
20 lassitudo posse. ita Vagenses biduom modo ex perfidia 3
laetati; civitas magna et opulens cuncta poenae aut
praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum 4
ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Me-
tello causam dicere, postquam sese parum expurgat,
25 condemnatus verberatusque capite poenas solvit; nam is
civis ex Latio erat.

Per idem tempus Bomilcar, quoius inpulsu Iugurtha **70**
deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus
regi et [ipse] eum suspiciens novas res cupere, ad per-
30 niciem eius dolum quaerere, die noctuque fatigare ani-
mum. denique omnia temptando socium sibi adiungit 2
Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, clarum

23 *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 49, 8* || **27** per ... l. 30 quaerere *Non. 400, 17* || **32** *cf. ep. ad Caes. 1, 2, 2:* bellum tibi fuit ... cum ho-

11 late **Mm** latere *rell.* || **19** irae **PANHle** || **26** Latio **A**[1] **Q K**[2] **HD**[2] **s** collatio *rell.* || **29** ipse Ω' *om. Non. (cf. Zi 70, 40)* || **32** clarum Ω' *cf. Tac. ann. 12, 29, 1 et ep. ad Caes. 2, 7, 6; sed fortasse scribendum* carum *coll. Iug. 12, 3. 108, 1 et Sulp. Sev. passim et Aur. Vict. Caes. 3, 4 (Ag)*

acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare et omnis res exequi solitus erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus adstricto su-
3 peraverant; ex quo illi gloria opesque inventae. igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur; cetera, uti res 5
4 posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus
5 habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. is postquam magnitudine facinoris perculsus ad tempus non venit metusque rem inpediebat, Bomilcar, simul cupidus in- 10 cepta patrandi et timore soci anxius, ne omisso vetere consilio novom quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, in quis mollitiam socordiamque viri accusare, testari deos, per quos iuravisset, monere, ne praemia Metelli in pestem convorteret: Iugurthae exitium 15 adesse, ceterum suane an Metelli virtute periret, id modo agitari; proinde reputaret cum animo suo, praemia an
71 cruciatum mallet. sed quom eae litterae adlatae, forte
2 Nabdalsa exercito corpore fessus in lecto quiescebat, ubi cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, uti 20
3 aegrum animum solet, somnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque et om-
4 nium consiliorum nisi novissumi particeps. qui postquam adlatas litteras audivit et ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse in tabernaculum introiit, 25 dormiente illo epistulam super caput in pulvino temere positam sumit ac perlegit, dein propere cognitis insidiis
5 ad regem pergit. Nabdalsa paulo post experrectus ubi neque epistulam repperit et rem omnem, uti acta erat, [ex perfugis] cognovit, primo indicem persequi conatus, 30 postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia ad-

mine claro, magnis opibus *ibid. 2, 7, 6:* magis clarum magisque acceptum *Tac. ann. 12, 29, 1:* clarus acceptusque popularibus

1 is *(sic)*plerumque ... superaverant *Gell. 1, 22, 15* || **19** Nabdalsa exercito corpore *Non. 6, 1. 295, 5* || **20** uti an. aegr. ... cepit *Claud. Don. Aen. 6, 520* || **26** epistulam ... sumit *Non. 396, 1* || **31** *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 49, 3:* sed id frustra fuit

8 inultus **KΓ** || **10** cupidinibus **NK²Γm** || **30** *del. Kritz* ex servis **A¹** expertus **N**

cedit; dicit, quae ipse paravisset facere, perfidia clientis sui praeventa; lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex, aliter atque animo 72
5 gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oreretur. neque 2
post id locorum Iugurthae dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco neque mortali quoiquam aut tempori satis
10 credere, civis hostisque iuxta metuere, circumspectare omnia et omni strepitu pavescere, alio ⟨atque alio⟩ loco, saepe contra decus regium, noctu requiescere, interdum somno excitus adreptis armis tumultum facere: ita formidine quasi vecordia exagitari.

15 Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio pa- 73
tefacto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat festinatque. Marium fatigan- 2
tem de profectione, simul et invitum et offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. et Romae plebes 3
20 litteris, qua de Metello ac Mario missae erant, cognitis volenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobi- 4
litas, quae antea decori fuit, invidiae esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat. ceterum in utroque magis studia partium quam bona aut mala sua mo-
25 derata. praeterea seditiosi magistratus volgum exagi- 5
tare, Metellum omnibus contionibus capitis arcessere, Mari virtutem in maius celebrare. denique plebes sic ac- 6
censa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus frequen-
30 tarent Marium et sua necessaria post illius honorem

3 ne ... se *(sic)* haberet *Audax gr. VII 355, 25* || **4** *cf. Dict. 3, 14:* decretum quippe animo gerebat || **11** omni strepitu pavescere *Arus. gr. VII 503, 6* || **12** interdum s. experrectus *(ex Iug. 71, 5?)* ... facere *Diom. gr. I 376, 15 cf. Sulp. Sev. ep. 1, 12. 2, 5:* somno excitus || **30** et sua ... negotium ducere *(sic) Arus. gr. VII 502, 19*

7 oreretur **PA**[1] **N**[1] oriretur *rell.* || **11** *leguntur in integris quibusdam recentioribus* || **13** excitus] citatus *s. s. m. 2* **A** exercitus **PN** excitatus **M** experrectus *Diom.*

7 ducerent. ita perculsa nobilitate post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. et postea populus a tribuno plebis T. Manlio Mancino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. sed paulo ... decreverat: ea res frustra fuit. 5

74 Eodem tempore Iugurtha amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant, quom neque bellum geri sine administris posset et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, 10 varius incertusque agitabat. neque illi res neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera praefectosque in dies mutare; modo advorsum hostis, interdum in solitudines pergere; saepe in fuga ac post paulo in armis spem habere; dubitare, virtuti an fidei popu- 15 larium minus crederet: ita quocumque intenderat, res 2 advorsae erant. sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro 3 tempore parati instructique, dein proelium incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ce- 20 teri eius omnes milites primo congressu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum [et] aliquanto numero, hostium paucorum potiti; nam ferme Numidis in omnibus proeliis magis pedes quam arma tuta sunt.

75 Ea fuga Iugurtha inpensius modo rebus suis diffidens 25 cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum, ubi plerique thesauri filiorumque eius multus pueritiae cul-

5 *cf. Iust. 39, 2, 4:* nec res frustra fuit *cf. Dict. 4, 4:* quae res haud frustra fuit

3 T. PA *om. rell.* | Mancino PAlse Mant(h)ino QNMTFnm Manctino HD Mancilio CB || 5 sed paulo (paulum n) decreverat XNDlnme sed senatus paulo decio decreverat (decr. decio H) *rell.; Büchner, Aufbau 1953, 47₂ suppl.* ante senatus Metello Numidiam *(v. p. 199); Heurzon, Rev. Ét. Lat. 16, 1938, 161 sqq.: prop.:* sed P. Decio pro praetore senatus id bellum decreverat || 11 varius T[1] (?) m vagus T[2] vanus *rell.* || 12 hominum Xlsn omnium P[2]AYm hominum omnium e || 22 *vulgo del.* || 23 Numidis PA[2]BT[1]D[1]F[1]ne Numidas *rell. (desunt* Kl*)* || 24 tutata CBHT[2]F[2]l[2]m tutati n tutarunt MT[1] || 27 ubi HΓsme ubique P[1]A[1]NK[1] ibique *rell.*

tus erat. quae postquam Metello conperta sunt, quam- 2
quam inter Thalam flumenque proxumum in spatio mi-
lium quinquaginta loca arida atque vasta esse cogno-
verat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus
5 foret, omnis asperitates supervadere ac naturam etiam
vincere adgreditur. igitur omnia iumenta sarcinis levari 3
iubet nisi frumento dierum decem, ceterum utris modo
et alia aquae idonea portari. praeterea conquirit ex agris 4
quam plurumum potest domiti pecoris eoque inponit
10 vasa quoiusque modi, sed pleraque lignea conlecta ex
tuguriis Numidarum. ad hoc finitumis imperat, qui se 5
post regis fugam Metello dederant, quam plurumum
quisque aquae portaret; diem locumque, ubi praesto fo-
rent, praedicit; ipse ex flumine, quam proxumam oppido 6
15 aquam esse supra diximus, iumenta onerat: eo modo
instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci 7
ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita mu-
nitaque sunt, tanta repente caelo missa vis aquae dicitur,
ut ea modo exercitui satis superque foret. praeterea con- 8
20 meatus spe amplior, quia Numidae, sicuti plerique in
nova deditione, officia intenderant. ceterum milites re- 9
ligione pluvia magis usi, eaque res multum animis eo-
rum addidit, nam rati sese dis inmortalibus curae esse.
deinde postero die contra opinionem Iugurthae ad Tha-
25 lam perveniunt. oppidani, qui se locorum asperitate mu- 10
nitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, ni-
hilo segnius bellum parare; idem nostri facere. sed rex, **76**
nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia,
arma tela, locos tempora, denique naturam ipsam ceteris
30 imperitantem industria vicerat, cum liberis et magna
parte pecuniae ex oppido noctu profugit. neque postea
in ullo loco amplius uno die aut una nocte moratus,
simulabat sese negoti gratia properare, ceterum prodi-

9 domiti pecoris *Char. gr. I 36, 2* || **16** Marius ad Thalam profectus *Prob. inst. gr. IV 150, 25* || **26** nihilo segnius *Arus. gr. VII 495, 14*

9 eoque] que *om.* **P A**[1] **N l** || **13** forent *Kritz (cf. BphW 39, 1919, 960)* fuerit Ω′ (*praeter* fuerat **N** fuit **M**) || **27** item **A N** || **32** uno **X N l** una *rell.*

tionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. 2 at Metellus, ubi oppidanos proelio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo fossaque 3 moenia circumvenit. dein duobus locis ex copia maxume 5 idoneis vineas agere, [superque eas] aggerem iacere et super aggerem inpositis turribus opus et administros 4 tutari; contra haec oppidani festinare, parare; prorsus 5 ab utrisque nihil relicuom fieri. denique Romani, multo ante labore proeliisque fatigati, post dies quadraginta 10 quam eo ventum erat, oppido modo potiti; praeda omnis 6 ab perfugis conrupta. ii postquam murum arietibus feriri resque suas adflictas vident, aurum atque argentum et alia, quae prima ducuntur, domum regiam conportant. ibi vino et epulis onerati illaque et domum et 15 semet igni conrumpunt, et quas victi ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere.

77 Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant orantes, uti praesidium praefectumque eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem 20 nobilem factiosum, novis rebus studere, advorsum quem neque imperia magistratuum neque leges valerent; ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum 2 socios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam mi- 25 3 serant amicitiam societatemque rogatum. deinde ubi ea inpetrata, semper boni fidelesque mansere et cuncta a 4 Bestia, Albino Metelloque imperata nave fecerant. itaque ab imperatore facile quae petebant adepti. emissae eo cohortes Ligurum quattuor et C. Annius praefectus. 30

78 Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis navibus in eos locos venisse, ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen

13 *cf. Sulp. Sev. dial. 1, 5, 5:* aurum vero atque argentum, quae prima mortales putant

5 dein duobus P A[1] T[2] l deinde iubet *rell.* || 6 *del. Kortte* || 9 relique A reliqui l || 23 et illorum Q Y s n m[2] || 25 Iugurthini *fort. cum Linkero delendum (Ag)*

ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema 2
Africa, inpares magnitudine, pari natura; quorum pro-
xuma terrae praealta sunt, cetera uti fors tulit alta alia,
alia in tempestate vadosa. nam ubi mare magnum esse 3
5 et saevire ventis coepit, limum harenamque et saxa in-
gentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis si-
mul mutatur. Syrtes ab tractu nominatae. eius civitatis 4
lingua modo convorsa conubio Numidarum, legum cul-
tusque pleraque Sidonica; quae eo facilius retinebant,
10 quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos 5
et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

Sed quoniam in eas regiones per Leptitanorum neg- 79
otia venimus, non indignum videtur egregium atque
mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare;
15 eam rem nos locus admonuit. qua tempestate Cartha- 2
ginienses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quo-
que magni atque opulenti fuere. ager in medio hare- 3
nosus, una specie; neque flumen neque mons erat, qui
finis eorum discerneret. quae res eos in magno diutur-
20 noque bello inter se habuit. postquam utrimque legio- 4
nes, item classes saepe fusae fugataeque et alteri alteros
aliquantum adtriverant, veriti, ne mox victos victores-
que defessos alius adgrederetur, per indutias sponsio-
nem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur:
25 quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utrius-
que populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres 5
missi, quibus nomen Philaenis erat, maturavere iter
pergere. Cyrenenses tardius iere. id socordiane an casu

1 sinus duo sunt pares natura, inpares magnitudine *Serv. Aen. 1, 111* || **4** *cf. Dict. 2, 7* || **7** a tractu *Hier. nom. hebr. p. 850 Isid. orig. 13, 18, 6* || **12** sqq. *cf. Val. Max. 5, 6 ext. 4 et Pomp. Mela 1, 7, 38* (mirum et memoria dignissimum facinus) *cf. ep. ad Caes. 2, 1, 5:* sed quia in te praeter ceteras artem unam egregie mirabilem comperi *cf. Heges. 4, 1, 50:* rem egregiam fecit et memorabilem || **15** Carth. . . . imperitabant *Arus. gr. VII 481, 22*

3 peralta A² C B Q T n | alia *bis* A *semel rell.* || **4** in tempestate *del. Ag, sed v. Kunze Sallustiana III 2, 25 sqq.; PhW 47, 1927, 1374* || **14** memorabile A² C B M² || **16** pleraque Africa A¹ n e² *Arus.* pleraeque Africae *rell.* || **27** Philenis K D² F m¹ Philenes *rell.*

6 adciderit, parum cognovi. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus atque in mari retinere. nam ubi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus harenam humo excitavit, ea magna vi agitata ora oculosque inplere solet: ita prospectu inpedito morari iter. 5
7 postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident et ob rem conruptam domi poenas metuont, criminari Carthaginiensis ante tempus domo digressos, con-
8 turbare rem, denique omnia malle quam victi abire. sed quom Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, 10 peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem condicione sese quem in locum vel-
9 lent processuros. Philaeni condicione probata seque vitamque suam rei publicae condonavere: ita vivi obruti. 15
10 Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecravere, aliique illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo.

80 Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum pau- 20 cis profectus pervenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Ro-
2 mani. eorum multitudinem in unum cogit ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium ob-
3 servare, item alia militaria facere. praeterea regis Boc- 25 chi proxumos magnis muneribus et maioribus promissis ad studium sui perducit, quis adiutoribus regem adgres-
4 sus inpellit, uti advorsus Romanos bellum incipiat. id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiam 30
5 petitum, quam rem opportunissumam incepto bello pauci inpediverant caeci avaritia, quis omnia honesta atque
6 inhonesta vendere mos erat. et iam antea Iugurthae filia

3 loca . . . gignentium *Arus. gr. VII 495, 23 Ambr. exp. ev. Luc. VIII, 29 cf. Paulin. Nol. ep. 9, 9:* hiems nuda nascentium || **33** etiam *(sic)* antea . . . necessitudo *Non. 353, 34*

6 esse *om.* **C B l** || **11** ut vel *v. Schmalz BphW 36, 1916, 61* || **31** bello **N T** belli *rell.*

Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas
Maurosque levis ducitur, quia singuli pro opibus quis-
que quam plurumas uxores, denas alii, alii pluris ha-
bent, sed reges eo amplius. ita animus multitudine dis- 7
5 trahitur: nulla pro socia obtinet, pariter omnes viles
sunt. igitur in locum ambobus placitum exercitus con- **81**
veniunt. ibi fide data et accepta Iugurtha Bocchi ani-
mum oratione adcendit: Romanos iniustos, profunda
avaritia, conmunis omnium hostis esse; eandem illos
10 causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum
aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna
advorsa sint; tum sese, paulo ante Carthaginiensis, item
regem Persen, post uti quisque opulentissumus videa-
tur, ita Romanis hostem fore. his atque aliis talibus dic- 2
15 tis ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ... ibique
Metellus praedam captivosque et inpedimenta locaverat.
ita Iugurtha ratus aut capta urbe operae pretium fore 3
aut, si Romanus auxilio suis venisset, proelio sese cer-
taturos. nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem 4
20 inminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet.

Imperator postquam de regum societate cognovit, non **82**
temere neque, uti saepe iam victo Iugurtha consueverat,
omnibus locis pugnandi copiam facit. ceterum haud
procul ab Cirta castris munitis reges opperitur, melius
25 esse ratus cognitis Mauris, quoniam is novos hostis
adcesserat, ex commodo pugnam facere. interim Roma 2
per litteras certior fit provinciam Numidiam Mario da-
tam; nam consulem factum ante acceperat. quibus rebus
supra bonum aut honestum perculsus neque lacrumas
30 tenere neque moderari linguam, vir egregius in aliis
artibus nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alii 3

3 denas ... amplius *Serv. Aen. 1, 71* || **15** ad ... constituunt *Prisc. gr. III 66, 15* || **24** melius ... (cognitis ... adcesserat *om.*) ... facere *Arus. gr. VII 472, 10*

1 Bocchi A² C B Q n¹ || **2** quia] quod H Γ s n m e || **5** nulla P² nullus l nullam *rell. fort. recte* || **11** libidinem A¹ Q K T F libidine *rell.* || **15** *lacunam statuit Klotz* | ibique P l e ibi s ibi q. (= Q.) *rell.* || **18** dux Romanus P A² C B H² T l || **20** moras B² K² Γ (*praeter* T) mox *rell.*

in superbiam vortebant, alii bonum ingenium contumelia adcensum esse, multi quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est illum magis honore Mari quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii quam 5
83 Mario traderetur. igitur eo dolore inpeditus et quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungundae, quae potior 10 bello esset, et, quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume desinere; non in eiusdem potestate initium eius et finem esse; incipere quoivis etiam ignavo licere, deponi quom victores velint. proinde 15 sibi regnoque suo consuleret neu florentis res suas cum
2 Iugurthae perditis misceret. ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura.
3 rursus imperator contra postulata Bocchi nuntios mit- 20 tit; ille probare partim, alia abnuere. eo modo saepe ab utroque missis remissisque nuntiis tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

84 At Marius, ut supra diximus, cupientissuma plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam popu- 25 lus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare; singulos modo, modo universos laedere; dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse, alia praeterea magnifica pro se et illis dolentia.
2 interim quae bello opus erant, prima habere: postulare 30 legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus arcessere, praeterea ex Latio sociisque fortissumum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos, accire et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis
3 secum proficisci. neque illi senatus, quamquam advor- 35

35 neque . . . (quamquam . . . erat *om.*) . . . abnueret (-rat *codd.* GP) *Arus. gr. VII 450, 15*

11 et X *om. rell.* || **13** aegerrime X N[1] l n acerrime *rell.* || **21** alia X T n partim *rell.*

sus erat, de ullo negotio abnuere audebat. ceterum sup-
plementum etiam laetus decreverat, quia neque plebi
militia volenti putabatur et Marius aut belli usum aut
studia volgi amissurus. sed ea res frustra sperata: tanta
5 lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. sese quis- 4
que praeda locupletem fore, victorem domum rediturum,
alia huiusce modi animis trahebant, et eos non paulum
oratione sua Marius adrexerat. nam postquam omnibus, 5
quae postulaverat, decretis milites scribere volt, hor-
10 tandi causa simul et nobilitatem, uti consueverat, ex-
agitandi contionem populi advocavit. deinde hoc modo
disseruit:

'Scio ego, Quirites, plerosque non isdem artibus im- 85
perium a vobis petere et, postquam adepti sunt, gerere:
15 primo industrios supplices modicos esse, dein per igna-
viam et superbiam aetatem agere. sed mihi contra ea
videtur: nam quo pluris est univorsa res publica quam 2
consulatus aut praetura, eo maiore cura illam admini-
strari quam haec peti debere. neque me fallit, quantum 3
20 cum maxumo vostro beneficio negoti sustineam. bellum
parare simul et aerario parcere, cogere ad militiam eos
quos nolis offendere, domi forisque omnia curare et ea
agere inter invidos occursantis factiosos opinione, Qui-
rites, asperius est. ad hoc, alii si deliquere, vetus nobi- 4
25 litas, maiorum fortia facta, cognatorum et adfinium
opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt;
mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est virtute
et innocentia tutari; nam alia infirma sunt. et illud in- 5
tellego, Quirites, omnium ora in me convorsa esse,
30 aequos bonosque favere — quippe mea bene facta rei
publicae procedunt —, nobilitatem locum invadundi

2 neque ... putabatur *Prisc. gr. III 285, 1* || **11** hoc modo disseruit *Serg. gr. IV 542, 27* || **26** haec omnia *(sic)* ... adsunt *Don. Ter. Phorm. 130*

3 militia CQKFlsnm *Prisc.* militiam *rell.* *(cf. Zi 120)* | volente A^2CBKHT || **15** dehinc Ylnme || **17** quo] quanto VA^2Tl || **18** illa Vl || **20** vestro benef. VCBTs benef. vestro *rell.* | sustineo V || **21** et *om.* Vl || **27** virtute VXKlsn et (ex) virtute *rell.* || **30** beneficia in remp. Vn

6 quaerere. quo mihi acrius adnitundum est, uti neque vos
7 capiamini et illi frustra sint. ita ad hoc aetatis a pueri-
tia fui, uti omnis labores et pericula consueta habeam.
8 quae ante vostra beneficia gratuito faciebam, ea uti ac-
cepta mercede deseram, non est consilium, Quirites. 5
9 illis difficile est in potestatibus temperare, qui per am-
bitionem sese probos simulavere; mihi, qui omnem aeta-
tem in optumis artibus egi, bene facere iam ex consue-
tudine in naturam vortit.

10 Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem 10
nobilitas aegerrume tulit. quaeso, reputate cum animis
vostris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo
nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, ho-
minem veteris prosapiae ac multarum imaginum et nul-
lius stipendi: scilicet ut in tanta re ignarus omnium 15
trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem
11 offici sui. ita plerumque evenit, ut, quem vos imperare
12 iussistis, is sibi imperatorem alium quaerat. atque ego
scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, et acta
maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coe- 20
perint: praeposteri homines, nam gerere quam fieri tem-
13 pore posterius, re atque usu prius est. conparate nunc,
Quirites, cum illorum superbia me hominem novom.
quae illi audire aut legere solent, eorum partem vidi,
alia egomet gessi; quae illi litteris, ea ego militando 25
14 didici. nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint.
contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam;
15 mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego

2 *cf. Fronto 203 N.:* omnes frustra fuerunt || **3** et ... haberem *(sic) Arus. gr. VII 460, 19* || **13** homines *(sic)* [vet. pros. ac *om. 360, 1*] ... ac *(sic)* nullius stipendii *Prisc. gr. III 221, 19. 360, 1. 365, 21 cf. Iust. 14, 6, 11:* gloria veteris prosapiae || **15** scilicet ... sui *Non. 396, 25*

3 et *om.* **Y** (*praeter* **T**) **n m e** || **9** verti **V** vertitur **Q**² **H T m**² venit **K**²**M** || **12** mutare **V P B T l** (put-) mutari *rell.* || **14** ac] aut **C B** *om.* **V** *Prisc. 1 et 3* | et] ac *Prisc. ter* || **16** trepide *Non.* || **17** imperare] imperatorem **V P**² || **18** sibi *del.* **A**² *om.* **P C B l** | atque **V X l s** at **Y n m e** || **19** et **V P B l** *om. rell.* || **24** aut **V A** et *rell.*, *cf. § 47 et Löfstedt, Peregrin. Aether. 197 sqq.* || **28** obiciuntur **V P**² **e**

naturam unam et communem omnium existumo, sed
fortissumum quemque generosissumum. ac si iam ex 16
patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene an illos
ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis nisi
5 sese liberos quam optumos voluisse? quod si iure me 17
despiciunt, faciant item maioribus suis, quibus, uti mihi,
ex virtute nobilitas coepit. invident honori meo: ergo in- 18
videant labori, innocentiae, periculis etiam meis, quon-
iam per haec illum cepi. verum homines conrupti su- 19
10 perbia ita aetatem agunt, quasi vostros honores con-
temnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. ne illi 20
falsi sunt, qui divorsissumas res pariter expectant, igna-
viae voluptatem et praemia virtutis. atque etiam, quom 21
apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione
15 maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando
clariores sese putant. quod contra est. nam quanto vita 22
illorum praeclarior, tanto horum socordia flagitiosior.
et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris 23
quasi lumen est, neque bona neque mala eorum in oc-
20 culto patitur. huiusce rei ego inopiam fateor, Quirites, 24
verum, id quod multo praeclarius est, meamet facta mihi
dicere licet. nunc videte, quam iniqui sint. quod ex 25
aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non conce-
dunt, scilicet quia imagines non habeo et quia mihi nova
25 nobilitas est, quam certe peperisse melius est quam
acceptam conrupisse.

Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere ve- 26
lint, abunde illis facundam et conpositam orationem
fore. sed in maxumo vostro beneficio quom omnibus lo-
30 cis meque vosque maledictis lacerent, non placuit reti-

18 maiorum . . . (eorum *om.*) . . . in o. patitur *Schol. Iuv. 8, 139*

3 patribus] matre **V** | possit **V** || **5** maluisse **V** || **6** faciunt **PA^{1}Q^2** facient **n** | item **VA^{1}Nm** idem *rell.* || **8** labori et inn. **QNKHM^{1}sme** et lab. inn. **A** || **9** haec per illa **V** || **16** vita illorum **VXNKlse** ill. vita **P** vita eorum *rell.* || **18** habent **V** || **19** quasi *om.* **Ysnme** | neque mala neque bona **V** || **20** fateor **Vs** patior *rell.* *fort. recte* || **28** facundiam **VTDl^{2}snm^{2}e** || **29** vestro maximo **P** || **30** meque **Vln** me *rell.* (vos meque m), *cf.* *§ 36 et 47* | lacerarent **A^{1}NKD^{1}F**

27 cere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem ex animi mei sententia nulla oratio laedere potest: quippe vera necesse est bene praedicent, falsa 28 vita moresque mei superant. sed quoniam vostra consilia accusantur, qui mihi summum honorem et maxu- 5 mum negotium inposuistis, etiam atque etiam reputate, 29 num eorum paenitendum sit. non possum fidei causa imagines neque triumphos aut consulatus maiorum meorum ostentare, at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices ad- 10 30 vorso corpore. hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego meis 31 plurumis laboribus et periculis quaesivi. non sunt conposita verba mea: parvi id facio. ipsa se virtus satis ostendit; illis artificio opus est, ut turpia facta oratione 15 32 tegant. neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil pro- 33 fuerant. at illa multo optuma rei publicae doctus sum: hostem ferire, praesidia agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hiemem et aestatem iuxta pati, humi re- 20 quiescere, eodem tempore inopiam et laborem tolerare. 34 his ego praeceptis milites hortabor, neque illos arte colam, me opulenter, neque gloriam meam, laborem illo- 35 rum faciam. hoc est utile, hoc civile imperium. namque quom tute per mollitiem agas, exercitum supplicio co- 25 36 gere, id est dominum, non imperatorem esse. haec atque alia talia maiores vostri faciundo seque remque publi- 37 cam celebravere. quis nobilitas freta, ipsa dissimilis

7 non possum f. c. ostendere imagines maiorum meorum *Auson. grat. act. 8, 36 p. 362 P.* || **9** at ... dona *Non. 554, 13* || **13** non ... ostendit *id. 257, 35* || **20** hiemem ... pati *id. 322, 3*

2 mei *s. s.* **A**^{2} *om.* **HΓ** (*praeter* **D**) || **3** praedicent **VPH**^{2}**M**^{2}**Fls** praedicet *rell.* | falsa **VPYln**^{2}**e** falsam **XHD**^{1}**sn**^{1}**m** || **4** vitam **B**(?) **HD**^{1} || **9** hastam **Y** (*praeter* **N**) || **11** corpore] pectore **VP**^{2}**B**^{1} || **12** egomet **VP**^{2} | meis *om.* **VM** || **14** parvi **VP**^{2} *Non.* parum *rell.* || **17** profuerunt **VP**^{2}**HΓm** || **19** hostes **Y** (*praeter* **M**) **snm** | praesidium **VP**^{2} || **20** et] atque *Non.* || **22** ego **VAQNKs** ergo *rell.* (igitur **M**) || **24** nam **Vl** || **25** mollitiam **VQTn** || **27** alia talia *Fabri, cf. § 41* alia **VPCBls** talia *rell.*

moribus, nos illorum aemulos contemnit et omnis hono-
res non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. cete- 38
rum homines superbissumi procul errant. maiores
eorum omnia quae licebat illis reliquere: divitias, ima-
5 gines, memoriam sui praeclaram; virtutem non reli-
quere, neque poterant: ea sola neque datur dono neque
accipitur. sordidum me et incultis moribus aiunt, quia 39
parum scite convivium exorno neque histrionem ullum
neque pluris preti coquom quam vilicum habeo. quae
10 mihi lubet confiteri, Quirites. nam ex parente meo et ex 40
aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris
laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus
gloriae quam divitiarum esse; arma, non supellectilem
decori esse. quin ergo, quod iuvat, quod carum aestu- 41
15 mant, id semper faciant: ament, potent; ubi adulescen-
tiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti
ventri et turpissumae parti corporis; sudorem, pulve-
rem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis
iucundiora sunt. verum non ita est. nam ubi se flagitiis 42
20 dedecoravere turpissumi viri, bonorum praemia ereptum
eunt. ita iniustissume luxuria et ignavia, pessumae artes, 43
illis, qui coluere eas, nihil officiunt, rei publicae in-
noxiae cladi sunt.

Nunc quoniam illis, quantum mei mores, non illorum 44
25 flagitia poscebant, respondi, pauca de re publica loquar.
primum omnium de Numidia bonum habete animum, 45
Quirites. nam quae ad hoc tempus Iugurtham tutata
sunt, omnia removistis: avaritiam, inperitiam atque su-
perbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed
30 mehercule magis strenuos quam felix. nam magna pars 46
eius avaritia aut temeritate ducum adtrita est. quam ob 47

29 sciens horum (*an* locorum?) *Arus. gr. VII 509, 25*

7 incultum V B n || **10** libet mihi V | et ex] et *s. s.* A ex *om.* HΓ || **11** laborem viris P C B l s || **12** que bonis *om.* P l bonis *s. s.* C *om.* B || **14** esse *s. s.* A^2 K^2 *om.* Y s m || **17** sudorem *om.* V *s. s.* m || **19** omnibus flagitiis V n || **20** viri *om.* V || **24** *lacuna ab* quoniam *usque ad 88, 2* aut contra K || **26** bonum animum habete V habete bon. an. M bon. hab. bon. an. l bon. hab. de Num. an. Q || **29** sed] et V || **30** mehercules V T || **31** est *s. s.* A N m *om.* M

rem vos, quibus militaris aetas est, adnitimini mecum et capessite rem publicam, neque quemquam ex calamitate aliorum aut imperatorum superbia metus ceperit. egomet in agmine [a]ut in proelio consultor idem et socius periculi vobiscum adero, meque vosque in omnibus 5
48 rebus iuxta geram. et profecto dis iuvantibus omnia matura sunt: victoria, praeda, laus. quae si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos rei publicae subvenire
49 decebat. etenim nemo ignavia inmortalis factus est, neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optavit, 10
50 magis uti boni honestique vitam exigerent. plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto.'

86 Huiusce modi oratione habita Marius, postquam plebis animos adrectos videt, propere conmeatu, stipendio, 15 armis aliisque utilibus navis onerat, cum his A. Manlium
2 legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere, non more maiorum neque ex classibus, sed uti lubido
3 quoiusque erat, capite censos plerosque. id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memora- 20 bant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat et homini potentiam quaerenti egentissumus quisque opportunissumus, quoi neque sua cara, quippe quae nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur.

4 Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam 25 decretum erat, in Africam profectus paucis diebus Uti-
5 cam advehitur. exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metellus conspectum Mari fugerat, ne videret ea,
87 quae audita animus tolerare nequiverat. sed consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum 30 fertilem et praeda onustum proficiscitur, omnia ibi capta

17 ipse ... (22) opportunissimus *Gell. 16, 10, 16 cf. Exup. 2, 3* || **24** omnia ... videntur *Comm. Lucan. 10, 407*

4 aut VPBQlsn *s. s.* AT *om. rell. corr. Kunze, BphW 47, 1927, 1375* || **5** periculis V | meque VPA²CBlnm me *rell.* || **8** omnibus bonis A¹Nm | subvenire reip. V || **9** decebat VPA²Σln decet *rell.* | nemo ign. VP¹A ign. nemo *rell.* | est *om.* AYm || **18** nec *Gell.* | libido cuiusque *Gell.* cuiusque libido Ω'

militibus donat; dein castella et oppida natura et viris
parum munita adgreditur, proelia multa, ceterum levia,
alia aliis locis facere. interim novi milites sine metu 2
pugnae adesse, videre fugientis capi aut occidi, fortissu-
5 mum quemque tutissumum, armis libertatem patriam
parentisque et alia omnia tegi, gloriam atque divitias
quaeri. sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et vir- 3
tus omnium aequalis facta.

At reges, ubi de adventu Mari cognoverunt, divorsi in 4
10 locos difficilis abeunt. ita Iugurthae placuerat, speranti
mox effusos hostis invadi posse, Romanos sicuti pleros-
que remoto metu laxius licentiusque futuros.

Metellus interea Romam profectus contra spem suam 88
laetissumis animis accipitur, plebi patribusque, post-
15 quam invidia decesserat, iuxta carus.

Sed Marius inpigre prudenterque suorum et hostium 2
res pariter adtendere: cognoscere, quid boni utrisque
aut contra esset, explorare itinera regum, consilia et in-
sidias eorum antevenire, nihil apud se remissum neque
20 apud illos tutum pati. itaque et Gaetulos et Iugurtham 3
ex sociis nostris praedas agentis saepe adgressus in
itinere fuderat ipsumque regem haud procul ab oppido
Cirta armis exuerat. quae postquam gloriosa modo ne- 4
que belli patrandi cognovit, statuit urbis, quae viris
25 aut loco pro hostibus et advorsum se opportunissumae
erant, singulas circumvenire: ita Iugurtham aut praesi-
diis nudatum ⟨iri⟩, si ea pateretur, aut proelio certatu-
rum. nam Bocchus nuntios ad eum saepe miserat: velle 5
populi Romani amicitiam; ne quid ab se hostile timeret.
30 id simulaveritne, quo inprovisus gravior adcideret, an 6
mobilitate ingeni pacem atque bellum mutare solitus,

11 Romanos sicut *(sic)* . . . futuros *Prisc. gr. III 318, 18* ||
23 quae . . . cognovit *Prisc. gr. III 310, 19*

2 levia alia *transp. Ciacconius* || **14** accipitur **P**^{1} **A**^{1} **CQNl** ex-
cipitur *rell.* || **17** utrisque **XT**^{2}**nm** utriusque **BNls** utrimque
T^{1} **DF** utri||que **H** *om.* **M** || **21** praedam **HΓsnm** | in *om.* **Ysn** ||
24 belli patrandi **XTl** *Prisc.* copiam *add.* **QYsnm** || **27** *add. multi
editores* || **30** accideret **PA**^{1}**ln** accederet *rell.* || **31** solitus] *sub-
audiendum* fecerit

89 parum exploratum est. sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire, partim vi, alia metu aut prae-
2 mia ostentando avortere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existumans Iugurtham ob suos tutandos in
3 manus venturum. sed ubi illum procul abesse et aliis 5
negotiis intentum accepit, maiora et magis aspera adgredi tempus visum est.

4 Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens nomine Capsa, quoius conditor Hercules Libys memorabatur. eius cives apud Iugurtham inmu- 10
nes, levi imperio et ob ea fidelissumi habebantur, muniti advorsum hostis non moenibus modo et armis atque
5 viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. nam praeter oppido propinqua alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus, quarum vis sicuti omnium 15
ferarum inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium
6 ipsa perniciosa siti magis quam alia re adcenditur. eius potiundi Marium maxuma cupido invaserat, quom propter usum belli tum quia res aspera videbatur et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimili- 20
ter situm munitumque, nisi quod apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant, Capsenses una modo atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluvia
7 utebantur. id ibique et in omni Africa, quae procul a mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Nu- 25
midae plerumque lacte et ferina carne vescebantur et neque salem neque alia inritamenta gulae quaerebant:
8 cibus illis advorsum famem atque sitim, non lubidini
90 neque luxuriae erat. igitur consul omnibus exploratis, credo dis fretus — nam contra tantas difficultates con- 30

13 sqq. *cf. Pomp. Mela 3, 100* || **17** ⟨quod genus⟩ siti . . . adcenditur *Serv. geo. 3, 434 cf. Schol. Bern. p. 948 (Anon. Bob. gr. I 552, 32)* || **27** neque salem . . . gulae irritamenta *(sic) Prisc. gr. II 147, 5* | neque salem . . . quaerebant *Prob. nom. gr. IV 209, 12 Char. gr. I 106, 12 Serg. gr. IV 542, 14 cf. Claud. Don. Aen. 1, 210 Tac. hist. 2, 62 Amm. Marc. 28, 4, 3 Hier. adv. Iovin. 2, 19*

1 constituerat **NKTDFs** || **15** aquae] atque **P**^{1}**T** eaque **N**^{1}**l**^{1} | quorum **A**^{2}**CB**^{1}**Hn** || **24** ibique **CBQ** + *m. 2* **AKHMDm** ubique *rell.* || **28** adversus **PH**

silio satis providere non poterat, quippe etiam frumenti
inopia temptabatur, quia Numidae pabulo pecoris magis
quam arvo student et, quodcumque natum fuerat, iussu
regis in loca munita contulerant, ager autem aridus et
5 frugum vacuos ea tempestate, nam aestatis extremum
erat —, tamen pro rei copia satis providenter exornat.
pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, 2
equitibus auxiliariis agundum adtribuit, A. Manlium
legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris,
10 ubi stipendium et conmeatum locaverat, ire iubet dicit-
que se praedabundum post paucos dies eodem venturum.
sic incepto suo occultato pergit ad flumen Tanain. cete- 3
rum in itinere cottidie pecus exercitui per centurias, item **91**
turmas aequaliter distribuerat et, ex coriis utres uti
15 fierent, curabat; simul inopiam frumenti lenire et ignaris
omnibus parare quae mox usui forent. denique sexto die,
quom ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta.
ibi castris levi munimento positis milites cibum capere 2
atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos
20 esse iubet, omnibus sarcinis abiectis aqua modo seque
et iumenta onerare. dein postquam tempus visum, castris 3
egreditur, noctemque totam itinere facto consedit; idem
proxuma facit; dein tertia multo ante lucis adventum
pervenit in locum tumulosum ab Capsa non amplius
25 duum milium intervallo, ibique quam occultissume pot-
est cum omnibus copiis opperitur. sed ubi dies coepit 4
et Numidae nihil hostile metuentes multi oppido egressi,
repente omnem equitatum et cum iis velocissumos pedi-
tes cursu tendere ad Capsam et portas obsidere iubet;
30 deinde ipse intentus propere sequi neque milites prae-
dari sinere. quae postquam oppidani cognovere, res tre- 5
pidae, metus ingens, malum inprovisum, ad hoc pars
civium extra moenia in hostium potestate coegere, uti

4 ager ... vacuus *Non. 498, 30* (autem aridum et *om.*) *Arus. gr. VII 514, 13*

2 quia PACQls quod *rell.* || 8 Manilium P¹A¹B²Nl || 12 Tanain PAFls Tanaim *rell.* || 15 simul et HΓnm statim A || 22 item ANK idemque HTDF

6 deditionem facerent. ceterum oppidum incensum, Numidae puberes interfecti, alii omnes venundati, praeda mili-
7 tibus divisa. id facinus contra ius belli non avaritia neque scelere consulis admissum, sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum 5 mobile, infidum, ante neque beneficio neque metu coercitum.

92 Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo peregit, magnus et clarus antea, maior atque
2 clarior haberi coepit. omnia non bene consulta in virtu- 10 tem trahebantur: milites, modesto imperio habiti simul et locupletes, ad caelum ferre; Numidae magis quam mortalem timere; postremo omnes, socii atque hostes, credere illi aut mentem divinam esse aut deorum nutu
3 cuncta portendi. sed consul, ubi ea res bene evenit, ad 15 alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit, plura ⟨deserta⟩ propter Capsensium miserias igni con-
4 rumpit: luctu atque caede omnia conplentur. denique multis locis potitus ac plerisque exercitu incruento aliam rem adgreditur, non eadem asperitate qua Capsensium, 20 ceterum haud secus difficilem.

5 Namque haud longe a flumine Muluccha, quod Iugurthae Bocchique regnum diiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in inmensum editus, uno perangusto aditu relicto; 25 nam omnis natura velut opere atque consulto praeceps.
6 quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. sed ea res forte quam consilio
7 melius gesta. nam castello virorum atque armorum satis ⟨et⟩ magna vis [et] frumenti et fons aquae; aggeribus 30

9 *cf. Sulp. Sev. chron. 2,7,4:* clarus ante clarior haberi || **19** incruento exercitu *Serv. Aen. 11,421* || **22** sqq. *cf. Frontin. strat. 3, 9, 3*

6 ante *s. s.* A *om.* Y (ac N) | cohercetur A^1 N || **9** peregit A^2 CBQn (*ante* Marius, *quod tolerari nequit*) *om. rell.* || **17** *om.* Ω′, *legitur in quibusdam integris recentioribus, maiorem lacunam suspicatur Klotz* || **22** Muluc(c)hae Y (*praeter* K) m || **23** diiungebat $P^1 A^1 Cl^1$ disiungebat *rell.* || **26** omnis *vulgo* omnia XNKlsn^1m omni *rell.* || **30** et *transp.* *Ag*

turribusque et aliis machinationibus locus inportunus;
iter castellanorum angustum admodum, utrimque prae-
cisum. ea vineae cum ingenti periculo frustra ageban- 8
tur; nam quom eae paulo processerant, igni aut lapidi-
5 bus conrumpebantur. milites neque pro opere consistere 9
propter iniquitatem loci neque inter vineas sine periculo
administrare: optumus quisque cadere aut sauciari, ce-
teris metus augeri. at Marius multis diebus et laboribus 93
consumptis anxius trahere cum animo suo, omitteretne
10 inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperire-
tur, qua saepe prospere usus fuerat. quae quom multos 2
dies noctisque aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex
cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum
egressus haud procul ab latere castelli, quod avorsum
15 proeliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis
cocleas, quarum quom unam atque alteram, dein plures
peteret, studio legundi paulatim prope ad summum mon-
tis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit, 3
more ingeni humani cupido difficilia faciundi animum
20 ⟨alio⟩ vortit. et forte in eo loco grandis ilex coaluerat 4
inter saxa, paulum modo prona, deinde inflexa atque
aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert.
quoius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Li-
gus in castelli planitiem pervenit, quod cuncti Numidae
25 intenti proeliantibus aderant. exploratis omnibus, quae 5
mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere,
uti ascenderat, sed temptans omnia et circumspiciens.
itaque Marium propere adit, acta edocet, hortatur, ab ea 6

19 *cf. Iustin. 6, 1, 1:* more ingenii humani *Symm. ep. 8, 27 Sulp. Sev. chron. 1, 4, 5. 16, 7 Dict. 2, 15*

1 aliis **Ysn** *cf. c. 21, 3* altis **Xl** talibus **m** || **2** praecisum. ea vineae *Wirz* praeciseauineae **P** praecise///uineae **N** preceps (prae *post additum,* ceps *in ras.*) eo vineae **n** praecisae vineae *rell.* || **4** eae *vel* hae **P**A^2**CBm** hec **n** eo **KH** ea *rell.* || **14** aversum **s** adversum *rell.* || **20** ⟨alio⟩ vortit *Wirz* advertit **P**A^1**QK** vertit *rell.* adorta *Eussner* || **21** inflexa **PBQNKl** flexa *rell.* || **23** modo deinde A^2**CB** || **24** in **P**A^2**CB** *om. rell.* | pervenit **X** perscribit *rell.* || **25** haud proel. **P** aut proel. **l** ////proel. **AN** || **26** eadem **P**A^1**N** T^2**l**m^1 eodem *rell.* || **27** escenderat A^1N^1 || **28** adit **Xlnm** adiit *rell.* | edocet **Xm** docet *rell.*

parte qua ipse ascenderat castellum temptet, pollicetur
7 sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex praesentibus misit. quorum uti
quoiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem
nuntiavere; consulis animus tamen paulum adrectus. 5
8 itaque ex copia tubicinum et cornicinum numero quinque quam velocissumos delegit et cum iis, praesidio qui
forent, quattuor centuriones, omnisque Liguri parere
94 iubet et ei negotio proxumum diem constituit. sed ubi
ex praecepto tempus visum, paratis conpositisque omnibus ad locum pergit. ceterum illi, qui escensuri erant, 10
praedocti ab duce arma ornatumque mutaverant: capite
atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa
facilius foret; super terga gladii et scuta, verum ea
Numidica ex coriis, ponderis gratia simul et offensa quo 15
2 levius streperent. igitur praegrediens Ligus saxa et si
quae vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare manu; ubi paulo asperior
ascensus erat, singulos prae se inermos mittere, deinde 20
ipse cum illorum armis sequi; quae dubia nisui videbantur, potissumus temptare ac saepius eadem ascendens
descendensque, dein statim digrediens ceteris audaciam
3 addere. igitur diu multumque fatigati tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte, quod omnes sicut 25
aliis diebus advorsum hostis aderant. Marius ubi ex
nuntiis quae Ligus egerat cognovit, quamquam toto die
intentos proelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus
milites et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere et simul hostem tormentis sagittariisque et fundi- 30

1 ascenderat X l descenderat Q^2 *rell.* || **7** delegit *est praes., non perf.* || **10** conpositisque] que *om.* A Y l || **11** et qui l | escensuri erant *Carrio* ascensuri erant $A^1 T^2 F^2$ e centuriis erant P et centuriae praeerant Y s centuriis praeerant A^2 C B Q n centuriones erant l centurionibus praeerant m || **17** vetustae P || **18** escenderent P A N^1 ascenderent *rell.* || **20** prae K T s pro P^1 per *rell.* | inermos P A B^2 Q N T D l m inermes *rell.* || **23** degrediens P A^1 N K s || **27** tota P^2 l || **28** intentos X T^2 F^2 l intentus *rell.* | Numidas X T^2 n invidias *rell.* || **29** egressus Q K^2 M F^2 regressus *rell.* | est *copulam om.* C B H *add. rell.*

toribus eminus terrere. at Numidae, saepe antea vineis 4
Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli moeni-
bus sese tutabantur, sed pro muro dies noctisque agitare,
male dicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare, mili-
5 tibus nostris Iugurthae servitium minari, secundis rebus
feroces esse. interim omnibus, Romanis hostibusque, 5
proelio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque
imperio his illis pro salute certantibus, repente a tergo
signa canere; ac primo mulieres et pueri, qui visum pro-
10 cesserant, fugere, deinde uti quisque muro proxumus
erat, postremo cuncti, armati inermesque. quod ubi adci- 6
dit, eo acrius Romani instare, fundere ac plerosque tan-
tummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere,
avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam
15 omnium praeda morari. sic forte conrecta Mari temeritas 7
gloriam ex culpa invenit.

Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaestor cum **95**
magno equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a
sociis cogeret, Romae relictus erat.

20 Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum 2
visum est de natura cultuque eius paucis dicere. neque
enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus et L. Si-
senna, optume et diligentissume omnium, qui eas res
dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus vide-
25 tur. igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit, familia 3
prope iam extincta maiorum ignavia, litteris Graecis at-
que Latinis iuxta [atque doctissume] eruditus, animo
ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior; otio
luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam voluptas
30 remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli;
facundus, callidus et amicitia facilis, ad simulanda nego-
tia altitudo ingeni incredibilis, multarum rerum ac ma-
xume pecuniae largitor. atque illi felicissumo omnium 4

20 sed . . . tanti v. nos tempus admonuit *Prisc. gr. III 328,* 6 || **25** igitur S. patriciae gentis (nobilis *om.*) . . . ignavia *Serv. Aen. 7. 601*

18 quos m qui ACNKT²D²F quem n quoniam M quod *rell.* || **26** iam prope PBMn¹ prope *om. Serv.* | atque] et PB || **27** *del. Vogel* || **29** voluntas AC

ante civilem victoriam numquam super industriam fortuna fuit, multique dubitavere, fortior an felicior esset. nam postea quae fecerit, incertum habeo pudeat an pigeat magis disserere.

96 Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Afri- 5 cam atque in castra Mari cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tem- 2 pestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare, multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere, sed ea properantius quam aes mutuom 10 reddere, ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut illi quam plurumi deberent, ioca atque seria cum humillumis 3 agere, in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse, neque interim, quod prava ambitio solet, consulis aut quoiusquam boni famam laedere, tantummodo neque 15 consilio neque manu priorem alium pati, plerosque 4 antevenire. quibus rebus et artibus brevi Mario militibusque carissumus factus.

97 At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis simul et magnam pecuniam 20 amiserat, ad Bocchum nuntios mittit: quam primum in Numidiam copias adduceret; proeli faciundi tempus 2 adesse. quem ubi cunctari accepit et dubium belli atque pacis rationes trahere, rursus uti antea proxumos eius donis conrupit, ipsique Mauro pollicetur Numidiae par- 25 tem tertiam, si aut Romani Africa expulsi aut integris 3 suis finibus bellum conpositum foret. eo praemio inlectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham adcedit. Ita amborum exercitu coniuncto Marium, iam in hiberna proficiscentem, vix decuma parte die relicua in- 30

3 nam ... disserere *Non. 424, 11 (Serv. Aen. 4, 336) cf. Curt. 5, 5, 10:* supplicia nostra, quorum nos pudeat magis quam paeniteat incertum est. *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 28, 3:* reliqua vero eius incertum pigeat an pudeat magis disserere || **12** ioca atque seria *Non. 209, 28* ioca ... exercere (*pro* agere) *Serv. Aen. 1, 306* || **29** sqq. *cf. Frontin. strat. 2, 1, 13* || **30** vix ... reliqua *Gell. 9, 14, 26*

3 pud$\overset{e}{a}$t **A** pud$\overset{a}{e}$t **N** pudet *rell.* || **4** magis an pig. **QHΓsnm** magis *s. s.* **B**[2] || **5** supra praedictum **PCB** || **11** ab **PANK** a *rell.* (*om.* l) || **21** misit **PT**[2] || **23** et *om.* **Ysm** || **25** corrumpit **CBTD Fln** || **30** die **PA**[1]**l**[1] *Gell.* diei *rell.*

vadunt, rati noctem, quae iam aderat, et victis sibi munimento fore et, si vicissent, nullo inpedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. igitur simul consul ex mul- 4
5 tis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant, et prius quam exercitus aut instrui aut sarcinas conligere, denique ante quam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie neque ullo more proeli sed catervatim, uti quosque fors
10 conglobaverat, in nostros incurrunt. qui omnes trepidi 5 inproviso metu ac tamen virtutis memores aut arma capiebant aut capientis alios ab hostibus defensabant; pars equos escendere, obviam ire hostibus; pugna latrocinio magis quam proelio similis fieri. sine signis, sine
15 ordinibus equites peditesque permixti cedere alius, alius obtruncari, multi contra advorsos acerrume pugnantes ab tergo circumveniri; neque virtus neque arma satis tegere, quia hostes numero plures et undique circumfusi erant. denique Romani veteres novique ... et ob ea
20 scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, orbis facere atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant. neque in eo tam aspero 98 negotio Marius territus aut magis quam antea demisso animo fuit, sed cum turma sua, quam ex fortissumis
25 magis quam familiarissumis paraverat, vagari passim ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere; manu consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iamque dies consumptus erat, quom tamen 2

9 *cf. Dict. 2, 46:* raptim ac sine ullis ordinibus, ut quemque fors conglobaverat, ad naves avolant || **13** pars . . . hostibus *Arus. gr. VII 472, 12*

1 et *s. s.* K *om.* Γsm || **13** escendere N¹ *Arus.* ascendere *rell.* (scandere A¹) || **15** que *om.* A | alius, alius *Iordan (an* alis? *cf. Klotz, BphW 39, 1919, 1208)* alios alios Ω′ alii alii *vulgo* || **16** obtruncari *vulgo* -are Ω′ | multi *vulgo* multa A¹QN multos *rell.* || **17** circumveniri PA¹N -ire *rell.* || **18** quia] quod AHΓsnm || **19** *lacunam statuit Klotz, BphW 39, 1919, 1208, qui* ⟨iuxta exercitati a Mario studiis bellicis⟩ *vel simile quid excidisse putat* || **21** facere A²CBHΓ (*praeter* M) sn fecere *rell.*

barbari nihil remittere atque, uti reges praeceperant,
3 noctem pro se rati acrius instare. tum Marius ex copia
rerum consilium trahit atque, uti suis receptui locus
esset, collis duos propinquos inter se occupat, quorum in
uno castris parum amplo fons aquae magnus erat, alter 5
usui opportunus, quia magna parte editus et praeceps
4 pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Sullam
cum equitibus noctem agitare iubet, ipse paulatim dis-
persos milites neque minus hostibus conturbatis in unum
contrahit, dein cunctos pleno gradu in collem subducit. 10
5 ita reges loci difficultate coacti proelio deterrentur, ne-
que tamen suos longius abire sinunt, sed utroque colle
6 multitudine circumdato effusi consedere. dein crebris
ignibus factis plerumque noctis barbari more suo laetari,
exultare, strepere vocibus; et ipsi duces feroces, quia non 15
7 fugerant, pro victoribus agere. sed ea cuncta Romanis
ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque
99 hortamento erant. plurumum vero Marius inperitia ho-
stium confirmatus quam maxumum silentium haberi
iubet, ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere. 20
deinde ubi lux adventabat, defessis iam hostibus ac paulo
ante somno captis, de inproviso vigiles, item cohortium
turmarum legionum tubicines simul omnis signa canere,
milites clamorem tollere atque portis erumpere iubet.
2 Mauri atque Gaetuli, ignoto et horribili sonitu repente 25
exciti, neque fugere neque arma capere neque omnino
3 facere aut providere quicquam poterant: ita cunctos stre-
pitu clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tu-
multu formidine [terrore] quasi vecordia ceperat. deni-
que omnes fusi fugatique arma et signa militaria plera- 30

7 ceterum ... iubet *Non. 522, 31* || **10** dein ... subducit *id. 400, 1*

6 visui $P^2 A^1$ M l | editus $B^2 K^2 H^2$ Γ s m edita *rell.* || **7** quaerebat *vulgo* gerebant X D l gerebat K^2 H T F s n m regebant A^1(?) $N^1 K^1$ regebat M || **16** fugerant $A^2 C^2$ fugere aut *rell.* || **22** vigiles *Kortte* vectigales Ω′ || **24** atque Q K^2 et m aut *rell.* || **25** et] atque H Γ n m || **29** formidine terrore (terror A^2) X N K l s m terrore formidine (formido M T) H Γ n [tumultu] formido [terrore] *Klotz, BphW 36, 1916, 40 (cf. c. 72, 2)* | ceperat A Q M F s m acceperat *rell.*

que capta, pluresque eo proelio quam omnibus superio-
ribus interempti. nam somno et metu insolito inpedita
fuga.

100 Dein Marius, uti coeperat, in hiberna ⟨perg⟩it: ⟨nam⟩
5 propter conmeatum in oppidis maritumis agere decre-
verat; neque tamen victoria socors aut insolens factus,
sed pariter atque in conspectu hostium quadrato agmine
incedere. 2 Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra
parte [A.] Manlius cum funditoribus et sagittariis, prae-
10 terea cohortis Ligurum curabat. primos et extremos cum
expeditis manipulis tribunos locaverat. 3 perfugae, mi-
nume cari et regionum scientissumi, hostium iter explo-
rabant. simul consul quasi nullo inposito omnia pro-
videre, apud omnis adesse, laudare et increpare merentis.
15 4 ipse armatus intentusque, item milites cogebat. neque
secus atque iter facere, castra munire, excubitum in porta
cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios
mittere, praeterea alios super vallum in munimentis lo-
care, vigilias ipse circumire, non tam diffidentia futurum
20 quae imperavisset, quam uti militibus exaequatus cum
imperatore labor volentibus esset. 5 et sane Marius illoque
aliisque temporibus Iugurthini belli pudore magis quam
malo exercitum coercebat. quod multi per ambitionem
fieri aiebant: [quod] a pueritia consuetam duritiam et
25 alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisse;
nisi tamen res publica pariter atque saevissumo imperio
bene atque decore gesta.

101 Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta
undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re

8 Sulla . . . Mallius (A. *om.*) cum funditoribus *Prisc. gr. II 95, 5. 98, 13* || **24** (con)suetam . . . gesta *Fronto 110 N. (163 H.)*

4 it **CBm** *om. rell.* ⟨perg⟩it: ⟨nam⟩ *add. Nipperdey* ⟨perg⟩it, ⟨quod⟩ *Dietsch; maiorem lacunam suspicatur Klotz* || **8** dextumos **P^{2}ACBQK^{2}Tsn** *Prisc.* extimos **m** extremos *rell.* || **9** A. Manlius **Ω′** Mallius (*om.* A) *Prisc.* || **16** faceret **K^{2}Γ** facerent **D** || **17** equites et **PCBn** equ. ex **A** || **19** tam *om.* **PANl** *s. s.* **K^2** | futurum *duo integri recentiores* futuri **Ω** || **24** *del. Eussner* || **25** habuisse **PA^{1}NK^1** *Fronto* -set *rell.* || **26** res publica (R. P. *vel* r. p.) **CQNKMsm** *Fronto* reip. **PA^{2}BHTDF** remp. **A^1** | atque *Fronto* ac **Ω′**

2 hostis adesse intellegitur. sed quia divorsi redeuntes alius ab alia parte atque omnes idem significabant, consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine conmutato advorsum omnia paratus ibidem oppe-
3 ritur. ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quat- 5 tuor partis distribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos
4 ab tergo hostibus venturos. interim Sulla, quem primum hostes adtigerant, cohortatus suos turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt, ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora 10
5 tegere et, si qui in manus venerant, obtruncare. dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux, filius eius, adduxerat neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem
6 invadunt. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iu- 15 gurtha cum plurumis erat. dein Numida cognito Bocchi adventu clam cum paucis ad pedites convortit. ibi Latine — nam apud Numantiam loqui didicerat — exclamat nostros frustra pugnare, paulo ante Marium sua manu interfectum, simul gladium sanguine oblitum ostentans, 20 quem in pugna satis inpigre occiso pedite nostro cruenta-
7 verat. quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur, simulque barbari animos tol-
8 lere et in perculsos Romanos acrius incedere. iamque paulum a fuga aberant, quom Sulla profligatis iis, quos 25 advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Boc-
9 chus statim avortitur. at Iugurtha, dum sustentare suos et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra sinistraque omnibus occisis
10 solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atque inter- 30

17 ibi ... exclamat *Arus. gr. VII 451, 25 (cf. Frontin. 2, 4, 10)* || **20** simul ... ostentans *Prisc. gr. II 530, 13* || **25** *cf. Dict. 2, 3:* fugatis quos adversum ierat; *4, 3:* interfectis quos adversum ierant

5 item A¹CBNK²MTD igitur H || **12** proeliantur A¹QK¹Γnm proeliarentur PA²CBK²ls proeliantes N prœliabantur H || **15** agebat CBH agitabat A²n erat *rell.* || **18** apud] ad *Arus.* | nostrum PA¹N || **20** ostentans *Prisc.* ostendere Ω′ *cf. 85, 29; 31, 10 (Zi 81)* || **27** advertitur ANK¹M¹ || **29** sinistraque K²m et sinistra Q sinistra *rell., v. Ag 179*

im Marius fugatis equitibus adcurrit auxilio suis, quos
pelli iam acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum 11
spectaculum horribile in campis patentibus: sequi fu-
gere, occidi capi; equi atque viri adflicti, ac multi volne-
5 ribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati,
niti modo ac statim concidere; postremo omnia, qua
visus erat, constrata telis armis cadaveribus, et inter ea
humus infecta sanguine.

Post ea loci consul haud dubie iam victor pervenit in 102
10 oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. eo post 2
diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant,
legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario pe-
tivere, duos quam fidissumos ad eum mitteret, velle de
suo et de populi Romani conmodo cum iis disserere. ille
15 statim L. Sullam et A. Manlium ire iubet. qui quamquam 3
adciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, ut
ingenium aut avorsum flecterent aut cupidum pacis
vehementius adcenderent. itaque Sulla, quoius facundiae, 4
non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiusce
20 modi locutus:

'Rex Bocche, magna laetitia nobis est, quom te talem 5
virum di monuere, uti aliquando pacem quam bellum
malles neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha
miscendo conmaculares, simul nobis demeres acerbam
25 necessitudinem, pariter te errantem atque illum scelera-
tissumum persequi. ad hoc populo Romano iam a prin- 6
cipio imperi melius visum amicos quam servos quaerere,
tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare. tibi 7
vero nulla opportunior nostra amicitia, primum quia

1 *cf. Dict. 4, 7*

14 suo] se A^{2}CB || **15** L. *praen. s. s.* AK *om.* QΓsm || **16. 17** facere/// ingenium N ingenium aut ut m ut *om. rell.*, *v. Schmalz, BphW 36, 1916, 62 sq.* || **18** quoius] tutus Pl catus A^{1} | facundia PAT^{1} || **21** laetitia nobis VPCBHl nobis laet. *rell.* | quom] quod V || **25** atque VPCBK^{2} et *rell.* || **26** hoc ... principio *propter mutilationem chartae desunt in* P hoc *om.* A populo R(omano) iam VA^{2}CBHΓlsn utinam *ex § 8 perperam rell.* || **27** imperi *Solting* inopi VXK^{2}Hsn tibi A^{1}NK^{1}(?) nobis m *om.* Γ || **29** nostra amicitia VXFl am. nostra *rell.* | quia VXNKl quod Γ *rell.*

procul absumus, in quo offensae minumum, gratia par
ac si prope adessemus; dein quia parentis abunde habe-
mus, amicorum neque nobis neque quoiquam omnium
8 satis fuit. atque hoc utinam a principio tibi placuisset:
profecto ex populo Romano ad hoc tempus multo plura 5
9 bona accepisses, quam mala perpessus es[ses]. sed quon-
iam humanarum rerum fortuna pleraque regit, quoi sci-
licet placuit et vim et gratiam nostram te experiri, nunc,
quando per illam licet, festina atque, uti coepisti, perge.
10 multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis 10
11 superes. postremo hoc in pectus tuom demitte, numquam
populum Romanum beneficiis victum esse. nam bello
quid valeat, tute scis.'

12 Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro de-
licto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum 15
13 tutandum arma cepisse. nam Numidiae partem, unde
vi Iugurtham expulerit, iure belli suam factam; eam
vastari a Mario pati nequivisse. praeterea missis antea
14 Romam legatis repulsum ab amicitia. ceterum vetera
omittere ac tum, si per Marium liceret, legatos ad sena- 20
15 tum missurum. dein copia facta animus barbari ab ami-
cis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae et
Manli metuens id, quod parabatur, donis conruperat.

103 Marius interea exercitu in hibernaculis conposito cum
expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in 25
loca sola obsessum turrim regiam, quo Iugurtha per-
2 fugas omnis praesidium inposuerat. tum rursus Bocchus,
seu reputando quae sibi duobus proeliis venerant, seu
admonitus ab aliis amicis, quos inconruptos Iugurtha re-
liquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, 30
quorum et fides cognita et ingenia validissuma erant.

2 quod H Γ l n || **4** a *om.* V || **6** cepisses V | es *Fabri* esses Ω' esse V || **8** te *s. s.* A N H F s || **9** quando V P A² C B K² m quoniam *rell.* | atque V P A² C B K² *om. rell.* || **10** officiis *s. s.* A K M *om.* N H F || **11** demitte V F n dimitte *rell.* || **12** p(opulum) r(omanum) *s. s.* A *om.* m r. p. N H || **15** ob *om.* P N Γ s n ad l || **26** turrim] cirrim P || **27** Bocchus seu C l s Bocchus. feliciter seu *rell.* || **30** *a* quinque *lacuna mutilorum incipit, quae ad c. 112, 3* vellet *pertinet* | delegit] *praes., non perf. cf. 93, 8 (v. Kunze, Sallustiana III 1, 27 sq.*

eos ad Marium ac deinde, si placeat, Romam legatos ire 3
iubet, agundarum rerum et quocumque modo belli con-
ponendi licentiam ipsis permittit. illi mature ad hiberna 4
Romanorum proficiscuntur, deinde in itinere a Gaetulis
5 latronibus circumventi spoliatique pavidi sine decore ad
Sullam profugiunt, quem consul in expeditionem pro-
ficiscens pro praetore reliquerat. eos ille non pro vanis 5
hostibus, uti meriti erant, sed adcurate ac liberaliter ha-
buit. qua re barbari et famam Romanorum avaritiae fal-
10 sam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. nam 6
etiam tum largitio multis ignota erat; munificus nemo
putabatur nisi pariter volens; dona omnia in benignitate
habebantur. igitur quaestori mandata Bocchi pate- 7
faciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi
15 adsit; copias fidem magnitudinem regis sui et alia, quae
aut utilia aut benevolentiae esse credebant, oratione ex-
tollunt. dein Sulla omnia pollicito docti, quo modo apud
Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies
quadraginta ibidem opperiuntur.

20 Marius postquam infecto quo intenderat negotio Cir- **104**
tam redit et de adventu legatorum certior factus est, illos-
que et Sullam [ab Utica] venire iubet, item L. Bellienum
praetorem Utica, praeterea omnis undique senatorii or-
dinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. legatis po- 2
25 testas Romam eundi fit, et ab consule interea indutiae
postulabantur. ea Sullae et plerisque placuere; pauci
ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum,

11 tum ... volens *Non. 23, 12*

3 ipsis **QHMRl** illis *rell.* || **5** sine decore pavidi ad Sullam **C** pav. ad S. sine dec. **M** sine decore *om.* **QHDm**π || **6** profugiunt **CQMFRs**(?)**n** perf. *rell.* (pergunt **K**) || **9** Rom. avar. **CKHFRlsn**π avar. Rom. *rell.* || **10** rati sunt **QM**[2]**TFR** || **16** benevolentia **HRl** benevolentiam **CTsn** || **20** postquam] ubi **QTD**[1]**m** | infecto **KHMTD**[1]**m**π confecto *rell.* | quod **QKTDm** quo(d) int. neg. **CTFRsn**π neg. quo(d) int. **QKHMDm** quo int. *om.* **l** || **21** rediit **CRm**π | est *om.* **MTF** || **22** que *om.* **MTF** | ab] ad **T**[2]**DQm** *om.* π ab Utica *del. Schlee* || **23** Uticam **s** tum **n** *om.* **QMDm**π || **24** legatis **F**π in (*om.* **Q**, **a M**) quibus (quis **n**) legatis *rell.* || **25** Romam pot. eundi **QD** Rom. eundi pot. **H** eundi pot. Romam **m** fit] *om.* **C** fuit **R**[1] || **27** hum. rerum **CKHRsn**π rer. hum. *rell.*

3 quae fluxae et mobiles semper in advorsa mutantur. ceterum Mauri inpetratis omnibus rebus tres Romam profecti duce Cn. Octavio Rusone, qui quaestor stipendium in Africam portaverat, duo ad regem redeunt. ex iis Bocchus quom cetera tum maxume benignitatem et stu- 5
4 dium Sullae lubens accepit. Romaeque legatis eius, postquam errasse regem et Iugurthae scelere lapsum deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo respondetur:
5 'Senatus et populus Romanus benefici et iniuriae me- 10 mor esse solet. ceterum Boccho, quoniam paenitet, delicta gratiae facit: foedus et amicitia dabuntur, quom meruerit.'

105 Quis rebus cognitis Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret, quoius arbitratu com- 15
2 munibus negotiis consuleretur. is missus cum praesidio equitum atque [peditum] funditorum Baliarium. praeterea iere sagittarii et cohors Paeligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa, neque his secus atque aliis armis advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, 20
3 muniti. sed in itinere quinto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit, qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero et
4 hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire, 25 arma atque tela temptare, intendere; timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus et advorsum eos,
5 quos saepe vicerant. interim equites exploratum prae-

11 Bocchum optimum *(sic)* poenitet, delicta gratiae facit *Arus. gr. VII 476, 16*

3 Rusone **CHs** Rufone *rell.* (Pisone **n**) || **4** ex iis . . . accepit *om.* **HD** || **6** accipit **R** || **11** delicta gratiae *Arus.* delicti gratiam Ω′ || **14** quis **CHDRln** quibus *rell.* | Bocchus cognitis **R** cognitis *om.* **HMD** | petiverat **QHTDm** || **15** de comm. **KF** || **17** *del. Kortte* peditum item fund. **QTm** | Baliarium *(coll. Thes. l. l. II 1697, 16 sqq.)*] balearium **Fs**[2] Balearum **Cls**[1]**n** baleatorum **QKHMTπ** balneatorum **R** *om.* **m** || **18** iere] vero (e *supra* o) **C** *om.* **QM** || **20** advorsum **CHs** adversum **KMDnπ** adversus *rell.* || **21** die quinto denique **T** den. quinto die **π** denique *om.* **CD**[1] || **24** vero ampl. **m** vero *om.* **QTF**

missi rem, uti erat, quietam nuntiant. Volux adveniens **106**
quaestorem appellat dicitque se a patre Boccho obviam
illis simul et praesidio missum. deinde eum et proxu-
mum diem sine metu coniuncti eunt. post ubi castra lo- 2
5 cata et diei vesper erat, repente Maurus incerto voltu
pavens ad Sullam adcurrit dicitque sibi ex speculatori-
bus cognitum Iugurtham haud procul abesse. simul, uti
noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. ille 3
animo feroci negat se totiens fusum Numidam pertime-
10 scere: virtuti suorum satis credere; etiam si certa pestis
adesset, mansurum potius, quam, proditis quos ducebat,
turpi fuga incertae ac forsitan post paulo morbo inter-
iturae vitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti 4
noctu proficisceretur, consilium adprobat; ac statim mi-
15 lites cenatos esse in castris ignisque quam creberrumos
fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. iamque 5
nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu
solis castra metabatur, quom equites Mauri nuntiant Iu-
gurtham circiter duum milium intervallo ante con-
20 sedisse. quod postquam auditum est, tum vero ingens 6
metus nostros invadit; credere se proditos a Voluce et
insidiis circumventos. ac fuere qui dicerent manu vindi-
candum neque apud illum tantum scelus inultum relin-
quendum. at Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen **107**
25 ab iniuria Maurum prohibet. suos hortatur, uti fortem
animum gererent: saepe antea ⟨a⟩ paucis strenuis advor-
sum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in proelio
minus pepercissent, tanto tutiores fore; nec quemquam

1 adveniens Volux (velox *cod.* F) . . . appellat *Serv. Aen. 5, 540* || **8** ille . . . pertimescere *Non. 425, 26* || **10** virtuti satis credebant *Serv. ecl. 2, 17* || **15** cenatos esse in castris *Prob. inst. gr. IV 143, 17 Cledon. gr. V 72, 7* || **26** *cf. Sulp. Sev. chron. 2, 21, 6:* saepe antea a paucioribus adversum plures bene pugnatum || **28** neque *(sic)* . . . (p. 142, 2) petere *Non. 492, 22*

3 praesidium QHMTD || **6** ex CKFsnm(?) a *rell.* || **11** perditis Mnπ || **13** eo Fπ || **14** proficisceretur CHMRls[1]π proficiscerentur *rell.* || **15** quam *om.* KHMTDπ || **19** ante eos HMDnπ || **24** existimabat MD[2]FRπ estimabat *vel* extimabat *rell.* || **26** antea CQTFRsnπ ante KHMDl(?) | *add. Dietsch cf. Sulp. Sev. (Zi 74. 54)* | adversus QMD

decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et caecum corpus
2 ad hostis vortere. dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Iovem maxumum obtestatus, ut sceleris atque per-
3 fidiae Bocchi testis adesset, ex castris abire iubet. ille 5 lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae, quoi videlicet speculanti iter
4 suom cognitum esset. ceterum quoniam neque ingentem multitudinem haberet et spes opesque eius ex patre suo penderent, credere illum nihil palam ausurum, quom 10
5 ipse filius testis adesset. qua re optumum factu videri per media eius castra palam transire; sese vel praemissis
6 vel ibidem relictis Mauris solum cum Sulla iturum. ea res, uti in tali negotio, probata; ac statim profecti, quia de inproviso adciderant, dubio atque haesitante Iugurtha 15
7 incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est.

108 Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine multum et familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam adcitum audierat, orator et subdole 20 speculatum Bocchi consilia; praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere inpar — nam pater eius ex concubina ortus erat —,
2 Mauro ob ingeni multa bona carus acceptusque. quem Bocchus fidum esse Romanis multis ante tempestatibus 25 expertus ilico ad Sullam nuntiatum mittit: paratum sese facere quae populus Romanus vellet; conloquio diem locum tempus ipse deligeret, neu Iugurthae legatum per-

2 ⟨et⟩ in . . . vertere *Schol. Stat. Theb. 7, 312*

1 inermibus **T**π | peditibus **D^2R**π || **2** metu] omnium *Schol. Stat.* || **3** hostem(-es **P** b) *Schol. Stat.* || **4** obtestatur **K D** attestatus **M** || **9** eius *om.* **H D** || **10** crederet **C M T** n || **11** factum **C K H M D F** *om.* **T** (1 *deest*) || **13** cum Sylla solum **M D** || **14** probata est **F** n π || **15** acciderat **K M** n || **18** nomine Aspar **M D** || **19** et *om.* **M** n *exp.* **R** ac **D** || **20** orator et *om.* **M** || **21** consilia **C** consilia ierat (erat **Q** erant **D^1** uenerat **K**) *rell.* | impar mat. gen. **R** || **23** impar ei **K** impari **C H M D^2** s (1 *deest*) | pater] mater **M T D^1** | ortus] natus **H D^2** nata **M T D^1** || **24** Mauro *ante* carus **Q H D** | ob ingenia **Q H M D R** $\overset{o}{\text{a}}$b ingeni$\overset{a}{\text{o}}$ l | multa bona *om.* **H M D** || **28** deligeret; con-

timesceret; consulto sese omnia cum illo integra habere, quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caveri nequivisse. sed ego conperior Bocchum magis Punica fide quam ob ea, quae praedicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis adtinuisse multumque cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis an illi Sullam traderet; lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. igitur Sulla respondit se pauca coram Aspare locuturum, cetera occulte nullo aut quam paucissumis praesentibus. simul edocet, quae sibi responderentur. postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit se missum a consule venisse quaesitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. tum rex, uti praeceptum fuerat, post diem decumum redire iubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die reponsurum. deinde ambo in sua castra digressi. sed ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte adcersitur. ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur, praeterea Dabar internuntius, sanctus vir et ex sententia ambobus. ac statim sic rex incipit:

'Numquam ego ratus sum fore uti rex maxumus in hac terra et omnium, quos novi, privato homini gratiam deberem. et mehercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indiguus. id inminutum, quod ceteri dolere solent, ego laetor.

3 sed ego ... fide *Prisc. gr. II 393, 14* || **23** et herc(u)le *(sic)* ... indigui *Prisc. gr. III 323, 19*

sulto sese ... habere; neu ... pertimesceret quo *codd.* (neu ... pertimesceret *post* Romanos *§ 3 inser.* F *s. s.* π): *transpos. Hitzig*

1 consulta QMTDl²s² *desinit* n¹ | sese omnia integra cum illo h. QT sese c. i. o. h. integra C omnia de integra sese c. i. h. M || **3** cavere QKM caver ... l || **8** se pauca CKRs pauca se HTF se *om.* Qπ || **9** aut nullo QMD¹F || **13** tunc KHMlπ || **14** erat HMD || **16** digressi sunt QKTRπ (l *deest*) || **17** occulte *s. s.* D² *in mg.* R *om.* QF || **18** praeterea|| *desinit* l || **19** uir et (et *om.* F) CHFs uriat *vel* iurat *rell.* (uir iurat π uir ex sent. iurat R uir intern. iurat. Q uir dabar ex sent. iurat K) || **20** rex sic KHTD || **23** mehercule VT herc(u)le *Prisc. rell.* || **24** indiguus *Klotz* indigus VCB indigui *Prisc. rell.*

fuerit mihi eguisse aliquando pretium tuae amicitiae, qua apud meum animum nihil carius est. id adeo ex-
4 periri licet. arma viros pecuniam, postremo quicquid animo lubet, sume utere, et, quoad vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra 5
5 erit; denique nihil me sciente frustra voles. nam, ut ego aestumo, regem armis quam munificentia vinci minus flagitiosum est.

6 Ceterum de re publica vostra, quoius curator huc missus es, paucis accipe. bellum ego populo Romano neque 10 feci neque factum umquam volui; at finis meos advor-
7 sum armatos armis tutatus sum. id omitto, quando vobis
8 ita placet. gerite quod voltis cum Iugurtha bellum. ego flumen Muluccham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar neque id intrare Iugurtham sinam. praeterea si 15 quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.'

111 Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et communibus rebus multis disseruit. denique regi patefacit, quod polliceatur, senatum et populum Romanum, quon- 20 iam armis amplius valuissent, non in gratiam habituros; faciundum ei aliquid, quod illorum magis quam sua rettulisse videretur. id adeo in promptu esse, quoniam copiam Iugurthae haberet. quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurumum deberetur; amicitiam foedus Nu- 25 midiae partem, quam nunc peteret, tum ultro adventu-
2 ram. rex primo negitare: cognationem, adfinitatem, prae-

3 arma (viros *om.*) . . . (postremo . . . lubet *om.*) . . . integra erit *Don. Ter. Eun. 750*

1 eguisse aliquando pretium tuae am. VCBKHFsπ aliq. eg. p. t. a. R p. al. eg. t. a. QTD pretii al. t. eg. a. M || 2 meum an. VCB an. meum *rell.* | est VCB habeo *rell.* || 4 vivis CB vixeris *Don.* | tibi *om.* BDF || 8 flag. est VCBK (esse) M est *om. rell.* || 11 at CB ad V *om. rell.* || 13 quod VCBR uti *rell.* || 15 id *om.* QMTD[1] || 16 vosque VB || 18 de comm. Qπ || 19 multum Mπ *om.* T | patefacit Fπ patefecit *rell.* || 21 gratia KTs || 22 ei *Wirz* et CHDTRs[1] etiam K esse QMs[2]π || 25 quam. plur. Rπ || 26 adventura *cum Glareano fort. scribendum (Ag)* || 27 negitare CTD[2]Rs neglectare HMD[1] (cogitare K) negare QFπ

terea foedus intervenisse; ad hoc metuere, ne fluxa fide
usus popularium animos averteret, quis et Iugurtha
carus et Romani invisi erant. denique saepius fatigatus 3
lenitur et ex voluntate Sullae omnia se facturum pro-
5 mittit. ceterum ad simulandam pacem, quoius Numida 4
defessus bello avidissumus erat, quae utilia visa consti-
tuunt. ita conposito dolo digrediuntur.

At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, ap- **112**
pellat dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum posse
10 condicionibus bellum poni: quam ob rem regis sui sen-
tentiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae pro- 2
ficiscitur. deinde ab illo cuncta edoctus properato itinere
post diem octavum redit ad Bocchum et ei nuntiat Iugur-
tham cupere omnia quae imperarentur facere, sed Mario
15 parum confidere; saepe antea cum imperatoribus Ro-
manis pacem conventam frustra fuisse. ceterum Bocchus 3
si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret ope-
ram, ut una ab omnibus quasi de pace in conloquium
veniretur, ibique sibi Sullam traderet. quom talem virum
20 in potestatem habuisset, tum fore uti iussu senatus aut
populi foedus fieret; neque hominem nobilem non
sua ignavia sed ob rem publicam in hostium potestate
relictum iri. haec Maurus secum ipse diu volvens tan- **113**
dem promisit; ceterum dolo an vere cunctatus, parum
25 conperimus. sed plerumque regiae voluntates ut vehe-
mentes sic mobiles, saepe ipsae sibi advorsae. postea 2
tempore et loco constituto, in conloquium uti de pace
veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae lega-
tum appellare, benigne habere, idem ambobus polliceri.
30 illi pariter laeti ac spei bonae pleni esse.

1 *cf. Symm. ep. 1, 16:* fluxa fides || **10** *cf. Fronto 208 N.:* bellum, si vellet, condicionibus poneret

4 lenitus **KM** leniter **Ds** leviter **CT**[1] | et *om.* **KMFπ** || **6** visa **CHFRs** v. sunt **QKMTDπ** || **8** at **QMTDRs** et **CKHFπ** || **12** ab illo *om.* **QHMD** || **15** fidere **QKHMD** || **16** Bocchus *om.* **HMD** || **17** *a* pacem *mutili excipiunt; lectiones omisi codicum* **KHMF**, *quippe quas eadem manus recentior, quae lacunam supplevit, scripserit (Ag)* || **19** Sillam sibi **C** *sibi s. s.* **B** || **29** pollicere **PA**

3 Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem conloquio decretum, Maurus adhibitis amicis ac statim inmutata voluntate remotis ceteris dicitur secum ipse multum agitavisse, voltu ⟨colore motu⟩ corporis pariter atque animo varius; quae scilicet ita tacente ipso occulta pectoris (5) 4 patefecisse. tamen postremo Sullam adcersi iubet et ex 5 illius sententia Numidae insidias tendit. deinde ubi dies advenit et ei nuntiatum est Iugurtham haud procul abesse, cum paucis amicis et quaestore nostro quasi obvius honoris causa procedit in tumulum facillumum (10) 6 visu insidiantibus. eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, adcedit, ac statim 7 signo dato undique simul ex insidiis invaditur. ceteri obtruncati, Iugurtha Sullae vinctus traditur et ab eo ad Marium deductus est. (15)

114 Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris 2 Q. Caepione et Cn. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illincque [et inde] usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suae prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria (20) 3 certare. sed postquam bellum in Numidia confectum et

4 voltu et oculis par.... variis *(sic) Serv. Aen. 7, 251 cf. Hier. in Ez. III 8 sq.:* vultuque et oculis dissimulari non potest conscientia, dum luxuriosa et lasciva mens lucet in facie et secreta cordis motu corporis et gestibus indicantur || **16** per idem tempus *Pomp. gr. V 208, 6* || **20** cum G. de s., non de gl. certari *Diom. gr. I 399, 24 cf. Curt. 4, 14, 9:* iam non de gloria, sed de salute et . . . de libertate pugnandum est

1 ante diem|| *desinit* **P** || **4** colore motu ζ *om.* Ω *(Zi 34 sqq.)* || **5** quae . . . patefecisse *ut glossema secl. Dietsch* | ita *vulgo secl.* | occulta pectoris (vel specie et oris *s. s. m. 2*) **D** occultare et oris (immutationem *s. s.* **A**^{1}) **A**^{1}**N** occultare et oris immutatione Σ occulta specie oris **T** occultam rem et oris s || **6** patefecissent **A**^{1}**N**s || **14** vinctus sillae **DF** || **17** gn. manlio **T** men (gnio *corr.*) **A** m. manlio *rell.* (*an* M. = Maximo?) || **18** contremuerat **A**^{1}**QN**s -rant **T** contremuit **A**^{2}**CBD** | illincque s illique *rell.*, *defendit Bulhart, PhW 55, 1935, 558* illique ⟨etiam urbem ceperunt⟩ *Klotz, BphW 39, 1919, 1204 sqq.* | et inde *secl.* *Ag in exemplari suo* inde *om.* **ND**s || **20** pro] de *bis Diom., fort. recte, cf. Curt. 4, 14, 9* || **21** certari **A**^{1} *Diom. (propter passivum refert)*

Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est, Marius consul absens factus est, et ei decreta provincia Gallia, isque Kalendis Ianuariis magna gloria consul triumphavit. et ea tempestate spes atque opes civitatis 4
5 in illo sitae.

4 *cf. Fronto 117 N.:* spes opesque omnes in vobis sunt sitae. *Sulp. Sev. chron. 1, 11, 8:* ea tempestate spes atque salus Aegypti in illo sita erat. *Dict. 2, 44:* neque cuiquam dubium, quin ea tempestate ... spes omnes atque opes militiae in tali viro sisterentur

4 et A^2T ex CBQ^2NDs *om.* A^1Q^1

FRAGMENTA AMPLIORA

ORATIONES ET EPISTVLAE

EXCERPTAE DE HISTORIIS

ORATIO LEPIDI CONS. AD POPVLVM ROMANVM

1 'Clementia et probitas vostra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi et clari estis, plurumum timoris mihi faciunt advorsum tyrannidem L. Sullae, ne, quae ipsi nefanda aestumatis, ea parum credundo de aliis circumveniamini – praesertim quom illi spes omnis in 5 scelere atque perfidia sit neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vostro fuerit, quo captis libertatis curam miseria eximat – aut, si provideritis, in tutandis periculis magis quam ulciscundo 2 teneamini. satellites quidem eius, homines maxumi no- 10 minis, optumis maiorum exemplis, nequeo satis mirari, qui dominationis in vos servitium suom mercedem dant et utrumque per iniuriam malunt quam optumo iure 3 liberi agere: praeclara Brutorum atque Aemiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores virtute 15 4 peperere, subvortunda. nam quid a Pyrrho, Hannibale Philippoque et Antiocho defensum est aliud quam libertas et suae quoique sedes, neu quoi nisi legibus pare- 5 remus? quae cuncta scaevos iste Romulus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum clade neque con- 20 sulum et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus, sed tum crudelior, quom plerosque

16 nam quid a Pyrrho, Hannibale et quae sequuntur (*ex* aequore et terra *corr. Hauler, WSt. 38, 1916, 171*) *Don. Ter. Phorm. 243* || **19** saevus *(sic)* iste Romulus *Serv. ecl. 3, 13*

secundae res in miserationem ex ira vortunt. quin solus 6
omnium post memoriam humani ⟨generis⟩ supplicia in
post futuros conposuit, quis prius iniuria quam vita certa
esset, pravissumeque per sceleris inmanitatem adhuc
5 tutus fuit, dum vos metu gravioris serviti a repetunda
libertate terremini.

Agundum atque obviam eundum est, Quirites, ne spo- 7
lia vostra penes illos sint, non prolatandum neque votis
paranda auxilia; nisi forte speratis taedium iam aut pu-
10 dorem tyrannidis Sullae esse et eum per scelus occupata
periculosius dimissurum. at ille eo processit, ut nihil 8
gloriosum nisi tutum et omnia retinendae dominationis
honesta aestumet. itaque illa quies et otium cum liber- 9
tate, quae multi probi potius quam laborem cum hono-
15 ribus capessebant, nulla sunt; hac tempestate serviun- 10
dum aut imperitandum, habendus metus est aut faciun-
dus, Quirites. nam quid ultra? quaeve humana superant 11
aut divina inpolluta sunt? populus Romanus, paulo ante
gentium moderator, exutus imperio gloria iure, agi-
20 tandi inops despectusque ne servilia quidem alimenta
relicua habet. sociorum et Lati magna vis civitate pro 12
multis et egregiis factis a vobis data per unum prohi-
bentur, et plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci
satellites mercedem scelerum. leges iudicia aerarium 13
25 provinciae reges penes unum, denique necis civium et
vitae licentia. simul humanas hostias vidistis et sepulcra 14
infecta sanguine civili. estne viris relicui aliud quam 15
solvere iniuriam aut mori per virtutem? quoniam qui-
dem unum omnibus finem natura vel ferro saeptis sta-
30 tuit, neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus
nisi muliebri ingenio expectat.

Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui praemia tur- 16
barum queror, et bellum cupiens, qui iura pacis repeto;

2 post memoriam humani *Aurel. Vict. Caes. 39, 15* || 7 agendum . . . est *Don. Ter. Andr. 254* || 19 agitandi inops *Arus. gr. VII 480, 3*

2 generis *add. Orelli* || 4 pravissimeque *ed. Mant.* parvissimeque V || 8 illos *def. Hauler l. c. 172 sq.* illum *Kortte*

17 scilicet quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens et scriba Cornelius aliena bene par[a]ta prodegerint, nisi adprobaritis omnes proscriptionem innoxiorum ob divitias, cruciatus virorum inlustrium, vastam urbem fuga et caedibus, bona civium 5 miserorum quasi Cimbricam praedam venum aut dono 18 datam. at obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. atque illa, quae tum formidine mercatus 10 sum, pretio soluto, iure dominus, tamen restituo, neque 19 pati consilium est ullam ex civibus praedam esse. satis illa fuerint, quae rabie contracta toleravimus, manus conserentis inter se Romanos exercitus et arma ab externis in nosmet vorsa. scelerum et contumeliarum om- 15 nium finis sit; quorum adeo Sullam non paenitet, ut et facta in gloria numeret et, si liceat, avidius fecerit.

20 Neque iam, quid existumetis de illo, sed quantum audeatis, vereor, ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quae futiles et conrup- 20 tae sunt, sed vostra socordia, qua[m] raptum ire licet et, 21 quam audeas, tam videri felicem. nam praeter satellites conmaculatos quis eadem volt aut quis non omnia mutata praeter victoriam? scilicet milites, quorum sanguine Tarulae Scirtoque, pessumis servorum, divitiae partae 25 sunt! an quibus praelatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonesta- 22 mentum? itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, quoi per tot volnera et labores nihil praeter 23 tyrannum quaesitum est. nisi forte tribuniciam potesta- 30 tem evorsum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis, utique iura et iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, quom relegati in paludes et sil-

16 ut ... fecerit *Diom. gr. I 412, 20* || **33** relegati in paludes *Arus. gr. VII 505, 9*

3 *corr. Orelli* || **11** dominus *Dietsch* dominis V || **21** *corr. Madvig* | ire *Madvig* iri V || **22** audeas V audeat *Kortte* || **24** victoriam V victorem *Kritz*

vas contumeliam atque invidiam suam, praemia penes
paucos intellegerent. quare igitur tanto agmine atque
animis incedit? quia secundae res mire sunt vitiis ob- 24
tentui, quibus labefactis, quam formidatus est, tam con-
5 temnetur; nisi forte specie concordiae et pacis, quae
sceleri et parricidio suo nomina indidit. neque aliter rem
publicam et belli finem ait, nisi maneat expulsa agris
plebes, praeda civilis acerbissuma, ius iudiciumque om-
nium rerum penes se, quod populi Romani fuit. quae si 25
10 vobis pax et conposita intelleguntur, maxuma turbamenta
rei publicae atque exitia probate, adnuite legibus in-
positis, accipite otium cum servitio et tradite exemplum
posteris ad rem publicam suimet sanguinis mercede cir-
cumveniundam. mihi quamquam per hoc summum im- 26
15 perium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati
atque etiam prae⟨si⟩dio, tamen non fuit consilium pri-
vatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas
quieto servitio. quae si probatis, adeste, Quirites, et 27
bene iuvantibus divis M. Aemilium consulem ducem et
20 auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.'

ORATIO PHILIPPI IN SENATV

'Maxume vellem, patres conscripti, rem publicam quie- 1
tam esse aut in periculis a promptissumo quoque de-
fendi, denique prava incepta consultoribus noxae esse.
25 sed contra seditionibus omnia turbata sunt et ab iis, quos
prohibere magis decebat; postremo, quae pessumi et
stultissumi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda
sunt. nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, 2
tamen, quia Lepido placent, sumunda sunt; nisi forte
30 quoi pacem praestare et bellum pati consilium est. pro 3
di boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc tegitis,

3 quia res secundae *(sic)* ... obtentui *Sen. contr. 9, 1, 13* (sec. res) *Porph. Hor. epist. 1, 18, 29*

2 intellegerent V -rint *Gerlach (commendat Klotz, BphW 39, 1919, 1206)* || 8 praeda = praedatio *(v. PhW 47, 1927, 1166) cf. Liv. 22, 9* || 10 composita *(neutr. pl.)* concordia *Aldus* || 16 *add. Aldus (v. PhW 47, 1927, 1166)* || 24 prava *ed. Mant.* parva V

M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior an ignavior sit deliberari non potest, exercitum opprimundae libertatis habet et se ⟨e⟩ contempto metuendum effecit; vos mussantes et retractantes verbis et vatum carminibus pacem optatis magis quam defenditis, neque 5 intellegitis mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. 4 atque id iure, quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob bene facta cepisset, quoius sceleribus tanta praemia tribuistis? 5 at scilicet eos, qui ad postremum us- 10 que legatos pacem concordiam et alia huiusce modi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. immo despecti et indigni re publica habiti praedae loco aestumantur, quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant.

6 Equidem a principio, quom Etruriam coniurare, pro- 15 scriptos adcersi, largitionibus rem publicam lacerari videbam, maturandum putabam et Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae bene facta extollebant et ignoscundo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aie- 20 bant, quom privata arma opprimundae libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quaerundo consilium publicum conruperunt. 7 at tunc erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis, quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit; nunc est pro consule cum imperio, 25 non empto sed dato a vobis, cum legatis adhuc iure parentibus, et ad eum concurrere homines omnium ordinum conruptissumi, flagrantes inopia et cupidinibus, scelerum conscientia exagitati, quibus quies in seditionibus, in pace turbae sunt. hi tumultum ex tumultu, bellum ex 30 bello serunt, Saturnini olim, post Sulpici, dein Mari Damasippique, nunc Lepidi satellites. 8 praeterea Etruria atque omnes reliquiae belli adrectae, Hispaniae armis sollicitae, Mithridates in latere vectigalium nostrorum,

12 et indigni re p. *Arus. gr. VII 480, 19*

3 *vulgo add.* || 5 carminibus *ed. Rom.* carminis V || 12 ab eo *ed. Mant.* habeo V || 14 amiserunt *Steup* || 23 tunc *Kritz* tum V || 26 *v. PhW 47, 1927, 1166*

quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit; quin
praeter idoneum ducem nihil abest ad subvortundum im-
perium. quod ego vos oro atque obsecro, patres con- 9
scripti, ut animadvortatis ne⟨u⟩ patiamini licentiam sce-
5 lerum quasi rabiem ad integros contactu procedere. nam
ubi malos praemia secuntur, haud facile quisquam gra-
tuito bonus est.

An expectatis, dum exercitu rursus admoto ferro at- 10
que flamma urbem invadat? quod multo propius est ab
10 eo quo agitat statu, quam ex pace et concordia ad arma
civilia. quae ille advorsum divina et humana omnia ce-
pit, non pro sua aut quorum simulat iniuria, sed legum
ac libertatis subvortundae. agitur enim ac laceratur 11
animi cupidine et noxarum metu, expers consili, inquies,
15 haec atque illa temptans; metuit otium, odit bellum; luxu
atque licentia carendum videt atque interim abutitur
vostra socordia. neque mihi satis consili est, metum an 12
ignaviam an dementiam eam appellem, qui videmini
[i]tanta mala quasi fulmen optare se quisque ne adtingat,
20 sed prohibere ne conari quidem.

Et quaeso considerate, quam convorsa rerum natura 13
sit. antea malum publicum occulte, auxilia palam in-
struebantur, et eo boni malos facile anteibant; nunc pax
et concordia disturbantur palam, defenduntur occulte.
25 quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu. quid ex- 14
pectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. an Le-
pidi mandata animos movere? qui placere ait sua quoi-
que reddi et aliena tenet; belli iura rescindi, quom ipse
armis cogat; civitatem confirmari, quibus ademptam ne-
30 gat; concordiae gratia ⟨plebei⟩ tribuniciam potestatem
restitui, ex qua omnes discordiae adcensae. pessume om- 15
nium atque inpudentissume, tibine egestas civium et luc-
tus curae sunt? quoi nihil est domi nisi armis partum
aut per iniuriam. alterum consulatum petis, quasi pri-
35 mum reddideris, bello concordiam quaeris, quo parta

30 plebei tribuniciam potestatem *Prisc. gr. II 243, 10*

4 *add. Carrio* || **9** ⟨ad⟩ quod *Steup* || **19** *del. Orelli* intenta *Aldus* ||
30 plebei *cum Prisc. add. Carrio*

disturbatur, nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. ut te neque hominum neque deorum pudet, quos 16 per fidem aut periurio violasti! qui quando talis es, maneas in sententia et retineas arma, te hortor, neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in sollicitudine 5 adtineas. neque te provinciae neque leges neque di penates civem patiuntur. perge qua coeptas⟨ti⟩, ut quam maturrume merita invenias.

17 Vos autem, patres conscripti, quo usque cunctando rem publicam intutam patiemini et verbis arma temptabitis? 10 dilectus advorsum vos habiti, pecuniae publice et privatim extortae, praesidia deducta atque inposita: ex lubidine leges imperantur, quom interim vos legatos et decreta paratis. quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, quom intelleget se metu magis 15 18 quam aequo et bono sustentatum. nam qui turbas et caedem civium odisse ait et ob id armato Lepido vos inermos retinet, quae victis toleranda sunt, ea quom facere possitis, patiamini potius censet. ita illi a vobis pacem, 19 vobis ab illo bellum suadet. haec si placent, si tanta tor- 20 pedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnae, quoius in urbem reditu decus ordinis huius interiit, nihilo minus vos atque coniuges et liberos Lepido permissuri 20 sitis, quid opus decretis, quid auxilio Catuli? quin is et alii boni rem publicam frustra curant. agite ut lubet, 25 parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt et rursus advorsum deos penatis manus armare. sin libertas et vera magis placent, decernite digna nomine et augete in- 21 genium viris fortibus. adest novos exercitus, ad hoc colo- 30 niae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi: fortuna meliores sequitur. iam illa, quae socordia nostra conlecta sunt, dilabentur.

22 Quare ita censeo, quoniam ⟨M.⟩ Lepidus exercitum

20 haec . . . oppressit (obrepsit *cod.* F) *Non. 229, 4* || **34** quare ita censeo *Eugraph. Ter. Eun. 1072*

6 *textum def. Kurfess, PhW 47, 1927, 1166 sq.* || **7** *corr. Steup (cf. Iug. 102, 9)* || **8** maturime V || **16** turbas ⟨se⟩ et *Madvig* || **21** obrepsit *Aldus, prob. Dietsch* || **29** nomini V || **34** *add. Orelli*

privato consilio paratum cum pessumis et hostibus rei
publicae contra huius ordinis auctoritatem ad urbem du-
cit, uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo pro consule
et ceteris, quibus imperium est, urbi praesidio sint ope-
5 ramque dent, ne quid res publica detrimenti capiat.'

ORATIO C. COTTAE AD POPVLVM ROMANVM

(Post) paucos dies Cotta mutata veste permaestus,
quod pro cupita voluntate plebes abalien⟨ata⟩ fuerat, hoc
modo in contione populi disseruit:

10 'Quirites, multa mihi pericula domi militiaeque, multa 1
adversa fuere, quorum alia toleravi, partim reppuli de-
orum auxiliis et virtute mea; in quis omnibus numquam
animus negotio defuit neque decretis labos; malae se-
cundaeque res opes, non ingenium mihi mutabant. at con- 2
15 tra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere.
praeterea senectus, per se gravis, curam duplicat, quoi
misero acta iam aetate ne mortem quidem honestam spe-
rare licet. nam si parricida vostri sum et bis genitus hic 3
deos penatis meos patriamque et summum imperium vilia
20 habeo, quis mihi vivo cruciatus satis est aut quae poena
mortuo? quin omnia memorata apud inferos supplicia
scelere meo vici.

A prima adulescentia in ore vostro privatus et in ma- 4
gistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecu-
25 nia voluere, usi sunt; neque ego callidam facundiam ne-
que ingenium ad male faciundum exercui: avidissumus
privatae gratiae maxumas inimicitias pro re publica sus-
cepi; quis victus cum illa simul, quom egens alienae opis
plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi pa-
30 triam deosque penatis cum ingenti dignitate dedistis. pro 5
quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis ani-
mam quam nequeo concesserim. nam vita et mors iura

17 senecta iam aetate *Serv. Aen. 11, 165 (ad hunc locum rettulit Wölfflin, ad alium locum pertinere credidit Ag)* || **28** cum . . . expectarem *Exc. Bob. gr. I 549, 23*

7 paucos . . . l. 12 mea in *palimps. Berol.* (***B***) *et Aurel.* (***A***) || **11** tolerabi ***A*** || **17** senecta *Serv. glossa videtur, antecedit* senectus || **25** callidam] caninam *Carrio*

naturae sunt: ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur.

6 Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique inpeditissuma re publica. namque imperatores Hispaniae stipendium milites arma frumentum poscunt, et id res cogit, 5 quoniam defectione sociorum et Sertori per montis fuga 7 neque manu certare possunt neque utilia parare. exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur, Macedonia plena hostium est nec minus Italiae marituma et provinciarum, quom interim vectigalia parva 10 et bellis incerta vix partem sumptu⟨u⟩m sustinent: ita classe, quae conmeatus tuebatur, minore quam antea na- 8 vigamus. haec si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, ut monet ira, supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis nobisque et re 15 publica incipitis?

9 Atque ego, quoius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenio corporis honestius quam pro vostra salute finem 10 vitae fecerim. adsum en C. Cotta consul, facio quod saepe 20 maiores asperis bellis fecere: voveo dedoque me pro re 11 publica. quam deinde quoi mandetis, circumspicite; nam talem honorem bonus nemo volet, quom fortunae et maris et belli ab aliis acti ratio reddunda aut turpiter moriun- 12 dum sit. tantummodo in animis habetote non me ob scelus 25 aut avaritiam caesum, sed volente⟨m⟩ pro maxumis bene- 13 ficiis animam dono dedisse. per vos, Quirites, et gloriam maiorum, tolerate advorsa et consulite rei publicae. 14 multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores, quos nequiquam abnuitis et pacis opulentiam quaeritis, 30 quom omnes provinciae regna, maria terraeque aspera aut fessa bellis sint.'

EPISTVLA CN. POMPEI AD SENATVM

1 'Si advorsus vos patriamque et deos penatis tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adulescentia 35

11 sumptum V || **18** ingenuo corpori *Aldus* || **26** volente V *corr. ed. Mant.*

ductu meo scelestissumi hostes fusi et vobis salus quaesita est, nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, patres conscripti, quem contra aetatem proiectum ad bellum saevissumum cum exercitu optume
5 merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. hacine spe populus Romanus liberos 2 suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro volneribus et totiens ob rem publicam fuso sanguine? fessus scribundo mittundoque legatos omnis opes et spes privatas
10 meas consumpsi, quom interim a vobis per triennium vix annuos sumptus datus est. per deos inmortalis, utrum 3 vicem me aerari praestare creditis an exercitum sine frumento et stipendio habere posse?

Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio quam 4
15 consilio profectum, quippe qui nomine modo imperi a vobis accepto diebus quadraginta exercitum paravi hostisque in cervicibus iam Italiae agentis ab Alpibus in Hispaniam submovi. per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius, patefeci. recepi Galliam Pyrenaeum 5
20 Lacetaniam Indigetis, et primum impetum Sertori victoris novis militibus et multo paucioribus sustinui hiememque castris inter saevissumos hostis, non per oppida neque ex ambitione mea egi. quid deinde proelia aut ex- 6 peditiones hibernas, oppida excisa aut recepta enume-
25 rem? quando res plus valet quam verba. castra hostium apud Sucronem capta et proelium apud flumen Durium et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti satis clara vobis sunt. pro quis, o grati patres, egestatem et famem redditis.

30 Itaque meo et hostium exercitui par condicio est; nam- 7 que stipendium neutri datur, victor uterque in Italiam venire potest. quod ego vos moneo quaesoque ut anim- 8

11 utrum . . . creditis *Diom. gr. I 366, 12*

11 utrum . . . creditis *ex Diom.* utrum censetis me vicem V (creditis *om.*) || 12 exercitum *et quae sequuntur usque ad fin. orat.* transgradientur *(sic) leguntur in palimpsesto Aurelianensi* (*A*) || 17 cervibus *A* || 19 pa]tefeci recepi Galliam *syllabas om. A* || 21 sustinuit *A* || 23 ambitionem egi *A* || 26 Turiam *Ursinus* || 27 exercitus *A* || 28 nobis *A*

advortatis neu cogatis necessitatibus privatim mihi con-
9 sulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus te-
netur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus,
praeter maritumas civitatis: ultro nobis sumptui aerique
sunt. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio 5
frumentoque aluit et nunc malis fructibus ipsa vix agi-
tat. ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem
10 consumpsi. relicui vos estis: qui nisi subvenitis, invito
et praedicente me exercitus hinc et cum eo omne bellum
Hispaniae in Italiam transgradientur.' 10

Hae litterae principio sequen|tis anni recitatae in se-
na|tu. set consules decretas | a patribus provincias in|ter
se paravere: Cotta Gal|liam citeriorem habuit, | Ciliciam
Octavius. dein | proxumi consules L. Lu|cullus et
M. Cotta litteris | nuntiisque Pompei gravi|ter perculsi 15
cum summae | rei gratia tum, ne exerci|tu in Italiam
deducto neque | laus sua neque dignitas esset, omni modo
stipen|dium ⟨e⟩t supplementum pa|ravere, adnitente
maxi|me nobilitate, cuius pleri|que iam tum lingua fero-
ciam | suam et dicta factis seque|⟨bantur⟩. 20

ORATIO MACRI TRIB. PLEB. AD PLEBEM

1 'Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter ius a
maioribus relictum vobis et hoc a Sulla paratum servi-
tium interesset, multis mihi disserundum fuit docendi-
que, quas ob iniurias et quotiens a patribus armata ple- 25
bes secessisset utique vindices paravisset omnis iuris sui
2 tribunos plebis. nunc hortari modo relicuom est et ire
3 primum via, qua capessundam arbitror libertatem. neque
me praeterit, quantas opes nobilitatis solus inpotens

22 si ... existimaretis *Don. Ter. Phorm. 45*

2 quae *om.* ***A*** || 4 aerique sunt ***A*** onerique V || 7 non *om.* ***A*** | etiam *om.* ***A*** || 10 transgradientur ***A*** -gredientur V || 11 *Epistulam subsequuntur in palimpsesto* ***A*** *haec* (*= columna quarta:* D, *cf. Maurenbrecher, Hist. rell. fasc. II p. 103*) || 13 partivere *Wölfflin* | ulteriorem (*pro* citeriorem) *Hauler, confundens annos 74 et 73, ut credit Maur.* || 18 supplementum ***A*** || 20 *suppl. Hauler* || 23 relictum *vulgo* relicuum V

inani specie magistratus pellere dominatione incipiam, quantoque tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes. sed praeter spem bonam ex vobis, quae metum 4 vicit, statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse 5 forti viro quam omnino non certavisse.

Quamquam omnes alii creati pro iure vostro vim cunc- 5 tam et imperia sua gratia aut spe aut praemiis in vos convortere meliusque habent mercede delinquere quam gratis recte facere. itaque omnes concessere iam in pau- 6 10 corum dominationem, qui per militare nomen aerarium exercitus regna provincias occupavere et arcem habent ex spoliis vostris, quom interim more pecorum vos multitudo singulis habendos fruendosque praebetis, exuti omnibus, quae maiores reliquere; nisi quia vobismet 15 ipsi[s] per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes, at mox, si vo- 7 stra receperitis, ad vos plerique. raris enim animus est ad ea, quae placent, defendunda, ceteri validiorum sunt.

An dubium habetis, num officere quid vobis uno animo 8 20 pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta, ex factione media consul, aliter quam metu iura quaedam tribunis plebis restituit. et quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunicia loqui ausus mussantibus vobis circumventus erat, tamen 25 prius illi invidiam metuere, quam vos iniuriae pertaesum est. quod ego nequeo satis mirari, Quirites; nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scele- 9 stum inposuerat servitium, finem mali credebatis: ortus est longe saevior Catulus. tumultus intercessit Bruto et 10 30 Mamerco consulibus. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno 11 quantis animis ierit in L. Quintium, vidistis. quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto in cassum agebantur, si prius quam vos serviundi finem, illi 35 dominationis facturi erant: praesertim quom his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de domina-

25 quam . . . pertaesum est *Arus. gr. VII 500, 14*

15 *corr. Laetus* || **16** at *Kritz* et V || **25** mutuere V

12 tione in vobis sit. itaque cetera ex licentia aut odio aut avaritia in tempus arsere; permansit una res modo, quae utrimque quaesita est, et erepta in posterum: vis tribu-
13 nicia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego vos moneo quaesoque ut animadvortatis neu nomina rerum 5 ad ignaviam mutantes otium pro servitio appelletis. quo iam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est condicio: fuisset, si omnino quiessetis. nunc animum advortere et, nisi viceritis, quoniam omnis iniuria gravitate tutior est, artius habebunt. 10

14 "Quid censes igitur?" aliquis vostrum subiecerit. primum omnium omittundum morem hunc quem agitis inpigrae linguae, animi ignavi, non ultra contionis locum
15 memores libertatis. deinde — ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera 15 ab auctoribus patriciis suffragia maiores vostri paravere — quom vis omnis, Quirites, in vobis sit et quae iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis, Iovem aut alium quem deum consul-
16 torem expectatis? magna illa consulum imperia et pa- 20 trum decreta vos exequendo rata efficitis, Quirites, ultroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis.
17 neque ego vos ultum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis, neque discordias, uti illi criminantur, sed earum finem volens iure gentium res repeto et, si per- 25 tinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vostrum praebeatis,
18 censebo. gerant habeantque suo modo imperia, quaerant triumphos, Mithridatem, Sertorium et reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et 30
19 labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vostra pensantur. qua tamen

1 itaque . . . arsere *Arus. gr. VII 486, 30* || 12 amittendum *(sic)* . . . agitis *id. VII 453, 10* || 23 neque (ego *om.*) . . . hortor *id. VII 477, 17*

1 in vos *Dietsch (cf. or. Lep. 2)* || 3 erepta . . . vis tr. *(sine interpunctione) Madvig* || 13 contionis *ex* conditionis V || 17 quom] qum (a. *s. s.*) V quamvis *Aldus*

quinis modiis libertatem omnium aestumavere, qui pro-
fecto non amplius possunt alimentis carceris. namque ut
illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires, sic ne-
que absolvi⟨t⟩ cura familiari tam parva res et ignavi
5 quoiusque tenuissumas spes frustratur. quae tamen 20
quamvis ampla quoniam serviti pretium ostentaretur,
quoius torpedinis erat decipi et vostrarum rerum ultro
iniuria⟨e⟩ gratiam debere? cavendus dolus est. namque 21
alio modo neque valent in univorsos neque conabuntur.
10 itaque simul conparant delenimenta et differunt vos in
adventum Cn. Pompei, quem ipsum, ubi pertimuere, sub-
latum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. ne- 22
que eos pudet, vindices uti se ferunt libertatis, tot viros
sine uno aut remittere iniuriam non audere aut ius non
15 posse defendere. mihi quidem satis spectatum est Pom- 23
peium, tantae gloriae adulescentem, malle principem vo-
lentibus vobis esse quam illis dominationis socium auc-
toremque in primis fore tribuniciae potestatis. verum, 24
Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno
20 cuncti praesidia habebatis. neque mortalium quisquam
dare aut eripere talia unus poterat.

Itaque verborum satis dictum est, neque enim igno- 25
rantia res claudit. verum occupavit nescio qua⟨e⟩ vos 26
torpedo, qua non gloria movemini neque flagitio, cunc-
25 taque praesenti ignavia mutavistis, abunde libertatem
rati, ⟨scilicet⟩ quia tergis abstinetur et huc ire licet at-
que illuc, munera ditium dominorum. atque haec eadem 27
non sunt agrestibus, sed caeduntur inter potentium ini-
micitias donoque dantur in provincias magistratibus. ita 28
30 pugnatur et vincitur paucis: plebes, quodcumque adcidit,

8 cavendus dolus est *Arus. gr. VII 488,23* || **22** neque .... claudit *Don. Ter. Eun. 164 (v. Weßner BphW 20, 1900, 1436)* || **26** scilicet quia ... abstinetur *Serv. Aen. 1, 211*

1 quinis modiis *ed. Mant.* quin is modis **V** || **4** *vulgo add.* | ignavi cuiusque tenuissimas spes frustratur *Gronovius* ignam quiusque tenuissimas perfrustratur **V** || **8** *add. Kritz* | namque ... conabuntur. cavendus dolus est **V** *transp. Fabri* || **23** *add. Carrio* || **26** scilicet *Serv. om.* **V**

pro victis est et in dies magis erit, si quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.'

EPISTVLA MITHRIDATIS

1 'Rex Mithridates regi Arsaci salutem. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere, dein, quod quaesitur, satisne pium tutum gloriosum an indecorum sit. 2 tibi si perpetua pace frui licet, nisi hostes opportuni et scelestissumi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est, neque petere audeam societatem et frustra mala 3 mea cum bonis tuis misceri sperem. atque ea, quae te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli et meae res parum prosperae, si vera existumare voles, 4 maxume hortabuntur. ille enim obnoxius qualem tu voles societatem accipiet; mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadendi et, quod florentibus optabile est, ego non validissumus praebeo exemplum, quo rectius tua conponas.

5 Namque Romanis cum nationibus populis regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est: cupido profunda imperi et divitiarum. qua primo cum rege Mace- 6 donum Philippo bellum sumpsere, dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes. ei subvenientem Antiochum concessione Asiae per dolum avortere, ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro 7 et decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina apud Samothracas deos acceptum in fidem callidi et repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. 8 Eumen⟨en⟩, quoius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem; post, habitum custodiae agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere, simulatoque inpio te-

10 ni *ante* egregia *ins. Madvig* || **14** parum *Aldus* rarum V | vera existumare V vere aestimare *Madvig* || **31** *add. Maurenbrecher* eum en V Eumenem *Asulanus*

stamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum
petiverat, hostium more per triumphum duxere; Asia ab
ipsis obsessa est. postremo Bithyniam Nicomede mortuo 9
diripuere, quom filius Nysa, quam reginam appellaverat,
5 genitus haud dubie esset.

Nam quid ego me appellem? quem diiunctum undique 10
regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat
divitem neque serviturum esse, per Nicomedem bello la-
cessiverunt, sceleris eorum haud ignarum et ea, quae
10 adcidere, testatum antea Cretensis, solos omnium liberos
ea tempestate, et regem Ptolemaeum. atque ego ultus 11
iniurias Nicomedem Bithynia expuli Asiamque, spolium
regis Antiochi, recepi et Graeciae dempsi grave servi-
tium. incepta mea postremus servorum Archelaus exer- 12
15 citu prodito inpedivit. illique, quos ignavia aut prava
calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit,
acerbissumas poenas solvunt, Ptolemaeus pretio in dies
bellum prolatans, Cretenses inpugnati semel iam neque
finem nisi excidio habitur⟨i⟩. equidem quom mihi ob ip- 13
20 sorum interna mala dilata proelia magis quam pacem
datam intellegerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta
sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis,
rursus tamen bellum coepi, Marcumque Cottam, Roma-
num ducem, apud Calchedona terra fudi, mari exui classe
25 pulcherruma. apud Cyzicum magno cum exercitu in ob- 14
sidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente;
simul hiems mari prohibebat. ita sine vi hostium regredi
conatus in patrium regnum naufragiis apud Parium et
Heracleam militum optumos cum classibus amisi. re- 15
30 stituto deinde apud Caberam exercitu et variis inter me
atque Lucullum proeliis inopia rursus ambos incessit.
illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum, ego
vastis circum omnibus locis in Armeniam concessi. se-
cutique Romani non me, sed morem suom omnia regna
35 subvortundi, quia multitudinem artis locis pugna prohi-
buere, inprudentiam Tigranis pro victoria ostentant.

30 inter . . . incessit *Char. gr. I 119, 11*

19 *vulgo add.* || **31** proeliis V prope *Char.*

16 Nunc quaeso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistundum an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum et auri esse; et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro 5 meis militibus ⟨belli prudentibus⟩ procul ab domo [parvo labore] per nostra corpora bellum conficere, quo[m] ne- 17 que vincere neque vinci sine tuo periculo possumus. an ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse? neque quic- 10 quam a principio nisi raptum habere, domum coniuges agros imperium? convenas olim sine patria parentibus, peste conditos orbis terrarum; quibus non humana ulla neque divina obstant, quin socios amicos, procul iuxta sitos, inopes potentisque trahant excindant, omniaque 15 18 non serva et maxume regna hostilia ducant? namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt; nos suspecti sumus aemuli et in tempore vindices adfuturi. 19 tu vero, quoi Seleucea, maxuma urbium, regnumque Persidis inclutis divitiis est, quid ab illis nisi dolum in 20 20 praesens et postea bellum expectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallundo et bella ex bellis serundo 21 magni facti: per hunc morem extinguent omnia aut occident .... quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos 25 Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine 22 auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem. teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus 23 latrones gentium oppressisse. quod uti facias, moneo hortorque, neu malis pernicie nostra tuam prolatare quam 30 societate victor fieri.'

2 scio ... l. 7 conficere *Char. gr. I 196, 18* || **13** peste (pestem *codd.* AS) ... terrarum *Serv. Aen. 7, 303* || **20** quid ... exspectans *(sic) Arus. gr. VII 487, 6*

5 petieris *Char.* || **6** *add. Char.* | parvo labore *om. Char. del. Linker* || **7** *del. Gerlach* || **11** raptum *Ciacconius* partum V || **13** conditos V *codd.* AS *Servii* conditor *rell. codd. Servii* || **21** expectans *Arus.* || **25** *'lacunam iure statuit Kitzig, cum insequente enuntiati parte non facile Romanos omnia extinguere, sed facile illos a Parthis Armenisque circumventum iri Mithridates exponeret' (Maurenbrecher)*

HISTORIARVM RELIQVIAE

E CODICIBVS SERVATAE

LIBRI II RELIQVIAE

2

col. I *(AB)* = fr. II 42 Mb

⟨apud⟩
quem exercitus f|uerat,
legionem misit de|specta
vanitate, idque i|lli in
sapientiam cesse|rat. dein

col. II *(B)* = fr. II 43 Mb

P. que Lentulus Marcel⟨linus⟩
eodem auctore quaest⟨or⟩
in novam provinci⟨am⟩
Curenas missus est, q⟨uod⟩

Enarratio (*Mb p. 74*): Primum consules anni 75 L. Octavius C. Aurelius Cotta commemorati sunt (fr. 42), dein leges quaedam consultaque leviora, quae his consulibus facta sunt, enumerantur, velut P. Lentuli Marcellini in Cyrenen provinciam profectio (fr. 43). iam civilium discordiarum hoc anno exortarum causae exponuntur tumultusque plebis in optimates excitati (fr. 45). quo commotus periculo C. Cotta consul magna habita oratione plebem placare studuit (fr. 47).

Col. I—VI: fragmenta Aurelianense ac Berolinense. De Berolinensi fragmento *(B)* egerunt Pertz, Mommsen, Kreyssig, Roth variis commentationibus, dein Jordan: Herm. 2, 1867, 81sqq. idem ediderunt coniunctum cum Aurelianensi *(A)* Hauler: WSt 8, 1886, 315sqq., 9, 1887, 25sqq., Rev. de Philol. X, 1886, 113sqq. — Codex palimpsestus duabus nunc e particulis ***A*** et ***B*** constans duorum foliorum lacinia continet, prioris columnas quattuor, alterius columnam primam quartamque, quarum cuiusvis undecim supersunt versus. hoc foliorum par ita est discissum, ut pars sinistra primae, dextra quartae columnae (fr. 42. 47) atque duae alterius folii columnae (fr. 52) servatae sint in ***A***, ceterae extent in ***B***. duo hi codices in contextu lineola (|) distincti sunt.

Col. I ⟨apud⟩ quem *Hauler* || 3 IDQVAE ***A***

Col. II 1 P. = Publius *(cf. Hermes 5, 1871, 399sqq.)* || 2 ACTORE ***B*** *corr. Kreyssig*

5 L. Octavius et C. Co|⟨t⟩ta con-
sulatum ingress|⟨i⟩, quorum
Octavius langu|⟨i⟩de et
incuriose fuit, C|⟨ot⟩ta prom-
ptius, sed ambiti|⟨on⟩e tum
10 ingenita largitio|⟨n⟩e cupi-
ens gratiam sing|⟨ul⟩orum . . .

ea mortui regis Apio⟨nis⟩ 5
testamento nobis d⟨ata⟩
prudentiore quam ⟨illas⟩
per gentis et minus g⟨lo⟩-
riae avidi imperio co⟨nti⟩-
nenda fuit. praetere⟨a di⟩- 10
versorum ordin⟨um⟩ ⟨certa-
mina hoc anno exarserunt⟩.

3

col. III *(B)* = fr. II 45 Mb

⟨Annonae intolerabil-⟩
is saevitia. qua re fati⟨ga⟩-
ta plebes forte consul-
⟨es⟩ ambo Q. Metellum, cui
⟨pos⟩tea Cretico cognomen-
5 ⟨tu⟩m fuit, candidatum
⟨pr⟩aetorium sacra via de-
⟨du⟩c⟨en⟩tis cum magno tu-
⟨m⟩ultu invadit fugien-

4

col. IV *(BA)* = fr. II 47 Mb

⟨post⟩
pau|cos dies Cotta mutata
veste p|ermaestus, quod pro
cupit|a voluntate plebes a-
balien⟨ata⟩ | fuerat, hoc modo
in co|ntione populi dis- 5
seru|⟨it⟩: Quirites, multa
mihi| ⟨pe⟩ricula domi mili-
tiaeq⟨ue| m⟩ulta adversa fu-
ere, q⟨u⟩|orum alia tolera-

Col. I **7** LANGV+DAE ***B*** || **8** fuit] egit *Wölfflin, Hartel* || **9** ambitione *vel* ambitiose *suppl. Hauler* || **10** ingenio largitore *Hauler*, ingenti a largitione *Mommsen*, ingenua largitione *OFriedrich*, ambitione tum incitatus largibat *Io in marg. exemplaris*, ambitione ingenita *Mb* || **11** gratiam singulorum *Mommsen*

Col. II **7** illas *suppl. Kreyssig*

Col. III *cf. Studemund et Iordan, Herm. 2, 1867, 82 sqq.* || **6** deducentis *Dietsch* || **8** VLTVM ***B***

Col. IV **2** veste] VLTER ***B*** | ERMOESTVS ***A*** *corr. Wölfflin* || **3.4** cupida *Hartel* | voluntate plebes] VOLVTATE PLEVIS ***A*** plebis *Hauler*, plebes *Mb* | (a)balienata fuerat] (A)VALIN ***B***, *sed ultima* N, M *an* A *sit dubium;* fuerat *Hauler*, FV . N . ERA ***A***. *ita ut super* A *litteram aut* D *aut* T *superscriptum sit;* abalienata *vel* alienata *Buecheler*, invalide fuerat *Wölfflin*, iam valerent funera *Hartel*

⟨tis⟩que secuta ad Octavi do-
10 ⟨mu⟩m quae propior erat in
⟨de⟩ .... ⟨pu⟩gnaculum
perve‖⟨nit⟩ ?

bi, pa⟨rti⟩|m reppuli deorum 10
⟨au⟩x⟨ili⟩|s et virtute mea:
in ...

Columnarum V et VI (A = fr. II 52a et b Mb) singulae tantum litterae in initio vel fine linearum leguntur; quaenam res his columnis contentae fuerint, plane latet; meo igitur iure has omisi. Cf. Hauler, WSt 8, 1886, 321; 9, 28; Rev. de Philol. X, 1886, 118.

5a

col. VII *(A)* = fr. II 87 A Mb

⟨ad impetum omnia para-⟩
re. dein signo dato prae-
cipiti iam secunda vigi-
lia simul utrimque pugnam
occipiunt, magno tumul-
5 tu primo eminus pe⟨r⟩ obs-
curam noctem tela in in-
certum iacien⟨te⟩s, post, ubi
Romani de industria non

5b

col. VIII *(A)* = fr. II 87 B Mb

la sua praecipitati, ruinaque
multorum fossae semiple-
tae sunt, ceteris fuga tuta
fuit incerto noctis et me-
tu insidiarum. dein post 5
paucos dies egestate aquae co-
acta deditio est, oppidum
incensum et cultores ve-
nundati eoque terrore mox

Enarratio *(Mb p. 89 sq.)*: Eodem anno (75) Servilius bello Isaurico per triennium gesto finem fecit. qui postquam diu cum Isauris pugnavit, Oroanda oppidum, dein Isauram Veterem averso flumine cepit, brevi post Isauram Novam caput gentis in deditionem accepit (fr. 87). ac tumultu inter deditos orto et brevi sedato Servilius Romam rediit triumphatum.

Fragmentum Aurelianense (= col. VII—X) ed. Hauler: SB Wien. Ak. phil.-hist. Kl. vol. 113 (1886) 621, Anz. Wien. Ak. 1886, 77, WSt 9, 1887, 25; *Io³ p. 129;* col. II/III ed. Hauler: Rev. de Philol. X, 1886, 126; col. III/IV Wölfflin: Arch. f. lat. Lex. III (1886) 305. — E quattuor constat folii unius columnis, quod primum quaternionis fuisse videtur (cf. *Mb p. 59*). emendationes, quae non ali viro docto nominatim adscribuntur, Haulero debentur.

Col. III **10** MQ. (= que) ***B*** ‖ **11** in propugnaculum *Pertz*, ingenti pugna civium *Huschke*, coenaculum *Kreyssig*, vestibulum *Dietsch*, inde in Ianiculum per Velabrum *Mommsen*, ingenti pugna ut summum in periculum pervenirent ***Mb in app. credens post*** pugna ***a librario versum omissum***

Col. VII **6.7** IN|CEPTVM IACIENS *A*

Col. VIII **2** semimpletae *Mommsen* ‖ **6** aquae] AQ. *A* ‖ **9** mox] mota *Krüger*

tela neque clamorem redde-
10 bant, perculsos formidi-
ne aut desertam munitio-
nem [g]rati avide in fossas
et inde velocissimum ge-
nus per vallum ⟨p⟩roperat.
15 at superstantes tum de-
nique saxa, pila, sudes iacere
et multos prope egressos
comminus plagis aut om-
ni re deturbare; qua repen-
20 tina formidine pars ⟨in⟩ val-
lo transfixa, alii super te-
(continuatur col. VIII, 1)

Isaura Nova legati pacem 10
[m]orantes venere obsides-
que et iussa facturos promit-
tebant. Igitur Servilius prudens
ferociae hostium, neque il-
lis taedium belli, sed repen- 15
tinam formidinem pacem
suadere, ne de missione mu-
tarent animos, quam pri-
mum moenia eorum cum
omnibus copiis accessit, mol- 20
(continuatur col. IX, 1)

5c

col. IX *(A)* = fr. II 87 C Mb

lia interim legatis osten-
tans et deditionem cunc-
tis praesentibus facilius con-
venturam. praeterea mi-
lites a p⟨o⟩pulationibus agro-
rum et omni noxa[m] reti-
nebat; frumentum et a-
lios commeatus oppidani

5d

col. X *(A)* = fr. II 87 D Mb

animae essent, proditu-
ros firmabant. at illi qui-
bus aetas imbellior et vetus-
tat⟨e⟩ vis Romanorum mul-
tum cognita erat, cupere 5
pacem, sed conscientia no-
xarum metuere, ne datis

Col. VII **14** properat *Mommsen* || **15** at] AD *A* || **18.19** omni re deturbare *Hauler*, omnibus pu⟨gnis in⟩cursare *Schenkl*, eminus telis deturbare *Hartel* || **20** in *add. Mb*

Col. VIII **17** de missione] *scil. obsidum, quos missuros se esse Isauri promiserant (Mb). contra* legatorum *subaudiverat antea Hauler, postea aut* post missionem *interpretandum aut* de demissione *scribendum esse putavit;* demissione (= „Niedergeschlagenheit") *vel* demissi prone *Hartel*, dimissione *Wölfflin*, remissione *Bonnet*

Col. IX **4** praeterea] propterea *Mommsen* || **5** APPELLATIONIB. *A corr. simul Hartel, Heerwagen, Mommsen*, a praedationibus *Hauler* || **8** comeatus *A*

Col. X **3** IBELLIOR *A* || **6** sed] ET *A* (*cui fort.* sed *manu sec. s. s.*), *def. Hauler*, set *Io*

dabant ex eorum volun-
10 tate; ne ⟨se⟩ suspectum habe-
rent, castra in plano loca-
verat. deinde ex imperio
datis centum obsidibus u-
bi perfugae, arma tormen-
15 taque omnia poscebantur,
iuniores primum ex con-
silio, deinde uti quisque
acciderat, per totam ur-
bem maximo clamore tu-
20 multum faciunt, neque se
arma neque socios, dum
(continuatur col. X, 1)

armis mox tamen extre-
ma victis paterentur. in-
ter quae trepida cunctis- 10
que in unum tumultuose con-
sultantibus Servilius fu-
tilem deditionem ratus,
ni metus urgeret, de inpro-
viso montem, ex quo in 15
iuga oppidi teli coniec-
tus erat, occupavit sacrum
Matri Magnae; et in eo cre-
debatur epulari diebus cer-
tis dea, cuius erat de no- 20
mine, exaudiri sonores . . .

Col. IX **10** se *add. Heerwagen* || **18** acceperat *Hartel*, accedebat *Buecheler, Heerwagen* | TVTAM *A* || **21** DVMA (*sequitur* ANIMAE *col. X, 1*) *A*

Col. X **8** extrema victis] victi *Hartel*, extremas vices *Io* || **11** VNO *A* (*m. 2 s. s.* v̄) || **12** SERBILIVS *A* | FVT|TILEM *A* || **16** iuga *Mommsen*, FVGAM *A*, forum *vel* tuguria *Hauler*, rugam *(cf. frz. 'la rue') vel* infima *Buecheler*, terga *OHirschfeld*, fundam *Hartel*, fanum *Domaszewski*, in superiora *OFriedrich* || **19** DER *m. 1* CER *m. 2 A* || **20** DEAM (M *del. m. 2*) *A* | de nomine] numine *Wölfflin, Hartel*, nomine invocato *interpretatus est Hauler*, *Mb montem subiectum vocis* erat *habeat, cui nomen erat de nomine deae* || **21** exauditi *OHirschfeld* — *v.* Comm. *Mb p. 96 sq.*

6

col. XI *(A)* = fr. II 92 Mb

⟨A matribus parentum facino-⟩
ra militaria viri⟨s memora-⟩
bantur in bellum a⟨ut ad la-⟩
trocinia pergent⟨ibus, ubi il-⟩
lorum fortia facta ⟨ca-⟩
5 nebant. eo postqua⟨m Pom-⟩
peius infenso exer⟨citu⟩
adventare comper⟨tus⟩
est, maioribus natu p⟨acem⟩
et iussa uti faceren⟨t sua⟩
10 dentibus, ubi nihil ab⟨nu-⟩
endo proficiunt, se⟨para-⟩
tae a viris arma cep⟨ere et⟩
occupato prope Meo⟨rigam⟩ (?)

7

col. XII *(A)* = fr. II 93 Mb

⟨oppidani promiserunt, . . .
dierum⟩
⟨mora⟩ interposita si exemp-
⟨ti ob⟩sidione forent, fide[m]
⟨soci⟩etatem acturos; nam
⟨ant⟩ea inter illum Pom-
⟨peiu⟩mque fluxa pace dubi- 5
⟨tav⟩erant. tum Romanus
⟨exe⟩rcitus frumenti gra-
⟨tia⟩ remotus in Vascones
⟨est it⟩emque Sertorius mo-
⟨vit s⟩e, cuius multum in- 10
⟨terer⟩at, ne ei perinde Asiae

Enarratio (*Mb p. 97*): In Hispania autumno anni 75 fractae antea contusaeque fere Sertorii res rursus invalescere coeperunt; etenim evitatis maioribus proeliis, Romanos insidiis magis et latrocinio aggressus commeatum iis interclusit (cf. Plut. Sert. 21), Pompeius vero in Vaccaeorum finibus oppida aliqua expugnare studuit (fr. 92), tamen appropinquante Sertorio et illius metu et omnium rerum inopia abscedere coactus est (fr. 93).

Fragmentum Aurelianense ed. Hauler: SBWien. Ak. vol. 113 (1886) 641, WSt 9, 1887, 30, Anz. Wien. Ak. 1886, 81; *Io*[3] *p. 131; Mb p. 98.* — Col. XI partim abscissa folii unius, eiusque in quaternione tertii, col. XII eiusdem e folii columna quarta.

Col. XI *Initium suppl. Hauler ex Serv. ad Aen. 10, 281*: Et secutus Sallustium hoc dixit, qui ait Hispanorum fuisse, ut in bella euntibus iuvenibus parentum facta memorarentur a matribus
3 ubi *Mb*, qui *Hauler*, quae *Io* || **5** eo *Mb*, ea *A Hauler*, eae *Io* || **10** abnuendo] admonendo *Hartel* || **12** et *suppl. Mb; post* capere *Hauler, post* loco (14) *Io interpunxit* || **13** Meorigam *(i. e. Vaccaeorum oppidum) ex Ptolem. 2, 6, 49 Hauler*

Col. XII **1** mora *suppl. Wölfflin* || **4** cuncta *suppl. Wölfflin* || **7** gratia *suppl. Wölfflin* || **9.10** est itemque *suppl. Wölfflin* | MON *A* movit se *Hauler*, itemque Sertorius monitus *(scil. rebus antea gestis)* et cuius multum intererat *Mb in app.* || **11.12** ATQ. VADIE *A* Galliaeque vaderent *Mb*, ne ei periret Asiae spes *Hartel*, perinde Asiae ⟨iter ut Italiae interclude⟨retur *Hauler (totum versum excidisse ratus)*, aquandi e facultate *Wölfflin*

quam tutissimo loc⟨o ill-⟩
15 os testabantur ino⟨pes pa-⟩
triae parientumque ⟨et⟩
libertatis, eoque uber⟨a⟩,
partus et cetera mul⟨ierum⟩
munia viris mane⟨re⟩.
20 quis rebus accensa iu⟨ven-⟩
tus decreta senior⟨um
aspernata⟩ . . .

⟨Galli⟩aeque vad⟨eren⟩t e
facultate.
⟨Pom⟩peius aliquot dies
⟨cas⟩tra stativa habuit,
⟨mo⟩dica valle disiunctis 15
⟨ab eo⟩ hostibus, neque propin-
⟨quae⟩ civitates Mutudurei
⟨et . . .⟩eores hunc aut illum
⟨com⟩meatibus iuvere: fames
⟨am⟩bos fatigavit. dein ta- 20
⟨me⟩n Pompeius quadrato
⟨agmine procedit⟩ . . .

Columnae XIII–XVI continent finem epistulae Pompei et quae sequuntur: vide supra p. 157,12–158,20.

Col. XI **14** illos *Mb*, eos *Hauler* || **16** pariuntum q. ***A*** || **17** eoque ubinam *Hauler*, ubera *Hartel*, locoque ubi nunc *Wölfflin* (eoque = ea re *vel* quare) || **18** mulierum *suppl. Wölfflin* || **19** viros *Hartel* | manerent *Wölfflin*

Col. XII **13** aliquod ***A*** || **16** ab eo *suppl. Wölfflin* — *v.* Comm. *apud Mb p. 100*

8

col. I *(A)* = fr. III 5 Mb

⟨Ligurum⟩
⟨co⟩pias Antonius ha⟨ud fa-⟩
cile prohibens a ⟨navibus⟩,
quia periaci telu⟨m pote-⟩
rat angusto intr⟨oitu, ne-⟩
5 que Mamercus host⟨ium navis⟩
in dextera commu⟨nis⟩
classis aestate qu⟨ieta⟩
tutior in aperto s⟨eque-⟩
batur. iamque diebus al⟨iquot⟩
10 per dubitationem ⟨tritis⟩,
cum Ligurum praes⟨idia
cessissent⟩
in Alpis, Terentun⟨orum ac-⟩

9

col. II *(A)* = fr. III 6 Mb

⟨disiunctus altis-
sim⟩o flumine Diluno
⟨ab hos⟩tibus, quem trans-
⟨gradi⟩ vel paucis prohiben-
⟨tibus ne⟩quibat, simulatis
⟨transi⟩tibus aliis haud longe 5
⟨a loco i⟩llo classe, quam e-
⟨vocara⟩t, temereque textis ra-
⟨tibus ex⟩ercitum transdu-
⟨xit, tum⟩ praemisso cum equi-
⟨tibus⟩ Manio legato et par- 10
⟨te na⟩vium longarum ad
.... insulam pervenit,

Enarratio (*Mb p. 108*): Quamquam a P. Servilio Isaurico praedonum principia Pisidia Isauriaque subacta erant, tamen adeo iam anno 75 mare ipsum atque 'Italiae maritima et provinciarum plena hostium' (or. Cottae 7) fuerunt, ut denuo occurrere huic malo senatus decreverit. atque ne singuli praedones a singulis ducibus impugnarentur, uni imperatori (M. Antonio) totum bellum mandavit. Antonius postquam ex urbe egressus est, primum in mari Ligustico (fr. 5), dein ad Hispaniae oram (fr. 6) contra praedones incolasque bellavit.

Fragmentum Aurelianense (col. I = fr. 5: prima columna folii unius, postremi scilicet, quaternionis illius, cuius margo dexterior abscissus est; col. II = fr. 6: eiusdem folii columna quarta; margo sinisterior avulsus est): ed. Hauler, SB Wien. Ak. phil.-hist. Kl. vol. 113 (1886) 665; WSt 9, 1887, 25; *Io³ p. 133*; *Mb p. 110.*

Col. I **1** copias *suppl. Hauler* (*scil. hostium*) || **2** a navibus *Mb*, a portu *vel* ab impetu *Hauler* || **4** introitu *suppl. Wölfflin* | neque (*aut* sed Q(uintus) *Hauler* || **7** quieta *suppl. Wölfflin* || **11** praesidia issent *Hauler*, cessissent *Mb*

Col. II **1** *suppl. Hauler* | DILVNO *potius quam* DIIVNO *A* || **5** haud] aut *A* aut longe acta alio classe *Hauler*, haud longe a loco illo *Mb* || **6** evocarat *Mb*, emiserat *Hauler* || **7** TEMERE · M · TEXIS *A* (textis *Hauler*) || **10** Manio *vel* Afranio *Hauler*

citu quaestio fac⟨ta ad⟩
Sertorium perve⟨hi cum⟩
15 Antonio ceterisque p⟨lace-⟩
ret, navibus in Hispa⟨niam⟩
maturare. postqua⟨m vero⟩
in Aresinarios ve⟨nere om-⟩
ni copia navium l⟨onga-⟩
20 rum, quas reparat⟨as ha-⟩
bebant quaeque no⟨n⟩ ⟨tempe-
statibus afflictae erant⟩.

⟨ratus⟩ inproviso metu
⟨posse⟩ recipi civitatem com-
⟨meati⟩bus Italicis opportu- 15
⟨nam⟩. atque illi loco freti ni-
⟨hil de⟩ sententia mutave-
⟨re; qu⟩ippe tumulum late-
⟨ribus i⟩n mare et tergo editis,
⟨ad hoc⟩ fron⟨te⟩ ut angusto 20
⟨ita har⟩enoso ingressu, du-
⟨plici⟩ ⟨muro muniverant⟩.

Col. I **13** facta est *Hauler* (*idem post* pervehi *interpungit et* navibus maturare *verbo* placeret *subiungit*) || **17** maturare *Mb inf. hist. intellegit* | vero *add. Mb propter spatium* || **21** non] novae accesserant *Hauler*

Col. II **16** atque *Mb*, at aeque *Hauler* || **19** MARI *A corr. Hauler* || **20. 21** monte *in A fuisse videtur* talique fronte, ut angusto et harenoso ingressu du⟨bius pes haereret⟩ *Hauler* (et harenoso *Wölfflino debetur*, ita har. *Mb*)

10a

col. III *(R)* = fr. III 96 A Mb

⟨hastas ig-⟩
ni torrere, quibus praeter
speciem bello necessariam
haud multo secus, quam
5 ferro, noceri poterat. at
Varinius, dum haec agun-
tur a fugitivis, aegra par-

10b

col. IV *(R)* = fr. III 96 B Mb

⟨milium iuxta illos castra
poni⟩t va⟨llo, fossa, permag-⟩
nis operibus commun⟨ita⟩.
deinde fugitivi con⟨sump-⟩
tis iam alimentis, ne p⟨rae-⟩ 5
dantibus ex propin⟨quo hos-⟩
tis instaret, soliti m⟨ore mi-⟩

Enarratio *(Mb p. 146)*; Anno 73 e Lentuli cuiusdam ludo Capuano gladiatores nonnulli cum erupissent, uti poterant, armati ad Vesuvium montem sese receperunt (Plut. Crass. 8) tresque sibi duces elegerunt. qui primos Capuanos reppulerunt, dein P. Clodium, qui in Vesuvio eos obsidebat, circumvenerunt necopinantem et fugaverunt. iam undique fugitivis, latronibus, pastoribus ad eos confluentibus P. Varinius Glaber praetor cum Cossinio collega adversus Spartacum missus est; sed fugitivi et Furium legatum et Cossinium oppresserunt, qua ex clade in ipsius Varinii exercitu magna exorta videtur omnium desperatio fugaque. attamen Varinio decertare cum fugitivis properante primum quidem illi loco temporeque minus opportuno proelium evitaverunt, postea vero consulem castra sua aggressum devicerunt (fr. 96); mox Thoranium quoque legatum superaverunt. deinde totam pervagantur Campaniam et Lucaniam saevissime devastant (fr. 98), nec villarum atque vicorum vastatione contenti Nolam atque Nuceriam, Thurios et Metapontum terribili strage populantur (Flor. II 8).

Fragmentum Vaticanum eidem codici debetur, ex quo ***A*** et ***B***; constat quattuor unius folii columnis, quarum quaeque vicenos singulos habuit versus ab 18 ad 23 litteras complexos. de quo egerunt Kreyssig, commentatio de C. Sallustii Crispi Historiarum libri tertii fragmento, Meissen 1735, Iordan, Herm. 5, 1871, 396 et 14, 1879, 634, Hauler, WSt 10, 1888, 136. Ed. *Io[3] p. 134* et *Mb p. 149.*

Col. III: prima folii columna fere integra. || **1** *suppl. Mb ex Serv. ad Aen. 9, 740*: nam hastae igni plerumque torrentur (sudes *Kritz*)

Col. IV = columna secunda, cuius margo exterior abscissus est. || **14** Frontin. I 5, 22: Idem (*scil.* Spartacus), cum a P. Varinio proconsule praeclusus esset, palis per modica intervalla fixis ante portam erecta cadavera, adornata veste atque armis, alligavit, ut procul intuentibus stationis species esset, ignibus per tota castra factis; imagine vana deluso hoste copias silentio noctis eduxit

1. 2 *suppl. Mb secundum Haulerum, qui proposuerat*: quattuor | milium loco tuto castra | ponit vallo aliisque mag|nis

te militum autumni gra-
vitate neque ex postrema
10 fuga, cum severo edicto
iuberentur ullis ad sig-
na redeuntibus et qui reli-
qui erant, per summa fla-
gitia detractantibus mili-
15 tiam, quaestorem suum
C. Thoranium, ex quo prae-
sente vera facillime nos-
cerentu⟨r, Roma⟩m misera[n]t,
et ta-
men interim quom vo-
20 lentibus numero quattuor

litiaė vigilias stat⟨iones-⟩
que et alia munia ex⟨equi⟩,
secunda vigilia ⟨silentio⟩. 10
cuncti egrediu⟨ntur re-⟩
licto bucinato⟨re in cas-⟩
tris; et ad vigil⟨um speciem⟩
procul visen⟨tibus palis ere-⟩
xerant fulta ⟨ante portam⟩ 15
recentia ca⟨davera et cre-⟩
bros igni⟨s fecerant, ut for-⟩
midine f⟨ugarentur Va-⟩
rini ⟨milites . . . . i⟩|ter . . . .
(quattuor desunt versus, quibus etiam de fugitivorum itinere agitur).

10c

col. V *(R)* = fr. III 96 C Mb

— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — inviis convertere. at
⟨Var⟩inius multa iam luce
5 ⟨desi⟩derans solita a fugi-
⟨tivis⟩ convicia et in cas-
⟨tra c⟩oniectus lapidum,
⟨ad ho⟩c strepitus tumul-
⟨tusque e⟩t sonores undique

10d

col. VI *(R)* = fr. III 96 D Mb

— — — — — — — — — — — — ⟨post⟩
aliquot dies contra mo-
rem fiducia augeri nos-
tris coepit et promi lingua. 5
qua Varinius contra s-
pectatam rem incaute
motus novos incognitos-
que et aliorum casibus per-

Col. III **11** IVVERENTVR ***R*** || **12** DEEVNTIB. *def. Hauler, corr. Dousa* || **16** PRE ***R*** || **17** noscerentur Romam *Io (secundum Bimardum et Dousam)*, noscerent Grumentum *Niebuhr (v. Herm. 5, 1871, 408)*, noscerent ad senatum *Dietsch*

Col. IV **14** palis *et* **15** ante portam *Mb ex Frontino add.* (palis fixis *Kritz*, fulta arboribus *Kreyssig, Io*) || **17** formidinis causa, ne Varini milites egredientis opprimerent *suppl. Io* || **19** iter *suppl. Hauler*

Col. V, cuius exterior margo abscissus est. || **2** *Duae litterae apparuerunt in medio versu*: OA in ***R*** ⟨agmine citat⟩o a⟨tque tramitibus⟩ || **3** inviis *Io* | AD ***R*** || **8** tumul|tuosi *vulgo* || **9** et *suppl. Hauler*

Col. VI **3** ALIQVOD ***R*** || **7** INCAVTAE ***R***

10 ⟨urgent⟩ium, mittit equites
⟨in tumul⟩um circum pro-
⟨minentem⟩, ut explorarent,
⟨insequente⟩s propere vesti-
⟨gia. sed fugitiv⟩os credens lon-
15 ⟨ge abesse muni⟩to tamen ag-
⟨mine insidia⟩s pavens se
⟨recipit, ut exercitu⟩m dupli-
⟨caret novis militibus. at Cumas
. . . . . . *(quinque desunt versus, quibus, quomodo Varinius exercitum restituerit, exponitur)* . . . .

culsos milites ducit tamen 10
ad castra fugitivorum
presso gradu, silentis iam
neque tam magnifice sumen-
tis proelium, quam postu-
laverant. atque illi certa- 15
mine consilii inter se iux-
ta seditionem erant, Cri-
xo et gentis eiusdem Gal-
lis atque Germanis obviam
ire et ultro ⟨of⟩ferre pugnam 20
cupientibus, contra Sparta-
⟨co impetum dissuadente⟩.

11 a

col. VII *(**R**)* = fr. III 98 A Mb

- - - - - - - - - - - - - - - - -

⟨ali⟩||enis et ei . . . .
ne, qua⟨ratione vagarentur a⟩d
5 id temp⟨oris . . . . tu⟩m-
que seclu⟨derentur itinere ia⟩m
et extin⟨guerentur . . . . simu⟩l

11 b

col. VIII *(**R**)* = fr. III 98 B Mb

- - - - - - - - - - - - - - - - -

(desunt duo fere versus) . . . . .
cons⟨ilium . . . . . . op⟩
timum videbatur. dein-
ceps monet in ⟨l⟩axiores 5
agros magisque pecuarios

Col. V **10** urgentium *Hauler*, ruentium *Kreyssig*, inruentium *Io* || **13** insequentes *Mb*, fugitivos *Kritz*, insidiatores *Hauler* || **14** sed fugitivos *Mb*, vestigia secutos *Kreyssig*, vestigata re etsi illos *Hauler* || **15** munito *Hauler*, toto *Kreyssig* || **16** insidias (impetus *in app.*) pavens *Mb*, agmine est secutus *suppl. Hauler* || **17. 18** *suppl. Mb*

Col. VI **16** IVS|TA ***R*** || **20** offerre *Kreyssig*, ferre ***R*** *def. Io — v.* Comm. *Mb p. 150*

Fragmenti Vaticani (fr. 98) alterum folium duas in partes ita discissum, ut primae quartaeque columnae media eaque maior pars perierit.

Col. VII **3** ⟨ali⟩ *suppl. Hauler* || **4** qua ratione *Dietsch* || **6** secluderentur itinere et **7** extinguerentur *Dietsch*

Col. VIII fere integra || **18** *Nonius p. 456*: Sallustius hist. lib. III: Ac statim . . . . (21) matronasque
5 +AXIORIS ***R***

curam .... is
set hau⟨d .... i⟩taque
10 quam c⟨elerrime abirent.
h⟩aud
aliam f⟨ugae rationem c⟩apiendam ⟨sibi esse pauci⟩ prudentes p⟨robare, liberi ani⟩mi nobiles⟨que, ceteri .... lau-
15 dantque, q⟨uod ille iubet
fac⟩ere,
pars sto⟨lide copi⟩is adfluenti⟨bus ferocique inge⟩nio fi-
dens, ali⟨i inhones⟩te patriae inmem⟨ores, at plu⟩rumi
20 servili ⟨indole nihil⟩ ultra
prae⟨dam et crudelit⟩atem
⟨appetere⟩ ...

ut egrediantur, ubi priu⟨s⟩-
quam refecto exercitu
adesset Varinius, auger⟨e⟩-
tur numerus lectis viri⟨s⟩; 10
et propere nanctus idoneum ex captivis ducem
Picentinis, deinde Eburinis iugis occultus ad N⟨a⟩-
ris Lucanas atque inde pri- 15
ma luce pervenit ad Anni forum ignaris cultoribus. ac statim fugitivi co⟨n⟩-
tra praeceptum ducis
rapere ad stuprum virg⟨i⟩- 20
nes matr⟨ona⟩sque et alii ...

11c

col. IX *(R)* = fr. 98 C Mb

... *(duo versus desunt)* ....
.... n⟩unc res-
tantes et eludebant, simul
5 nefandum in modum perverso volnere, et interdum lacerum corpus se-

11d

col. X *(R)* = fr. 98 D Mb

... *(duo desunt versus)* ....
.... tur neque
e .... ⟨odiu⟩m in se
c⟨onvertere. qu⟩os cru- 5
del⟨iter caedibus occ⟩upatos
a⟨c⟩ .... gravis ple-

Col. VII **9** itaque *Hauler* || **11** capie|endam ***R*** || **13** liberi animi *Mb*, ingenuique animi *Hauler* || **15** quod suaserat facere *Kritz* || **16** stolide nimis adfluentium numero *Io* || **18** inhoneste] longinquae *Io*

Col. VIII **11** nactus *Mb*

Col. IX: *Idem hac columna atque antecedente enuntiatum etiam continuari recte docuit Iordan, sed quomodo restituendum sit, incertum.*

Col. X, qua continuari narrationem de caedibus rapinisque fugitivorum apparet, singula quomodo reddenda sint, minime patet. || **17** *Porphyr. ad Horat. ep. 2, 1, 140:* nam et autumni frumenta Sallustius dixit
4 odium] *vel* iram in se convertisse (*fugitivos incolarum*) *Mb in app.* ||
6 caedibus] in caedendo *Dietsch*

mianimum omittentes;
alii in tecta iaciebant ig-
10 nis multique ex loco ser-
vi, quos ingenium soci-
os dabat, abdita a domi-
nis aut ipsos trahebant
ex occulto; neque sanctum
15 aut nefandum quicquam
fuit irae barbarorum
et servili ingenio. quae
Spartacus nequiens pro-
hibere, multis precibus quom
20 oraret, celeritate prae-
verterent ⟨de re⟩ nuntios . . .

r⟨ique . . . . . . a⟩t illum di-
em ⟨atque proximam⟩ noctem
ib⟨idem commoratu⟩s dupli- 10
ca⟨to iam fugitiv⟩orum nu-
me⟨ro castra movet p⟩rima cum
luc⟨e et consedit⟩ in campo
sati⟨s lato, ubi colo⟩nos aedifi-
cis e⟨gressos videt⟩; et tum 15
mat⟨ura in agri⟩s erant
autu⟨mni frume⟩nta.
Sed inc⟨olae iam ple⟩no die gna-
ri ex f⟨uga finit⟩imorum
fugi⟨tivos ad se a⟩dventa- 20
re, p⟨roperant cum o⟩mnibus
⟨suis in montes vicinos⟩.

Col. IX **19** PRAECIB. ***R*** || **21** de re *suppl. Hauler*

Col. X **8** diem atque proximam n. *Kreyssig* || **10** duplicato iam fugitivorum numero *Kritz* || **11—14** *suppl. Mb* || **20** ad se *suppl. Kritz, cetera Kreyssigio debentur*

FRAGMENTA

E PAPYRIS SERVATA

RYLANDS-PAP. III (1938), n. 473 (s. II/III)

Fragm. I utrum ad tumultum Lepidi (Rylands, cf. ad v. 18) an ad bellum Sertorianum (Last) pertineat, sub iudice lis est. Rylands ex Maurenbr. Prol. p. 14 adn. 2 laudat Exup. p. 3, 26 (Bursian): Sed in Etruriae litore commisso proelio coeperat Lepidus esse superior per armatam multitudinem quae odio rerum Sullanarum se Lepidi partibus applicarat. Certo e primo historiarum libro excerptum esse putant editores. at E. Lepori, Athen. 28, 1950, 280 sqq., nos docet fragm. I pertinere ad bellum piraticum a M. Antonio gestum (ex l. III, cf. *Mb* p. 108 sqq.). Alterum fragm. ad excursum de Sardinia Corsicaque (cf. fr. II 7, infra v. 42 sq.) pertinere apparet.

RYLANDI TRANSCRIPTIO B.

1. PAP. RYL.

— — — — — — — — — — — —

[. . . . .] g[. . . . .]
[. . . . . . .]e . oe . [. . . . . . .]
[. . . . . .] . ataro . . [. . .]r[e-]
[f]ertus ir⟨a⟩e et doloris in
5 talibus sociis amissis. Ar-
mati navibus e⟦i⟧volant
scaphis aut nando, pars
[p]uppibus in litus algosum
[i]npulsis; neque eos diuti-
10 [u]s hostes mansere genus
[tr]epidissimum Graeco-
[r]um et Afrorum semermi-
[u]m. dein sociis pro fortu-
[n]a humatis et omnibus

3 refertus] *praecessisse videtur 'quisque'; cum perexiguum vestigium primae litterae* r *extet, legi possit* incertus || **6** evolant *ex* eivolant *corr. Ed. Fraenkel* || **13** *cf. Iug. 50, 2*: pro re atque loco ... paulatim procedere

15 [qu]ae usui erant ex propin-
[quo] correptis, ubi nulla
[spe]s esset patrandi incepti,
[pe]rrexere in Hispaniam
(ex ceteris lineis (19/20) vix una littera cognoscitur)

2. PAP. OXYRH. sine numero.

Col. I (Frag. a)

– – – – – – – – – – – – – –

[. . .]er [ca. 15 litt.]
[. .]etus [ca. 14 litt.]
[. .]si ph[ca. 14 litt.]
[. .]rdi [ca. 15 litt.]
25 [. . .]ri [ca. 15 litt.]

– – – – – – – – – – –

(Frag. b)

– – – – – – – – – – –

. . . .] an Iolao [. . . . .]
[. . . . . . .]m incertum tra-
[. . .] ariri [. .]is an testimo-
[ni]um adscitae gentis. Ba-
30 [lar]os Corsi transfugas
[Pa]llanteos, alii Numi-
[das], pars Hispanos putant
[de P]oenorum exercitu; ge-

17 *cf. Cat. 56,4. Iug. 70,5*: incepta patrare || **18** = *fr. I 83 Mb (Serv. Aen. 1, 329)*: perrexere in Hispaniam an Sardiniam || **24** *legendum:* Sardi *vel* Sardini || **26** Iolao *debetur Eduardo Fraenkel: ille prognatos Herculis Thespiis in Sardiniam deduxit: agitur de historia insulae, ut ex 42 sq. concludi potest* || **27** *cf. Hist. IV 53:* suspectusque fuit, incertum vero an per neglegentiam, societatem praedarum cum latronibus composuisse; *similiter III 73 et IV 1* || **28** *Pro* ariri *legi possit* rairi (*porro* t *vel* e *pro priore* i) || **29** Balaros] *cf. Pausan. X 17, 5.* || **31** Pallanteos] *Pallantia est urbs in Hispania Terraconensi sita (cf. Strabo III 162); an* Atlanteos*? cf. Amm. Marc. XV 3, 6; sed v. infra 37, ubi* bellum Celtibericum *commemoratur, cuius Pallanteos interfuisse notum est* || **33** *Ex ea re, quod Carthaginiensium mentio fit, Rylands concludit fr. II 114 Mb* et Poeni ferunt adversus *in scheda quae sequebatur contineri potuisse*

[nus] ingenio mobili aut
35 [so]ciorum metu infidum
[fu]sci veste cultu barba.
[be]llo Celtiberico et la

Col. II

— — — — — — — — — —
c[ca. 19 litt.]
con[ca. 17 litt.]
40 vit[ca. 17 litt.]
di[ca. 18 litt.]
Dae[dalum ex Sicilia pro-]
fectu[m quo Minonis iram]
[atque opes fugerat]

Fragmenta c et d neglegi possunt, quod paucae tantum litterae leguntur.

34 *cf. Iug. 46, 3:* genus Numidarum infidum, ingenio mobili, *et ibid. 66, 2* || **36** [fu]sci *ingeniose suppl. W. Morel, Cl. Rev. 50 (1941), 74 sq.* || **42—44** sq. = *fr. II. 7 Mb*

CONSPECTVS FORMARVM ANTIQVARVM

QVAE IN HIST. RELL. TRADITAE SVNT[1])

(Cf. Ed. Maurenbrecher [1893] p. 212sqq.: De orthographia Sallustiana)

a) *u in superlativis (cf. Quintil. I 7, 21)*:
ter in palimpsestis: proxumi *fr. II 98D in Aurelianensi (v. supra p. 158, 11)*, ⟨plu⟩rumi *fr. III 98A atque* ⟨finit⟩umi *fr. III 98D in Vaticano*, [*contra octies* -imus]. *In codice* **V**: *fr. I 55, 2* (= *or. Lep. 2*) optumis, *21* pessumis, *25* maxuma, *fr. IV 69, 17* (= *ep. Mithr. 17*) maxume, *20* maxuma (*at quadraginta superque superlativi littera* **i** *scripti*). *Etiam in* **P** *saepius* -imus *quam* -umus *scriptum esse approbat Mb.*

b) *u in gerundii vel gerundivi formis*:
[*fr. III 3 Ps. Ascon. ad Cic. Verr. I 60 (p. 176 Or. — p. 239 Stangl)* perdundae, *sed Arus. p. 476* perdendae], *in* **V**: *fr. I 55, 25* (= *or. Lep. 25*) circumveniundum (*contra 20ies* **e** *scriptum*). **P** *in Cat. et Iug. saepius* capiundae, faciundi, potiundi, *praeterea* gerundum, sumundum *sim. habet (Mb).*

c) *o post* **v** (*pro* e) (*cf. Quintil. I 7, 25*):
In Berolinensi diversorum *fr. II 43*, *in Aurelianensi* adversa *fr. II 47, 1* (= *or. Cottae 1*), animadvertatis *fr. II 98, 8* (= *ep. Pomp. 8. idem utroque loco* **V**), *in Vaticano* perverso *fr. III 98C*. *In or. et ep.* (**V**) *plus 40ies* ve *scriptum, bis* vo: *fr. II 47, 13* (= *or. Cottae 13*) advorsa, *fr. III 48, 13* (= *or. Macri 13*) animum advortere, *Iug. 14, 20* transvorsos **V**, *Iug. 50, 1* transvorsis, *26, 2* advorsaretur, *69, 1* advertere ad se vorsum (*sic*) **P**. *In ep. ad Caes. I 1, 5* pervorse, *I 7, 5* pervorsam, *I 1, 8. 4, 3* advorsum, *II 12, 8* divorsa.

[1]) Hic conspectus nullo modo perfectus est, quod mihi, ut iam supra in praefatione commemoravi, collationes codicum desunt, sed quasi mediocritatem quandam redolet. Quae uncis quadratis [] seclusa sunt, non leguntur in hoc libro. Ceterum numerus archaismorum, qui vocantur, in *epistulis ad Caesarem* maior est quam ceteris omnibus libris Sallustianis (*cf.* Sall. app. fasc. 1 [1950] Ind. II, p. 19sq.).

d) ***vos*** (*pro* vus) *et* ***uos*** (*pro* uus) (*cf. Quintil. I 7, 26*): novos *fr. I 77, 21* (= *or. Phil. 21*), sed scaevus *fr. I 55, 5* (= *or. Lep. 5*), annuus *fr. II 98, 2* (= *ep. Pomp. 2*) (*Mb ubique in textu scribit* -vos, *sed* -uus). – *De* **quom** *et* **com** (cum) *cf. Quintil. I 7, 5. In Vaticano fr. III 98 C* quom (*coniunctio*), *fr. III 96 A* quom (*praep.*); *in V fr. IV 69, 13 et 16* (= *ep. Mithr. 13 et 16*) quom, *fr. III 48, 45, 15* (= *or. Macri 15*) qūm (= quom), [*fr. I 107 e scholio Veron. Verg. Aen. 4, 178* qum, *fr. I 99* com Sertorios apud Servium]. – *Utrum Sallustius* ***quos*** *an* ***cus*** *scripserit, ignoramus* (*Mb*). *In V fr. III 48, 2* (= *or. Macri 2*) relicuum, *fr. I 77, 9* (= *or. Phil. 9*) secuntur; quoius *Iug. 14, 21* ***V P***, quiusque (= quoiusque) *fr. III 48, 19* (= *or. Macri 19*). *In ep. ad Caes.* quoius *II 1, 1. 1, 4. 3, 2. 8, 6. 9, 2*, quoiusquam *II 12, 7*, quoi II 9, 1 (qui ***V***), quoiquam *II 1, 1*, quoique *I 5, 4 II 12, 8.*

e) ***ol*** (*pro* ul):
In palimpsesto Vaticano fr. III 98 C perverso volnere, *in* ***V*** volnera *fr. I 55, 22* (= *or. Lep. 22*), volneribus *fr. II 98, 2* (= *ep. Pomp. 2*), *contra* vult *fr. I 55, 21* (= *or. Lep. 21*). *Etiam* ***P*** *saepius* volt, volgus, voltus *exhibet.*

f) ***ī*** *contractum* (*pro* ii) et ***ei*** (*pro* ī|):
In monumento Ancyrano non modo auspicis, provincis, stipendis, dis, *sed etiam* alii, consiliis, manibus *legimus. Quid Sallustius scripserit, nescimus (Mb); in libris rescriptis septem extant exempla formarum vulgarium, sex contractarum, velut in Berolinensi* Octavi *fr. II 45*, auxilis *fr. II 47 A* (auxiliis ***V***), *in Aurelianensi* imperi *fr. II 98, 4* (= *ep. Pomp. 4*) (imperii ***V***), Pompei *fr. II 98 D, in Vaticano* Anni *fr. III 98 B*, aedificis *fr. III 98 D, contra in Aurelianensi* alii *fr. II 87 A*, copiis *fr. II 87 B*; Sertorii *II 98, 5* (= *ep. Pomp. 5*) (*et* ***V***), nuntiisque *fr. II 98 D*, aliis *III 6, in Vaticano* inviis *fr. III 96 C*, consilii *fr. III 96 D. In fragmentis a grammaticis servatis:* [erici *Non. et Serv. fr. III 36*, proelis D *Prisciani fr. IV 13*, consili *Char. fr. I 68*, Pompei *Gell. fr. I 53*], aerari *Diom. fr. II 98, 3* (= *ep. Pomp. 3*) (*et* ***V***). *In* ***V*** *quinque formae contractae*: di *fr. I 77, 3* (= *or. Phil. 3*), Mari *ibid. 7*, ali *ibid.*, aerari (*ep. Pomp. 3, v. supra*), modis *fr. III 48, 19* (= *or. Macri 19*). – *In Sallustiana memoria tam rara ac debilia sunt scripturae* ei *vestigia, ut recipere ea in contextu insani esset (Mb). Sed fr. II 98, 6 (= ep. Pomp. 6) Aurelianensis habet* quois = queis (*sic etiam Urbinas et Vaticanus 3415 teste Haulero*). *In ep. ad Caes. plus* 20^{ies} *legimus* ei.

g) ***-os*** (*pro* -or):
(*cf. Serv. Aen. 1, 253*: 'item Sallustius paene ubique *labos* posuit, quem nulla necessitas (scil. metri) coegit.'): labos *fr. II 47, 1* (= *or. Cottae 1*), *fr. III 48, 18* (= *or. Macri 18*); colos *Cat. 15, 5 Probus* (color *codd.*), odos *Iug. 44, 4 Fronto* (odor *codd.*)

h) *Verborum compositorum quae dicitur forma restituta:* intellego, neglego (*non* intelligo, negligo) *sim. habent fragmentorum a grammaticis laudatorum codices, item* **V** *semper,* **P** *plerumque* (*de formis* neglegeris *Cat. 51,24 et* neglegisset *Iug. 40,1 v. app.*). delegit *forma praesentis, non perfecti: Iug. 23, 2. 94, 8. 103, 3* (*cf. Kunze, Sallustiana III 1, 27 sq.*). retractantes *fr. I 77, 3* (*= or. Phil. 3*) **V**, *in palimpsesto Vat.* detractantibus *fr. III 96 A, in Aurel.* periaci *fr. III 5, 3,* transgradientur *fr. II 98, 10* (*= ep. Pomp. 10*) (transgredientur **V**), [superiactis *Non. fr. II 56,* praegradiebantur *Non. cod. B fr. IV, 66,* occanuere *fr. I 135 Diom. Prisc. Serv.*]

i) **-is** *acc. decl. III (cf. O. Keller, Rh. Mus. 21, 1866, 241): Sallustium, ut illa aetate fieri solebat, vocum, quarum stirpes in* i *exeunt, accusativum per* -is *formavisse elucet e memoria historiarum: legimus in palimpsesto Berol.* gentis *fr. II 43,* deducentis *fr. II 45, in Aurel.* hostisque *II 98, 4* (*= ep. Pomp. 4*) (*sic et* **V**), hostis *ib. 5* (hostes **V**), Alpis *fr. III 5, in Vat.* ignis *fr. III 96 B, III 98 C,* silentis *et* sumentis *fr. III 96 D,* Naris *fr. III 98 B, ibid.* (*falso*) laxioris, (*contra* agentes *fr. II 98, 4* (*= ep. Pomp. 4*) *agentis* **V** *et* restantes *fr. III 98 C*). **V** *praebet* conserentis *fr. I 55, 19* (*= or. Lep. 19*), penatis *I 77, 20* (*= or. Phil. 20*), *II 47, 3 et 4* (*= or. Cottae 3 et 4*), *II 98, 1* (*= ep. Pomp. 1*), montis *II 47, 6* (*= or. Cottae 6*), omnis *II 98, 2* (*= ep. Pomp. 2*), hostisque *ib. 4* (*cum Aurel.*), agentis *ib. 4,* potentisque *IV 69, 17* (*= ep. Mithr. 17*) *contra* gentes *I 55, 1* (*= or. Lep. 1*), hostes *II 98, 5* (*= ep. Pomp. 5*), omnes *IV 69, 20* (*= ep. Mithr. 20*). [*Etiam in grammaticorum exemplis*: utris *fr. III 37 Non.,* vitantis *Non. fr. IV 40,* omnis *apud Gellium fr. I 105 etc.*]

CONSENSVS TESTIMONIORVM ET CODICVM

(cf. *Zi* p. 125 sqq.)

C. = Catilinae coniuratio J. = Bellum Iugurthinum

I. LOCI, QVI NON TRADITI SVNT IN *V*

Festus C. 36, 5. — Quintil. J. 1, 1 + Asper + Iul. Rom. + Fragm. Bob. + Serv. + Pomp. + Cledon. + August. + Marius Victor. + Vindic. — Fronto C. 5, 4 + Non. + Serv.; ib. + Cledon. + Prisc.: C. 31, 2. 37, 5; J. 6, 1 + Serv. + Macrob.; ib. + Val. Prob. + Diom. + Serv. + Macrob.; ib. + Sacerd. + Serv. + Macrob.; ib. + Val. Prob. + Asper + Macrob.; J. 7, 4—6. 8, 1. 17, 5 + Serv.; ib. + Serv. (cf. Curt. 4, 7, 6); ib. (*genus — patiens laborum* Hauler p. 164, *laboris* Mai et Naber); J. 20, 1—2 (*in regnum Adherbalis — metuendus* Hauler p. 165); 63, 2 (*at — exagitabat* Hauler p. 163). — Gellius C. 7, 5. — Prob. min. C. 3, 4 (= Sacerd.); 6, 7 + Aug. + Pap. Oxyr.; 16, 3 (= Sacerd.); 36, 2 + Arus. + Cledon. + Aud. + Pomp. + Prisc.; 44, 1. 59, 6; J. 17, 7. 106, 4 + Cledon. — Sacerdos C. 3, 5. 5, 9. 8, 3 + Arus.; 31, 9. 53, 1; J. 1, 1 + Quint. + Char. (= Iul. Rom.) + Don. + Serv. + Cledon. + Aug. + Fragm. Bob. + Pomp. + Victorin.; 6, 1 (*leonem — feras* K. VI, 470, 11) + Fronto + Serv. + Macrob.; 37, 3. 48, 3. — Nonius C. 3, 4. 5, 1. 5, 2. 7, 4 + Diom. (= Asper); 7, 5 + Gell.; 7, 6 + Aug.; 8, 5. 10, 6 + Char.; 15, 5 + Char.; 23, 1. 56, 2. 56, 3; J. 1, 3. 2, 4. 8, 1 + Fronto; 13, 1. 48, 1. 56, 5. 57, 4. 71, 1. 71, 4. 90, 1. 96, 3 + Serv.; 98, 4; ib. — Firm. Lact. C. 1, 2 + Serv.; 8, 1; ib. + Aug. — Ael. Donat. (= Asper) C. 1, 6 + Prisc.; 7, 4 + Non.; 15, 5 + Serv.; 22, 1 + Schol. Bemb. (Umpfenbach p. 379) + Eugraph.; 23, 3 + Eugraph.; J. 1, 1. 1, 4. 6, 1 + Val. Prob. + Fronto + Macrob.; 32, 5. 38, 7. 41, 1. 44, 5. 58, 5. 60, 1. — Diomedes C. 7, 4. 52, 1. — Charisius C. 10, 6. 15, 5 (= Rom.) + Non.; 21, 1. 50, 4 (= Rom.); 55, 3 + Serv.; J. 1, 1 (= Rom.); 75, 4. — Tib. Claud. Don. C. 9, 5 + Aug. — Servius C. 1, 2 + Firm. Lact.; ib. (cf. Ennodius ep. 6, 3); 2, 8. 5, 4 + Fronto + Non.; 6, 2 + Prisc. + Pap. Oxyr.; 10, 1. 10, 5 + Schol. Bern. Verg. + Pap. Gr. e Lat.; ib.; 15, 5 + Don.; 23, 5; J. 6, 1 + Fronto + Macrob. + Sacerd.; ib. + Fronto; 17, 5 + Fronto (cf. Curt. 4, 7, 6); ib. + Fronto; 33, 1 (*cum Cassio* om. propter brevitatem); 43, 1 + Cledon. + Pomp.; 60, 1. — Sulp. Sev. (chron. I 13, 1) C. 6, 2 + Pap.

Oxyr. — Lact. Placidus J. 48, 2. 48, 3. 64, 6. — Arusianus C. 2, 9 + Non.; 4, 2. 5, 4. 6, 6 + Pap. Oxyr.; 7, 6 + Non. + Aug.; 8, 3. 11, 6 (*p. R.* om. propter brevitatem) + Aug.; 14, 5 (*que* om.); 20, 1. 21, 4. 31, 3 + Fronto; 36, 2 + Prob. min. + Cledon. + Aud. + Pomp. + Prisc.; 37, 11. 40, 2 + Prisc.; 45, 1. 53, 3 + Aug.; 55, 3. 56, 2 + Non.; 57, 2. 59, 4. 59, 5; J. 4, 9. 6, 1 + Val. Prob. + Fronto + Macrob. + Serv.; ib. + Fronto + Macrob.; 11, 3 + Prisc.; 17, 5 + Fronto; 20, 2. 20, 5. 26, 1. 27, 2 (*per — factiosos* om. propter brevitatem); 30, 3. 35, 3. 37, 4. 39, 1. 43, 1. 52, 4. 52, 5 (*ab Jugurtha* om. propter brevitatem); 57, 1. 61, 5. 72, 2. 75, 10. 82, 1. 90, 1 (*autem — et* om.) + Non. — Augustinus C. 2, 1. 7, 3. 7, 6. 8, 1 + Firm. Lact.; 9, 1. 9, 5 + Claud. Don.; 11, 2. 11, 3 (*neque copia — minuitur* Ep. 104, 1) + Gell.; 11, 6 (*insueverit* ex constr. enunt.); 53, 5—6 (cum propriis mutationibus); 54, 4. — C. Mar. Victorinus C. 1, 1. 1, 3. — Agroecius C. 19, 5. — Cledonius C. 5, 4 + Fronto + Prisc.; J. 1, 1. 43, 1 + Serv. + Pomp.; 106, 4 + Prob. min. — Grillius (p. 12, 23M.) C. 10, 5 + Serv. — Priscianus C. 1, 6 + Don.; 2, 9. 5, 4 + Fronto + Cledon.; 6, 2 + Serv. + Pap. Oxyr.; 11, 6 + Aug. + Pap. Gr. e Lat.; 11, 7. 12, 4 + Serv.; 17, 2 (*omnis* om. propter brev.); 21, 4. 31, 7. 36, 2 + Prob. min. + Arus. + Cled. + Aud. + Pomp.; 36, 4. 43, 2; J. 5, 3. 22, 1. 37, 3. 56, 5. 81, 2. 87, 4. 108, 3. — Eugraphius C. 6, 6 + Pap. Oxyr.; 23, 3 + Don. — Comm. Bern. Lucan. J. 18, 9. 86, 3. — Schol. Bern. Verg. J. 15, 5 (*animum — continuit* Geo. IV 429 p. 978ff.). — Veg. Renat. De re mil. I 4 C. 7, 4.

II. LOCI, QVI IN *V* QVOQVE TRADITI SVNT

L. Ann. Seneca J. 10, 6 + Hieron. (cf. Oros. adv. Pag. II 17, 17). — Quintil. J. 10, 7. — Probus min. C. 51, 33. — Nonius C. 58, 17 + Grillius (p. 31, 10M.); 58. 19; J. 14, 11 (cf. Iulian. Aeclan. [Weyman, Theol. Rev. XV, 1916, 241sq.] exp. lib. Iob XV 28; XVIII 15 [Spicil. Casin. III, p. 366 et 372]; Iulian. Pomerius, De vita cont. III 12, 3 [cf. Degenhart, Stud. z. Iul. Pom., Eichstätt 1905, p. 25]; Rufinus hist. eccl. IX 8, 14); 31, 15. — Porphyrio, C. 35, 3 + Prisc.; J. 10, 2 + Schol. Horat. — Ael. Donatus (= Asper) C. 52, 3. 52, 12. 52, 16. 52, 30; J. 31, 2. 31, 20. — Beda J. 31, 20 + Exc. Bob. — Sergius J. 31, 20. — Priscianus C. 35, 3. 51, 25. 51, 29. — Schol. Iuv. C. 51, 12 (s. 8, 141 *qui — praediti*).

III. LOCI, QVI TANTVMMODO IN *V* TRADITI SVNT

Nonius or. Phil. 19. — Hegesippus or. Lep. 15. — Ael. Donatus (= Asper) or. Lep. 4. 7; or. Macr. 1, 25 (cf. Weßner, BphW 20, 1900, 1436). — Porphyrio or. Lep. 24. — Diomedes or. Phil. 19. — Excerpta Bob. or. Cott. 4 (K. I 549, 23). — Servius ep. Mithr. 17. — Arusianus or. Lep. 11, 23; or. Phil. 5; or. Macr. 8. 12. 20. — Eugraphius or. Phil. 22 (Ter. Eun. 1072 *quare ita censeo*: non pertinet ad C. 52, 36, ut Ahlberg putavit).

INDEX SCRIPTORVM

QVI CONSENTIVNT CVM Ω′ ET *V* VEL DISSENTIVNT

I. SAEC. A. CHR. N.

Asin. Pollio bis cons. cum Ω′ (contra Greg. de Tours), semel diss. ab Ω′ + Hieron. + Greg. — M. Ann. Seneca (= Arell. Fuscus) semel diss. a *V* + Porphyrio (hist.). [*Epp. ad Caes.* bis cons. (semel + Ω′ contra *V*); bis diss.].

I. SAEC. P. CHR. N.

Festus (= Verrius Flaccus) semel cons. — Curtius semel cons., bis diss. — Val. Maximus bis diss. — L. Ann. Seneca ter cons. (semel cum Ω′ contra *V*), bis diss. — Val. Probus semel cons., bis diss. — Quintilianus sexies cons. (bis + *V*), bis diss. (semel + *V*).

II. SAEC.

Tacitus bis cons., semel diss. — Florus semel cons., semel diss. — Fronto 20^{ies} cons., 21^{ies} diss. — Gellius quater cons., quater diss. — Asper 20^{ies} (bis + *V*) cons. (quater cum *V* hist.), 7^{ies} diss. (bis ab Ω′ + *V*) et semel diss. a *V* hist. (proportio 3:1).

III. SAEC.

Probus min. 7^{ies} cons. (semel + *V*), bis diss. (semel ab Ω′ + *V*). — Romanus 8^{ies} cons. (5^{ies} + *V*), bis diss. (semel ab Ω′ + *V*). — Sacerdos 8^{ies} cons. (semel contra *V*), quater diss. (prop. 2:1).

IV. SAEC.

a) (ca. 300—350): Firm. Lactantius ter cons., semel diss. — Nonius 36^{ies} cons. (quater + *V*) et semel cum *V* hist., 17^{ies} diss. (bis contra *V* + Ω′; semel + *V* contra Ω′ (proportio 2:1).

b) (ca. 350—400): Ael. Donatus semel cons., ter diss. (bis contra *V* + Ω′). — Diomedes quater cons. et semel cum *V* hist., 12^{ies} diss. (semel contra *V* + Ω′) et semel diss. a *V* hist. (proportio 1:3). — Charisius 6^{ies} cons., ter diss. (prop. 3:1). — Claudius Donatus ter cons., bis diss. — Ambrosius et Hegesippus qua-

ter cons. (semel contra *V*), 5ies diss. — Aurelius Victor ter cons. (semel contra *V*) et semel cons. cum *V* hist., semel diss. — Servius 41ies cons. (8ies + *V*) et bis cum *V* hist., 20ies diss. (ter contra *V* + Ω′, ter + *V* contra Ω′), semel diss. a *V* hist. (proportio 2:1). — Dictys semel cons., ter diss. — Macrobius ter cons., ter diss. — Hieronymus quater cons., 5ies diss. — Sulp. Severus ter cons., bis diss. — Lact. Placidus quater cons., quater diss.

V. SAEC.

Arusianus 62ies cons. (10ies + *V*) et 7ies cum *V* hist. 23ies diss. (quater contra *V* et Ω′) et semel a *V* hist. (proportio 3:1). — Augustinus 19ies cons., 15ies diss. (quater contra *V* + Ω′) (prop. 4:3). — Iulius Exuperantius quater cons., semel diss. — Agroecius bis cons., semel diss. — Cledonius quater cons. — Dositheus semel cons. — Pompeius bis cons. — Mar. Victorinus ter cons. — Grillius bis cons. — Sidonius Apollinaris ter cons., semel diss.

VI. SAEC.

Priscianus 39ies (quater + *V*, ter contra *V*), 18ies diss. (ter contra *V* + Ω′, bis + *V*): proportio 2:1. — Eugraphius 6ies cons. et semel cum *V* hist., 8ies diss. (7ies contra *V* et Ω′). — Gregorius semel cons., ter diss.

VII. SAEC.

Isidorus bis cons., ter diss.

INDEX NOMINVM

Magnis numeris capita, parvis paragraphi demonstrantur

C. = Catilinae coniuratio. I. = Bellum Iugurthinum. *or. Lep.* = Oratio Lepidi cons. ad populum Romanum. *or. Phil.* = Oratio Philippi in senatu. *or. Cott.* = Oratio C. Cottae ad populum Romanum. *ep. Pomp.* = Epistula Cn. Pompei ad senatum. *or. Macr.* = Oratio Macri trib. pleb. ad plebem. *ep. Mithr.* = Epistula Mithridatis. HR II. I 4 = Historiarum libri II reliquiae col. I v. 4. *Pap. Ryl.* = Rylands Pap. III p. 179 sq. *Pap. Ox.* = Pap. Oxyrh. p. 180 sq.

ADDENDA ET CORRIGENDA

ad p. 16, Cat. 18, 2: Magis magisque consideranti mihi persuasum est Sallustium Cat. 18, 2 scribere non potuisse: 'de qua (i. e. de superiore coniuratione) quam *verissume* potero dicam', cum verbis quae sequuntur *L. Tullo et M'. Lepido consulibus* de industria temporum ordinem confundens superiorem coniurationem toto anno ante factam esse nos doceat, quod a vero alienum esse constat. nam hodie vix quisquam cum Ottone Seel (1930) putaverit de chronologia illum parum comperti habuisse.

ADDENDA

Diomedis autem lectio *quam brevissume* (v. p. XIII) recta videtur; nam duobus capitulis priorem coniurationem absolvit auctor. codicum autem lectio *quam verissume* fortasse ex Cat. 4, 3 iterata est.

ad p. 112, Iug. 73, 7 in codicibus (Ω′) unam columnae antiquae lineolam intercidisse puto: . . . sed paulo ⟨ante senatus Numidiam Metello⟩ decreverat (cf. 62, 10). cf. DLZ 75, 1954, 749.

Ad fr. Aurel. p. 167: *cf. E. Hauler,* WSt 27, 1927, 260sq.; 49, 1931, 134—142 (Burs. 252, 1936, 12sqq.; *E. Malcovati,* Athen. 33, 1955, 372). inde sequitur, ut in textu legatur: fr. II 87 A, 18/19 (p. 168) *umbonibus depulsare* (pro *omni re deturbare*), 87 B, 17 *remissione* (pro *de missione*), 87 C, 5 *praedationibus* (pro *p⟨o⟩pulationibus*), ibid. 10 *ne suspectum ⟨sese⟩ haberent;* 87 D, 15/16 defendit *in fugam* (pro *in iuga*) = fugientes ex oppido = si fugerent oppidum.

ad p. XVI sqq. (Bibliographia):

Kurfess, A., scripsit: Die Invektive gegen Cicero. Aevum XXVIII, 1954, 230—38.

Ex Leemani Bibliographia (v. p. XVI adn. 1) haec suppleo:

Atsabès, A., *Σαλλούστιος καὶ Θουκυδίδης*. Platon I, 1949, 87.

Bignone, E., Problemi e orientamenti di letteratura latina. Milano 1943. cf. Bignone, Storia della letteratura latina III, Firenze 1950, 221/23.

Bickerman, E., La lettre de Mithridate dans les „Histoires“ de Salluste. RevEtLat 24, 1946, 131—151.

Bolaffi, E., Religione, fortuna e patria in Sallustio e negli storici anteriori. Riv.Indo-Greco-Ital. 21, 1938, 1—34.

— —, La conception de l'empire dans Salluste et dans Horace. Latomus 3, 1939, 98—106.

Broughton, T. R. S., More notes on Roman magistrates. Transact. Am. Phil. Ass. 79, 1948, 63—78 [Cassius Dio on the pretorship of Sall.].

Charlier, R., La Numidie vue par Salluste. Cirta Regia, Constantine ou Le Kef? L'Antiq. Class. 1950, 289—307.

Clausen, W., Notes on Sallust's Historiae. AJPh 1947, 293—301.

Dumas, V., Identification de certaines localités antiques de Tunisie. Bull. Archéol. du com. de trav. hist. Paris, juin 1947, 14/16 [Thala].

Fletcher, G. B. A., Some certain or possible examples of literary reminiscence in Tacitus. Class. Rev. 1945, 45—50.

Funaioli, G., Nuovi orientamenti della critica Sallustiana Studi di lett. ant. II, 1, Bologna 1948, 45—70.

ADDENDA

Heurgon, J., Salluste et le serment sacrificiel de Catilina [c. 22]. (Mél. Picard) Rev. Arch. 29/32, 1949, 438—447.

Howald, E., Vom Geist antiker Geschichtsschreibung. Sieben Monographien. München 1944.

Jones, F. L., The First Consp. of Cat. Class. J. 34 ,1939, 410—22.

Laistner, M.L.W., The Greater Roman Historians III, Sallust. Univ. of Calif. 1947.

Louis, R., A la recherche de Cirta Regia, capitale des Numides. Hommes et mondes 1949, 276—87.

Oliver, R. P., New fragments of Latin authors [Sall. Hist.] in Perotti's Cornucopiae. Tr. Am. Phil. Ass. 78, 1947, 376—424.

Pastorino, A., La Sempronia della congiura di Catilina. Giorn. it. di filol. 3, Napoli 1950, 358—63.

Perrochat, P., Les digressions de Sall. RevEtLat 1950, 168—82.
— —, Programme d'études sallustiennes. Mémorial Marouzeau, Paris 1943, 197—214.

Rambaud, M., Salluste et Trogue-Pompée. RevEtLat 26, 1948, 171—89.

Ross Taylor, L., Party Politics in the Age of Caesar. Berkeley and Los Angeles 1949 [The political background of the Epp.].

Salanitro, N., Il Bellum Catilinae di Sallustio. Misc. di studi latini. Napoli 1938.

Vallejo, J., Quippe (qui). Emerita 16, 1948, 201—220.

Accedunt hi novissimi libelli:

C. Sallustio Crispo, Catilina [ed. crit. cum trad.] por I. M. Pabón. Barcelona 1954.

App. Sallustiana ed. A. Kurfess : Fasc. 1^7, Fasc. 2^5, 1970.

Trogi Pompei fragmenta ed. O. Seel. Lipsiae 1956.

L. Olivieri Sangiacomo, Sallustio. Firenze 1954.

A. Salvatore, De duobus Sallustii codicibus Sallustianis [10034 et 10057 s. XI]: Scriptorium (Intern. Rev. of Ms Stud.) VIII, 1, 1954, 38—60.

K. Vretska, Aufbau und Gliederung von Sall. B. Iug. Wiener Akad.-Abh. 229, 4. 1954.
— —, Sallusts Selbstbekenntnis (Cat. 3, 3—4, 2). Eranos 53, 1955, 41—60.

E. Malcovati, Rassegna di Studi Sall.: Athen. 33, 1955, 365—73.

W. Avenarius, Die Aneignung entlehnten Gedankengutes in den Werken des Sallust. Diss. Frankf./M. 1955.
— —, Sallust und der rhetorische Schulunterricht. Istituto Lombardo (Rend. Lett.) Vol. 89/90, 343—352. Milano 1956.